

איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה

חוברת הדרכה מותאמת לחברה החרדית

מבוססת על החוברת "איתור ילדים בסיכון"

מאת נירית לביא קוצ'יק (1999)

אשלים
ASHALIM

העמותה לתכנון ולפיתוח שירותים לילדים
ובני נוער בסיכון ומשפחותיהם (ע"ר)
מיסודו של נציג ישראל ובתמיכתן של ממשלת ישראל
והפרוצדורה היהודית של ניו-יורק www.ashalim.org.il

העמותה לתכנון ולפיתוח שירותים לילדים
ובני נוער בסיכון ומשפחותיהם (ע"ר)
מיסודו של כיווג ישראל ובתמיכתן של ממשלת ישראל
והפדרציה היהודית של ניו-יורק
www.ashalim.org.il

איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה

חוברת הדרכה מותאמת לחברה החרדית

מבוססת על
"חוברת הדרכה לאיתור ילדים בסיכון"
מאת נירית לביא קוצ'יק (1999)

עריכה והתאמה לחברה החרדית: **גיטה לויפר** (יו"ר הצוות).
שמואל גולדשטיין (מרכז הצוות),
דורון אגסי, דבי גרוס, יהודית הילדסהיימר,
מירה ישראלי, פנינה הייפרט, אסתר ברגמן

צוות מייעץ: **הרב שלמה שטרן, ד"ר רון שור,**
עו"ס ארלט מויאל, עו"ס מיכל רבין

הוועדה להוצאה לאור, אשלים: **רחל דגן, ד"ר רמי סולימני, חנה פרימק,**
איטה שחר, טוביה מנדלסון

עריכה לשונית: **מלכה בק**

עיצוב והדפסה: **סטודיו אמיתי**

מזכירות ותיאום הפקה: **סיגל ברזילאי**
עוזרת הפקה והבאה לדפוס: **מרים גרינשטיין**
הפקה והוצאה לאור: **טוביה מנדלסון, אשל**

© כל הזכויות שמורות לעמותת אשלים, העמותה לתכנון ולפיתוח
שירותים לילדים ובני נוער בסיכון ומשפחותיהם (ע"ר)

תוכן העניינים

5	פתח דבר
7	מבוא
9	הקשיים של אנשי המקצוע באיתור ילדים במצבי סיכון
13	תהליך האיתור - סימנים לאיתור על פי חלוקה גילית
13	תינוקות ופעוטות עד גיל שנתיים
18	ילדים בני שנתיים עד שש
23	ילדים בני שש עד שתיים-עשרה
29	נערים בני שתיים-עשרה עד שמונה-עשרה
35	שיחה ראשונית עם הילד
39	ההתייעצות והדיווח
49	פירוט מצבי הסיכון השונים
49	התעללות פיזית
56	הזנחה
64	התעללות רגשית
70	התעללות גופנית מגונה
77	הגורמים בקהילה המטפלים בילדים בסיכון

פתח דבר

עמותת אשלים, המפתחת בשיתוף עם ממשלת ישראל שירותים לילדים ונוער בסיכון, מייחסת חשיבות רבה לאיתור מוקדם של ילדים נפגעי הזנחה והתעללות, רואה בו אמצעי להפחתת סיכון, ומתמודדת עם הנושא בשלוש דרכים עיקריות:

- א. הפקת ידע עיוני והפצתו בקרב אנשי מקצוע מתחומים שונים העובדים עם ילדים ובני נוער בסיכון.
- ב. הכשרת אנשי מקצוע לתפקידי הנחיה והטמעה של תכנית הכשרה שעניינה איתור הנפגעים, דיווח על התעללות והזנחה והפניית הילדים לטיפול.
- ג. בניית כלים ואמצעים דידיקטיים שיאפשרו למנחים לבצע את עבודתם בצורה הטובה ביותר.

לצד ההתייחסות הכללית לאיתור ולפגיעה, יש צורך בלמידה רגישת תרבות, תוך התייחסות לקהילות שבהן דפוסי התרבות הייחודיים משפיעים על דרכי החינוך. וכן, כדי לא להחמיר את הפגיעה, על האיתור להיעשות תוך שיח עם הדמויות המשמעותיות הסובבות את הילד, ותוך מתן כבוד לתרבותן ולערכים המנחים אותן. חוברת זו הותאמה באופן מיוחד לציבור החרדי בישראל. מלאכת ההתאמה נעשתה על ידי קבוצה של אנשי מקצוע בני העדה החרדית, בשיתוף עם אנשי מקצוע נוספים הקשורים לנושא. יחד, נדבך על נדבך ותוך כיבוד ערכי היהדות החרדית מצד אחד ושמירה על חוקי המדינה העוסקים בנושא מצד שני, בנו את חוברת ההדרכה המונחת לפניכם. החוברת קיבלה את ברכת הרבנים בני העדה החרדית, ואנו מקווים כי יהיה בה כדי לתרום לקידום המטרה המרכזית של התוכנית כולה, היינו, מניעת פגיעות בילדים ובני נוער. נוסף על חוברת זו נכתבה עבודה העוסקת ביחסה של היהדות אל פגיעות בילדים ואל חובת הדיווח. שתי עבודות אלה, המשלימות זו את זו, מהוות אמצעי הדרכה הכרחיים לכל איש מקצוע העוסק באיתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה בחברה החרדית. אנו מקווים כי שתי החוברות יאפשרו לאנשי המקצוע להעמיק את ידיעותיהם באשר להיבטים התרבותיים הנוגעים לבני הקהילה החרדית, לכבד את השונה, ולמצוא דרכי טיפול והתקשרות ההולמים אוכלוסייה ייחודית זו.

בברכה,

ד"ר רמי סולימני

מנכ"ל אשלים

חובת הדרכה

מותאמת לחברה החרדית

ילדים רבים במדינת ישראל סובלים מהתעללות או מהזנחה. אין מדובר בתופעה שולית ופעוטה שניתן להתעלם ממנה או להדחיק אותה אל שולי ההכרה, שכן לדאבוננו היא רווחת בכל הרבדים של האוכלוסייה. מדובר בתופעה חברתית נוראה הפוגעת בנפשותיהם של ילדים צעירים ושל בני נוער ומשאירה בהן צלקות עמוקות. ואף על פי כן, רק מעטים מבין הילדים הסובלים מהתעללות או מהזנחה מאותרים, אחוז קטן מבין המקרים מדווח לרשויות, ועוד פחות זוכים לסיוע מקצועי, להם או למשפחותיהם.

החוברת הזאת הינה פרי עבודה של קבוצת עובדים ששמותיהם מפורטים לעיל. המדובר, בהתאמת החוברת המקורית בשם "חוברת הדרכה לאיתור ילדים בסיכון" שחוברה על ידי נירית לביא-קוצ'יק והופקה בשיתוף אשלים, משרד החינוך, ומשרד העבודה והרווחה, לחברה החרדית. החוברת מופנית אליכם, אנשי חינוך ומקצוע הנמצאים בקשר יומיומי עם ילדים המתחנכים אצלכם במעונות, בגנים, בבתי הספר, בתלמודי התורה ובישיבות, אם במסגרת מקצועית או בפעילויות של אחר הצהריים. אתם הם אלה הרואים אותם לאורך הזמן גדלים ומתפתחים, ואולי רק לכם הם מספרים על חייהם וחוויותיהם. הם עושים זאת במילים, בציור, במשחק, בתנועה או דרך ההתנהגות וההתייחסות אל עצמם ואל אחרים. רוב הילדים אינם מכירים עובד סוציאלי, פסיכולוג או איש אחר בקהילה שהוא מומחה בבעיות של התעללות והזנחה. לכם הם מספרים, ולו ברמז או באופן לא מודע, את חוויותיהם ואת מצוקותיהם. עבור הילדים אתם המומחים, כי חוץ מבני משפחתם אתם האנשים הקרובים אליהם ביותר. הם תלויים בכם, ביכולת ההקשבה שלכם, בנכונותכם לשמוע את מה שמעיק עליהם, וכשהמציאות מחייבת זאת ביכולתכם לפעול כדי לשנות את מצבם, ולו במעט.

מסך עבה של שתיקה מקשה על איתור הילדים הנחשפים להתעללות. נראה כי כל חלקי החברה לוקחים חלק, במידה זו או אחרת, בקשר השתיקה הזה: הורים, קרובים, שכנים, רופאי משפחה, מורים, מטפלות במעון, אנשי משטרה, עובדים סוציאליים ואנשי בריאות הנפש. השתיקה נובעת מכמה סיבות: הודאה בקיום הבעיה יש בה משום ערעור של ההנחה הרווחת, שהמקום שבו הילד אמור להיות מוגן מכול – משפחתו – עשוי להיות המקום המסוכן ביותר עבורו. קשה גם לתפוס שהורות ביולוגית וקשר דם אינם מבטיחים לילדים באופן אוטומטי יחס חם, אוהב ומגן. יתירה מזו, קשה לראות ילד במצב של התעללות. קשה לראות את הסבל, את המצוקה, את חוסר האונים ואת המסגרת המשפחתית המתפרקת. פעמים רבות אנו מגלים כי תנאי החיים של ההורים הם בלתי אפשריים, אין להם שום תמיכה רגשית, הם מבודדים או עזובים לגורלם, ונדמה לנו שהתייחסות ותגובה מקצועיות מצדנו עלולה לפגוע בהם ובילדים פגיעה נוספת. קל יותר לשכנע את עצמנו שלא ראינו.

באוכלוסייה הדתית-חרדית הרגישות בכל הקשור לתכנים קשים אלה גדולה עוד יותר מאשר בקרב האוכלוסייה החילונית. החששות מעבים את מסך השתיקה ומקשים על איתור מקרי התעללות קשורים לנושאים כגון גרימת חילול שם שמים (בשל חשיפת העניין), עבירה על הלכות "לשון הרע", נזק לשידוכים של כל בני המשפחה, קושי להתקבל למסגרות חינוך של יתר ילדי המשפחה, איום על שלמות המשפחה ועוד.

בהתייעצות עם גדולי תורה באשר לתופעות מזעזעות אלה, ניסינו למצוא דרכים ייחודיות לאיתור נפגעים, טיפול בהם,

וכמובן חיפוש אמצעים למניעתם. בין השאר הוחלט על כתיבת חוברת זו, הפצתה בקרב אנשי חינוך וקהילה, ושימוש בה במסגרות הולמות. כל אלה תוך שמירה קפדנית על הצניעות המתחייבת בנושאים אלה, ועל התאמה רבה עם ההשקפה הרוחנית ואורח החיים המאפיין את החברה החרדית.

בעשור האחרון חל מפנה חשוב ביחסה של החברה הישראלית לנושא ההתעללות בילדים והזנחתם. יש הרואים במותה של מורן, ילדה בת שלוש מטבריה שהגיעה באוקטובר 1988 מחוסרת הכרה לבית חולים, את האירוע שמסמן את המפנה. בדיקת הרופאים העלתה שמורן הייתה נתונה להתעללות מתמשכת מצד קרוב משפחה שגרם לה חבלות קשות, כוויות ופגיעות גופניות. מותה של מורן, לאחר חמישה חודשים של חוסר הכרה, עורר שאלות קשות: איפה היו קרוביה, שכניה, הרופאים, האחיות והעובדים הסוציאליים שראו אותה במהלך התפתחותה? מדוע לא נמצא אף אחד מאלה שידווח לרשויות הרווחה או למשטרה כי יש חשש לגורלה?

המקרה של מורן המריץ אנשי מקצוע וחברי כנסת ליזום הצעת חוק שתצמצם את הסיכוי להישנות מקרים דומים. בנובמבר 1989, בתום שנת פעילות מאומצת של ועדה מיוחדת בכנסת בשיתוף עם אנשי מקצוע, ובהם אנשי המועצה הלאומית לשלום הילד, הובא לאישור סופי בכנסת "החוק למניעת התעללות בקטינים וחסרי ישע" (ובשמו הרשמי: "תיקון מס' 26 לחוק העונשין"). לראשונה נקבע בישראל באופן חד-משמעי שהתעללות בילדים במסגרת המשפחה איננה עניין משפחתי פנימי, מדובר בתופעה שאין להשלים עמה, ולכן, בכל מקרה של התעללות והזנחה, על החברה להתערב. עוד קבע החוק את עקרון "חובת הדיווח": על כל אדם מוטלת חובה לדווח לרשויות על כל מקרה של חשד כי ילד נתון במצב של התעללות מצד האחראים לו. חובה זאת חמורה עוד יותר כאשר החשודים הם בני משפחה או אנשי מקצוע המטפלים בילד. על פי החוק, מי שידוע שקיימת התעללות בילדים או מי שחושד כי היא מתרחשת ואינו מדווח על כך כנדרש, צפוי לענישה ואף למאסר.

החוק הגדיל במידה ניכרת את המודעות הציבורית לתופעות של התעללות בילדים והזנחת ילדים. הנתונים אכן מראים עלייה ניכרת במספר הדיווחים לרשויות הרווחה, אך עדיין רב הנסתר על הנגלה. עדיין אנו עדים למקרים רבים של עצימת עיניים, התעלמות והכחשה. ישנם מקרי התעללות קשים שאילו רק אותרו ודווחו בשלב מוקדם יותר, היה אפשר להגיש סיוע ולצמצם את הסבל והנזק שנגרמו לילד ולמשפחתו.

מטרתה של חוברת זו היא לסייע לכם לזהות את מצוקות הילדים ובעקבות זאת לפנות לעזרת הגורמים המתאימים. החוברת מתארת את הסימנים השונים שבאמצעותם הילדים מאותתים לכם שהם חווים התעללות או הזנחה. היא מיועדת ללוות אתכם במשך תהליך האיתור, ללוות אתכם בהתלבטויותיכם, לעזור לכם להחליט מה עושים ואיך מגיבים כאשר אתם מזהים את הסימנים. החוברת מספקת רשימה מפורטת של גופים שאליהם ניתן לפנות לשם ייעוץ בנוגע לאופן הדיווח לרשויות הרווחה, הן בתוך המערכות שאתם עובדים בהן והן מחוצה להן.

החומר הכלול בחוברת זו אינו קל לקריאה בשל הרתיעה הטבעית והמובנת מפני המפגש עם נושאים קשים, עם הצד האפל של המציאות, והחשש מנגיעה בנושאים לא צנועים עליהם אנו מזהרים. הואיל ומטרתה של החוברת לשמש כלי עבודה מעשי לאיתור ילדים בסיכון, היא נערכה באופן המקל את השימוש בה, והניסוח הוא קצר ותמציתי.

השקענו בחוברת מחשבה רבה ועמל רב, ובעיקר זהירות ורגישות המתבקשים מן התכנים המובאים בה. אנו תפילה שנזכה לסיעתא דשמיא בעשייה זו, ולא תצא מכשלה מתחת ידנו.

הקשיים של אנשי המקצוע באיתור ילדים במצבי סיכון

כאנשי מקצוע – אנשי הוראה, אנשי חינוך או מטפלים – אנו עשויים לפגוש ילדים במצבי סיכון חמורים, ילדים החווים התעללות או הזנחה. יש לנו חובה מוסרית לטפל בתופעה של התעללות בילדים הן מצד "לא תעמוד על דם רעך" והן על פי החוק הקובע כי חובה על כל אדם במדינת ישראל לדווח לרשויות על ילד הנתון בסיכון.

פעולת הדיווח משמעה לקחת אחריות, ואין היא מעשה פשוט כלל וכלל. לדיווח כזה יכולה להיות השפעה הרת גורל על חיי הילד ועל חיי בני משפחתו, ולכן אך טבעי וברור שהדבר כרוך בהתלבטות ובדאגה. על פי רוב איננו בטוחים לחלוטין בנכונות החשדות שלנו. נושא ההתעללות מאיים ומפחיד, ואולי אף מעורר בנו זיכרונות אפלים מילדותנו. לפעמים נכנס גורם של יחסים אישיים או מקצועיים שאיננו מעוניינים לפגוע בהם, או שיקולים הקשורים למעמד הסוציו-אקונומי, לעיסוק או ליחסי חברות וקרבה להורי הילד שאנו חושדים בהם. גורמים אלה ואחרים ישפיעו על תגובתנו למה שאנו רואים או מרגישים ועל החלטתנו לפעול או לשתוק.

ככלל, קשה וכואב לפגוש ילד במצב סיכון. קשה לראות את החרדה, את הריקנות, את הייאוש ולעתים אף את התוקפנות שהוא מבטא. איננו רוצים לראות וקשה לנו להאמין שדברים איומים כאלה יכולים בכלל להתרחש, ואנו חשים מצוקה אישית או אפילו הרגשת כישלון כאשר הם מתרחשים "אצלנו" בכיתה, במעון, בשכונה או בקהילה. הרבה יותר קל לעצום לרגע את העיניים ולקוות שכל הסימנים שראינו אינם נמצאים שם באמת. אבל לצערנו המכות, הכתמים הכחולים הפזורים על גופו של הילד, האמירות, הרמזים וההתנהגויות החריגות, נמצאים שם, והם מאותתים לנו שמן הצד האחר, השקט, עומד ילד הזקוק לעזרתנו.

לפעמים איננו רואים את המציאות האמיתית, כי אנו נוטים לייחס להורים כוחות שהיינו רוצים שיהיו להם, אבל במציאות אין להם הכוחות הללו. ראייה לא נכונה של המציאות יכולה לגרום לכך שנתעלם מן הקושי הגדול שנתונים בו הילד או הוריו. אנו עלולים לפתח גרסה דמיונית ולא מציאותית למה שבאמת מתרחש לנגד עינינו, לעצום עין מול מגבלות קשות שיש להורה בטיפול בילד, וכך נמנע מן הילד את העזרה שהוא זקוק לה. זהו תהליך הדומה לתהליך המתרחש בין הילד להוריו: ההורים אינם מזיהים את הצרכים השונים של הילד או אינם מצליחים להיענות להם, ואילו אנחנו לא מצליחים להבין את הצרכים המציאותיים של ההורים ושל הילד.

אבל גם אם זיהינו את המצב הבעייתי, עדיין אנו מתלבטים בנוגע לעצם הדיווח:

- ◆ אנו חוששים שהדיווח יתברר כדיווח שווא (ומה אם יתברר שראיתי לא נכון? אולי רק נדמה לי? ומה אם הילד לא סיפר את האמת?)
- ◆ אנו חוששים לקלקל את הקשר עם הילד, ובכך לאבד אותו, מבחינתנו, לתמיד
- ◆ אנו חוששים לקלקל את הקשר של הילד עם משפחתו
- ◆ אנו חוששים מתגובתו של ההורה כלפינו, אם וכאשר יגלה שאנו היינו המקור שחשף את הבעיה
- ◆ אין אנו סומכים תמיד על רשויות הרווחה שיטפלו במקרה באופן הולם (ומה אם לא ותייחסו לתלונה? ומה אם לא יצליחו להוכיח דבר? ומה יקרה אם ייפגע הילד עוד יותר עקב התלונה?)
- ◆ אנו חוששים שלא נקבל את המידע הנוגע למהלך הטיפול במקרה, ואז נישאר באי ידיעה

חובת הדרכה

מחאתמת לחברה החרדית

- ◆ איננו יודעים כיצד יתקבל הדיווח שלנו במערכת שבה אנו עובדים, או חוששים שמא האחראים עלינו לא יתנו גיבוי לפעולתנו ואולי אף ינסו לחבל בצעדים שנקטנו
 - ◆ אנו חוששים כיצד יתקבל הדיווח בקהילה שלנו
- מלבד החששות וההתלבטויות האישיות והמוסריות יש עוד כמה גורמים המשפיעים על יכולתנו או על רצוננו לדווח, והם מפורטים להלן. מודעות לגורמים אלה יכולה לסייע לנו להתמודד טוב יותר עם המפגש עם הילדים ומשפחותיהם.

“האדם הסביר”

בדרך כלל אנו מתייחסים לאנשים המתפקדים כפי שמקובל בחיי היומיום כאל אנשים סבירים. לא עולה בדעתנו שאנשים המתנהגים בצורה אחראית בכל התחומים עלולים לפגוע בילדיהם או אף להתעלל בהם בצורה חמורה. אנו נוטים למזער את אחריותו של הורה “בן תורה”, או אף להתכחש לה לגמרי, כשמדובר בחשד להתעללות בילדו. קשה לנו להאמין שאדם, שאולי מזכיר לנו את עצמנו, עשה מעשה כה חריג ומעוות.

אנשי מקצוע יכולים להניח, שהורה ממעמד מכובד שיואשם בהתעללות “יש לו מה להפסיד” יותר מהורה שאינו כזה, ועשויים לפעול על פי הנחה זו. לעתים יש אפילו חשש מפני הורה “מכובד” שעומדים לרשותו יותר משאבים חברתיים וכספיים להתמודד עם חשד המופנה כלפיו, וביכולתו לפגוע באמינותו המקצועית ולהשפיע על מידת האמון שבה יתקבל ויטופל הדיווח שלנו.

ניסיונו האישי של איש המקצוע

בין אנשי המקצוע ישנם כאלה שייתכן שעברו בילדותם הם חוויות קשות. אמנם, מצד אחד הם יכולים להיות רגישים יותר בעבודתם המקצועית, אך מצד שני עלול הדבר לגרום להם חרדות שיובילו להכחשת המקרה העומד לפניהם. איש מקצוע כזה יכול למשל, לומר לעצמו: “אם אני עצמי עברתי חוויות דומות והתגברתי, גם הילד הזה יוכל לעבור זאת בשלום”.

לבלבול ולחרדה הנגרמים אצל איש המקצוע עקב ההתנסות בעברו הוא בחוויית התעללות דומה, ישנם כמה סימני אזהרה, כגון תחושות של פחד וגועל או מחשבות וזיכרונות ילדות העולים פתאום בעוצמה רבה. במקרים כאלה כדאי לשוחח עם אדם מיומן ולקבל תמיכה מקצועית.

איש המקצוע כהורה

איש מקצוע שהוא גם הורה לילדים עלול למזער מעשים של התעללות, מפני שהרגשות המניעים את המעשים האלה הם הקצנה של רגשות שאף הוא, איש המקצוע, עשוי להרגיש לפעמים. כל הורה מוצא עצמו לעתים במצב שבו הוא נדרש להתמודד עם בעיות התנהגות כמו בכי בלתי פוסק, סרבנות, קושי לקבל גבולות או זלזול בסמכותו ההורית. יש מקרים שבהם התנהגות הילד מעוררת כעס רב כל כך, שההורה מרגיש צורך ממשי לרסן את עצמו כדי לא להכות את הילד, או כדי לא לומר לו משהו העלול להיות משפיל או מבוזה. איש המקצוע שהוא גם הורה עשוי אפוא “לקבל בהבנה” התנהגויות כאלה של הורה אחר, ולראותן כדבר שאינו חורג מן המקובל.

גם בנושא של התעללות גופנית עלולה להיווצר אצל איש המקצוע, שהוא גם הורה, הדחקה או הכחשה, שכן ידוע לכול

כי מגע פיזי הוא מרכיב חשוב בקשר שבין הורים לילדיהם: הורים מחבקים את ילדיהם, מלטפים אותם, רוחצים אותם, משתעשעים אתם וכדומה. אנשי מקצוע שהם הורים יכולים לפרש מעשי התעללות כמעשים שאינם חורגים מנורמות התנהגות אלה, לתת לדבריו של הילד פרשנות ברוח זו, ולכן לא לדווח. כדי להתמודד עם הקשיים שתוארו כאן עלינו להיות קודם כול מודעים לקיומם. בשלב הבא כדאי לבקש ולקבל הדרכה אישית, ואף לייסד פורום קבוע להתייעצות עם גורמים רבניים שבסמכותם לתת גיבוי לצעדינו. כאשר איש המקצוע מתמודד עם קשיים כאלה לבדו, בלי יכולת לשתף אחרים במחשבותיו, מישהו – בדרך כלל הילד – עלול לשלם את המחיר.

חוברת הדרכה

מותאמת לחברה החרדית

תהליך האיתור - סימנים לאיתור על פי חלוקה גילית

תינוקות ופעוטות עד גיל שנתיים

הקדמה

תינוקות ופעוטות עד גיל שנתיים חשופים יותר להתעללות והזנחה מהסיבות האלה:

1. תינוקות ופעוטות הם תובעניים ודורשים תשומת לב תמידית. אין להם הערכה ל"לוח הזמנים" של ההורה, ושנתם המקוטעת על פי רוב גורמת להורים עייפות כרונית.
2. "שפת התינוקות" היא הבכי. תינוק שבוכה הרבה וקשה להרגיעו יכול לגרום להורה מתח רב.
3. לא כל התינוקות נולדים יפים וחמודים. יש הורים שנדמה להם ש"משהו לא בסדר" עם התינוק שלהם ומגיבים על כך בצורה קשה.
4. בשלושת או ארבעת החודשים הראשונים לחייו התינוק אינו חברותי ביותר. הוא דורש הרבה ונותן מעט. יש הורים שמתקשים ליהנות מעצם הנתינה כשאינן הם מקבלים הכרת תודה על כך.
5. תינוקות שבוכים הרבה, תינוקות חולניים, תינוקות רגזניים במיוחד או כאלה הסובלים מבעיות רפואיות מהווים אוכלוסיית סיכון מיוחדת, שכן יש להם צרכים גדולים בהרבה משל תינוקות רגילים.
6. כדי לפתח את עצמאותם, פעוטות מפתחים התנהגויות המתבטאות לעתים בעקשנות, מרדנות, תוקפנות ופרצי זעם, כל אלה מעמידים במבחן גם את ההורים המבינים והסובלניים ביותר.
7. חינוך לניקיון גורם אף הוא למתח בין פעוטות להוריהם, בייחוד כאשר מתחילים מוקדם מדי, לפני שהפעוט מוכן לכך. תסכולם של ההורים מן ה"כישלון" יחשוף את הפעוט לביקורת ולעונשים שאין הוא מבין את פשרם.

תהליך האיתור

הסימנים המאותתים על אפשרות של התעללות יכולים להתקבל מתצפית בתינוק או בפעוט עצמו, מתוך התרשמויות שלכם מן הקשר היומיומי שלו עם בני משפחתו כפי שהוא מתגלה בנוכחותכם, מדברי ההורים בנוגע לילד, וכן מדיווחים של שכנים או אנשי מקצוע אחרים שהביאו לידיעתכם מידע המעורר חשד.

התרשמות מאופי הקשר בין התינוק או הפעוט ובני משפחתו ממלאת תפקיד מרכזי בתהליך האיתור: הקשר עם דמות הורה או עם דמות מטפל הוא חיוני במיוחד עבור תינוקות ופעוטות בשנתיים הראשונות לחייהם. שימת לב לפרטים כגון כיצד מובא הילד למעון, כיצד מחזיק אותו ההורה וכיצד הם נפרדים זה מזה, יכולה ללמד אתכם רבות על אופי הקשר ביניהם. יש לראות גם כיצד מגיב ההורה לשפה המיוחדת של הילד. בגיל זה אין היא מילולית כמעט, אך היא עשירה בתנועות, מחוות גוף או הבעות פנים. יש להקדיש תשומת לב מיוחדת להבעות אלו ולשים לב לתגובת ההורה: כיצד הוא מגיב לבכי של התינוק, לסימני מצוקה, לחיוך או לכל מחווה אחרת.

הסימן המשמעותי ביותר שלפיו ניתן לאתר תינוק או פעוט שנחשף להתעללות או להזנחה הוא ירידה או חרפה דרמטית במצבו הרגשי. הביטוי לכך הוא התנהגות מזוהר או חריגה ושינוי חד בביטוי הקשר שלו עם בני משפחתו ועם אנשי המקצוע, ובמוכנות שלו להתנסות בפעילויות השונות במעון, במשפחתו או בגן.

חובת הדרכה

מותאמת לחברה החרדית

חשוב לזכור:

1. ילד שנחשף להתעללות או להזנחה יראה בדרך כלל כמה סימנים לכך, ולא רק סימן אחד. אם מופיע סימן אחד בלבד שמדאיג אתכם, תוכלו לשקול התייעצות עם הגורמים המתאימים (ראו בהמשך את הפרק: ההתייעצות והדיווח).
2. יש לעקוב אחר סימנים ולראות אם הם מופיעים במשך תקופה מסוימת. על פי רוב (כאמור, חוץ מסימנים שנראים לכם מדאיגים במיוחד), אין להתרשם מסימנים חד-פעמיים.
3. סימנים מחשידים רבים יכולים להיות תמימים לחלוטין ולהיגרם מסיבות שונות ולא עקב התעללות או הזנחה. לדוגמה, תינוק או פעוט יכול להיות לבוש בבגדים שאינם מבהיקים בניקיונם תמיד, אך הוא נראה מאושר, מתקשר היטב עם מבוגרים וילדים, ומגלה התלהבות מהפעילויות השונות במסגרת. סביר להניח שילד זה אינו סובל מהזנחה, מפני שאז היינו מבחינים בסימנים נוספים מלבד הופעתו החיצונית.
4. יש לשים לב שחלק ניכר מן הסימנים המתוארים בהמשך נצפים גם אצל ילדים הסובלים מקשיים אורגניים שונים, מרמה שכלית גבולית או מבעיות התפתחות שונות (אף כי גם ילדים עם אפיונים אלה יכולים להיחשף להתעללות והזנחה, אפילו במידה רבה יותר).
5. לאנשים רבים קשה להאמין שתינוק קטן כל כך, או פעוט, יכול להיחשף להתעללות. גם ילדים בגילים אלה נחשפים לתופעה זאת, ואל תתנו לגילם הרך להטעות אתכם!

הערה: במונח ילד נכלל גם התינוק או הפעוט (ממין זכר ומין נקבה).

סימני איתור אצל תינוקות עד גיל שנתיים

הופעה חיצונית

- ◆ מגיע למסגרת החינוכית מלוכלך, עם חיתולים שלא הוחלפו (תופעה חוזרת על עצמה).
- ◆ הבגדים והגוף אינם נקיים ומדיפים ריח רע באופן קבוע.
- ◆ הבגדים אינם מתאימים לעונות השנה (לא די חמים בחורף או חמים מדי בקיץ).
- ◆ מופיע עם אותם הבגדים במשך ימים רבים.

מצב גופני

- ◆ משקל או גובה נמוכים יחסית לתינוקות או פעוטות אחרים בגילו, שאינם נובעים מסיבה רפואית.
- ◆ אינו מקבל בזמן חיסונים או תרופות, אינו נמצא במעקב.
- ◆ אינו מקבל עזרים רפואיים הנחוצים לו (כמו משקפיים, מכשירי שמיעה, עזרי הליכה וכדומה) ואין זה נובע מסיבות כלכליות.
- ◆ הפרעות שינה
- ◆ עייפות תמידית
- ◆ רעב תמידי

- ◆ גפיים רזות במיוחד
- ◆ בטן גדולה או נפוחה
- ◆ כפות ידיים או רגליים קרות, לחות ואדמדות
- ◆ שיער דקיק ודל, נשירת שיער
- ◆ עיגולים שחורים תחת העיניים
- ◆ עור חיוור
- ◆ הקאות
- ◆ שלשולים
- ◆ התקררויות תכופות
- ◆ תפרכת חיתולים קשה המופיעה אחרי חופשות או סופי שבוע (הסבת תשומת לב ההורה נתקלת באדישות, או בהצהרה על כוונה לטפל ובפועל דבר לא נעשה).
- ◆ סימני חבלה שלא נראה כי נגרמו על ידי נפילה או החלקה. ההסבר שניתן לחבלה אינו תואם את שלב ההתפתחות המוטורית של הילד (הילד עוד לא זוחל, עוד לא עומד או הולך וכדומה).
- ◆ שטפי דם בצבעים שונים, כלומר בשלבי החלמה שונים
- ◆ פציעות שונות (כגון שפה פצועה או נפוחה, חבורות או חתכים באזור הצוואר), שהסברי ההורה לגביהן אינם נשמעים סבירים
- ◆ סימני כוויות
- ◆ סימני נשיכות
- ◆ סימנים של טשטוש מלווה בהקאות
- ◆ סימני קרחת (עלולים להעיד על תלישת שיער)

התפתחות מוטורית ושכלית

- ◆ אינו משמיע קולות כמו ילדים אחרים בגילו
- ◆ פסיבי מאוד בתנועה וביצירת קשר עם הסובבים אותו
- ◆ ניכר ששריריו רפויים יותר משל ילדים אחרים
- ◆ בעיות מוטוריות (בישיבה, עמידה, זחילה או הליכה) שדומה כי מקורן אינו ליקוי אורגני או בעיה פיזיולוגית כלשהי
- ◆ ניכר שחסרה לו הזדמנות לתנועה משום שהוא מבלה שעות רבות בשכיבה במיטה או בעגלה (הסימנים לכך יכולים להיות, למשל, סימני התקרחות המעידים על שהייה ארוכה במיטה)
- ◆ אינו נוטה לעקוב אחרי פנים או עצמים

הערה: חלק ניכר מהסימנים שיפורטו בסעיף זה יכולים להופיע גם בגלל ליקויים אורגניים או בגלל בעיות התפתחות שונות, ולא דווקא כתוצאה מהתעללות או הזנחה. על פי רוב כאשר מדובר בילד שחווה התעללות או הזנחה, תוכלו להבחין גם בסימנים מתחומים אחרים. בכל מקרה של ספק, מומלץ להתייעץ עם יועץ מומחה במסגרת שבה אתם עובדים.

חובת הדרכה

מתאמת לחברה החרדית

מצב רגשי

- ♦ נראה מפוחד ומאויים
- ♦ עצבני באופן חריג
- ♦ נראה תמיד לא מאושר
- ♦ נראה מודאג
- ♦ נראה מבולבל
- ♦ אינו מגיב להנאה או לכאב
- ♦ פניו חסרות הבעה
- ♦ מחייך לעתים רחוקות או אינו מחייך כלל
- ♦ עיניו מלאות דמעות חלק ניכר מהזמן
- ♦ מייבב יבבה הנשמעת כמו תלונה חלושה
- ♦ אינו מביע תסכול
- ♦ אדיש לסביבתו, מכונס בתוך עצמו ושקט במיוחד
- ♦ נכנס למתח בנוכחות אדם מסוים (למשל, בנוכחות בן משפחה)
- ♦ נרתע ממגע גופני עם המטפלת, או אינו נהנה ממנו כמו ילדים אחרים

התנהגות

- ♦ מתנועע בתנועות חד-גוניות החוזרות על עצמן, או דופק את הראש בקיר, או נושך, או בועט בחפצים מזדמנים (או משלב כמה התנהגויות כאלה)
- ♦ אינו משמיע קול כשמתעורר משינה, ונראה כי הוא מנסה שלא למשוך תשומת לב
- ♦ מגלה פחד מקרבה פיזית של הגננת או של מבוגרים אחרים
- ♦ נרתע כשמחליפים לו חיתולים או בגדים
- ♦ נרתע ממגע גופני כמו ליטוף או חיבוק (יש לשים לב במיוחד אם בעבר נהנה מקשר פיזי ויש שינוי בולט ופתאומי)
- ♦ מגיב בתוקפנות בולטת לילדים אחרים
- ♦ מחפש תמיד מזון
- ♦ מתנהג באופן מגונה, למשל, מנסה להפשיט ילדים אחרים ולגעת להם באיברים מוצנעים
- ♦ מתנהג באופן מגונה אל המבוגר (מנסה לגעת במקומות מוצנעים, או ליזום קשר שיש בו סממנים של קשר גופני מגונה)
- ♦ משחזר מצבים מגונים במשחקיו עם ילדים אחרים
- ♦ אינו נהנה משעת המשחק אף שבעבר נהנה ממנה ביותר
- ♦ משתמש במילים בוטות, חריגות או מיניות שאין הן מתאימות לגילו ולהבנתו

חובת הדרכה

מותאמת לחברה החרדית

הקשר בין התינוק או הפעוט למשפחתו

- ♦ הילד מגלה צייתנות חריגה ובולטת כלפי אחד מבני משפחתו
- ♦ הילד מגלה סימנים של חשש ברור מבני משפחתו או מפני אחד מבני המשפחה
- ♦ הילד נצמד לאחד מבני המשפחה כשהוא מבוהל ומפחד
- ♦ ההורה אינו יוצר עם הילד קשר עין
- ♦ ההורה אינו נוטה לתקשר אתו בקול או אינו מגיב לקולות שלו
- ♦ ההורה אינו מגיב כשהילד מראה סימנים של חוסר נוחות או מצוקה
- ♦ ההורה אינו מתלהב מצווריו של הילד ואף אדיש לניסיונותיו לעורר אצלו תגובה
- ♦ ההורה פונה לילד בכינויי גנאי
- ♦ ההורה מתייחס לילד בחוסר רגישות או בחוסר היענות בולטים. למשל: מוציא אותו מהעגלה באופן מכני, אוחז בו בצורה לא נעימה, מושך אותו ביד וצועד במהירות בלי להתחשב בקצב ההליכה שלו
- ♦ ההורה מתייחס להתנהגויות השליליות של הילד אבל לא להתנהגויות החיוביות
- ♦ ההורה משווה את הילד לילדים אחרים או לאחיו באופן מעליב ומזלזל
- ♦ יחס ההורים אל אנשי המקצוע
- ♦ ההורה נרתע מקשר אתכם
- ♦ ההורה מתחמק מפגישות אתכם או מביטיח לבוא ואינו מגיע, אף שהצעתכם להיפגש נעשתה באווירה טובה ולא מאיימת
- ♦ בשיחה עמו אתם מתרשמים שהוא מתייחס לילד במונחים שליליים, או מפרש את התנהגות הילד כמכוונת נגדו ("הילד בוכה כי הוא מנסה לעצבן אותי")
- ♦ אינו נענה לניסיון לעורר את תשומת לבו לבעיות גופניות או רגשיות של הילד

קבלת מידע שלא באמצעות תצפית

- יש לייחס תשומת לב מיוחדת גם למידע נוסף שלא התקבל באמצעות תצפית אלא בדרכים אחרות, כמפורט להלן:
- ♦ הילד עד לאלימות בין ההורים
 - ♦ ההורים כמעט אינם נמצאים עם הילד
 - ♦ הילד מושאר לפרקי זמן ממושכים עם שמרטפים שאינם מתאימים, לרבות אחים צעירים
- הערה:** יש לשים לב אם מדובר בהתנהגות החוזרת על עצמה. הורה יכול לחזור עיף ומותש מיום עבודה ולנהוג בחוסר תשומת לב אל הילד, ועדיין לא נחשוד בו שהוא הורה מתעלל. כשההתנהגות חוזרת על עצמה לאורך זמן, יש לנו סיבה לדאגה.

חובת הדרכה

מותאמת לחברה החרדית

ילדים בני שנתיים עד שש

תהליך האיתור

הסימנים המאותרים על אפשרות של התעללות יכולים להתקבל מהתבוננות בילד עצמו, מתוך התרשמויות שלכם מן המפגש היומיומי של הילד עם בני משפחתו בנוכחותכם, מדברי ההורים בנוגע לילד, וכן מאנשי מקצוע או שכנים שהביאו לידיעתכם מידע המעלה חשש.

אצל ילד מבוגר יותר תוכלו ללמוד גם מסימנים אלה וגם מדברים שהילד יאמר, אם יבחר לשתף אתכם בחוויותיו. אולם ככל שהילד צעיר יותר והשפה המילולית שלו מפותחת פחות, התרשמותכם תתבסס בעיקר על ביטויים לא-מילוליים: הופעה חיצונית, הבעות פנים, מחוות, התנהגות בעת הפעילויות כמו משחק וציור וכדומה. יש להתייחס במיוחד לאופן שבו מתרחשת התקשורת בין הילד להורה או לדמות המטפלת בו: האם קיים ביניהם קשר גופני, מה קורה בעת הפרידה לשלום, כיצד ההורה מתייחס לאיתותי מצוקה של הילד, האם הוא מגיב לחיוך או להבעת השמחה של הילד על בואו.

הסימן המשמעותי ביותר שלפיו ניתן לאתר ילד שנחשף להתעללות או להזנחה הוא ירידה או חרפה דרמטית במצבו הרגשי: הביטוי לכך הוא התנהגות מוזרה או חריגה, ירידה חדה במוכנות שלו להשתתף בפעילויות שבעבר היה נהנה מהן, או רגיעה פתאומית ובולטת מפני התנסויות חדשות.

סימן נוסף שראוי להתייחס אליו הוא זה: אם נודע לכם שהילד כבר עבר כמה מסגרות חינוכיות לפני שהגיע למסגרת שלכם ואינכם מקבלים על כך הסבר משכנע, קחו זאת לתשומת לבכם. יש מקרים שבהם הורים מעבירים את ילדיהם ממסגרת חינוכית אחת לאחרת אחרי שפנו אליהם אנשי המקצוע בעקבות חשד להתעללות. בדרך זו מנסים ההורים להתחמק מקשר עם אנשי המקצוע.

חשוב לזכור:

1. ילד שנחשף להתעללות או להזנחה יראה בדרך כלל כמה סימנים לכך ולא רק סימן אחד. אם אתם מודאגים מסימן אחד בלבד תוכלו לשקול התייעצות עם הגורמים המתאימים (ראו בהמשך את הפרק: ההתייעצות והדיווח).
2. על פי רוב יש להתרשם מסימנים המופיעים לאורך זמן ולא מסימנים חד-פעמיים (כאמור, חוץ מסימנים שנראים לכם מדאיגים במיוחד).
3. סימנים מחשידים רבים יכולים להיות תמימים לחלוטין ולהיגרם מסיבות שונות ולא מהתעללות או הזנחה. לדוגמה, ילד יכול להיות לבוש ברישול, בגדיו אינם מבהיקים בניקיונם תמיד, אך הוא נראה מאושר, מתקשר היטב עם מבוגרים וילדים, ומשתתף בהתלהבות בפעילויות השונות במסגרת. סביר להניח שילד זה אינו סובל מהזנחה, מפני שאז היינו מבחינים בסימנים נוספים מלבד הופעתו החיצונית.
4. חלק ניכר מן הסימנים המתוארים בהמשך נצפים גם אצל ילדים הסובלים מליקויים אורגניים שונים, מרמה שכלית גבולית או מבעיות התפתחות שונות (אף כי גם ילדים עם אפיונים אלה יכולים להיחשף להתעללות ולהזנחה אפילו במידה רבה יותר).

חוכמת הדרכה

מתאמת לתכורה החודשית

5. לאנשים רבים קשה להאמין שילד רך בן שלוש או ארבע יכול להיחשף להתעללות, אבל גם ילדים בגילים אלה נחשפים לתופעה. אל תתנו לגילם הצעיר להטעות אתכם!
6. בכל מקרה של ספק, מומלץ להתייעץ עם אנשי מקצוע (פסיכולוגים או עובדים סוציאליים) הקשורים למסגרת שאתם עובדים בה. ניתן גם להתייעץ עם מדריך שפ"י (שירות פסיכולוגי-ייעוצי) או עם פקיד הסעד בלשכה לשירותים חברתיים (ראו כתובות ומספרי טלפון בגב החוברת).

סימני איתור אצל בני שנתיים עד שש

הופעה חיצונית

- ◆ מגיע למסגרת כשאינו רחוק ומסורק
- ◆ בגדיו וגופו מלוכלכים או מדיפים ריח רע באופן קבוע
- ◆ בגדיו אינם מתאימים לעונות השנה (לא מספיק חמים בחורף או חמים מדי בקיץ)

מצב גופני

- ◆ רזה במיוחד או סובל מעודף משקל חריג
- ◆ חולה לעתים קרובות, ונראה כי אינו מקבל טיפול הולם
- ◆ אינו מקבל עזרים רפואיים הנחוצים לו (עזרים כמו מכשירי שמיעה, משקפיים, עזרי הליכה וכדומה) ונראה כי הדבר אינו נובע מסיבות כלכליות
- ◆ עייף תמיד
- ◆ עיגולים שחורים תחת העיניים
- ◆ צבע עורו חיורר
- ◆ רעב תמיד, או חסר תיאבון באופן כרוני
- ◆ יש לו פצעים או זיהומים עקב פציעות שלא טופלו
- ◆ ציפורניים שבורות
- ◆ חבורות או שטפי דם בצבעים שונים, משמע שהם נמצאים בשלבי החלמה שונים (ראו תרשים בפרק נספחים)
- ◆ פציעות שונות (כמו שפה פצועה או נפוחה, חבורות או חתכים באזור הצוואר), שההסבר שנתן להן ההורה אינו סביר
- ◆ סימני כוויות
- ◆ סימני נשיכות
- ◆ סימנים של טשטוש המלווה בהקאות
- ◆ סימני קרחת (העלולים להעיד על תלישת שיער)
- ◆ תלונות של הילד על כאב או גירוי בישבן או באיברי המין
- ◆ קשיים בהליכה או בישיבה

התפתחות מוטורית ושכלית

- ♦ מתקשה בביטוי מילולי ובעל אוצר מילים דל בהשוואה לבני גילו
- ♦ אינו מבין הוראות או הסברים המתאימים לרמת ההבנה של בני גילו
- ♦ נרתע באופן קיצוני מהתנסויות או ממשימות לא מוכרות
- ♦ מתקשה בפעילות מוטורית המתאימה לגילו
- ♦ מתנועע בחוסר חופשיות, גופו נוקשה

הערה: יש להביא בחשבון שחלק ניכר מהסימנים שצוינו בסעיף זה יכולים להופיע גם בגלל ליקויים אורגניים, בגלל רמה שכלית גבולית או בגלל בעיות התפתחות שונות, ולא דווקא בגלל התעללות או הזנחה. על פי רוב כאשר מדובר בילד שעובר התעללות או הזנחה תוכלו להבחין גם בסימנים מתחומים אחרים. מומלץ להתייעץ עם יועץ מומחה במסגרת שאתם עובדים בה, בכל מקרה של ספק.

מצב רגשי

- ♦ נראה מפוחד או מאוים
- ♦ נראה מתוח
- ♦ נראה מבולבל
- ♦ נראה עצוב או מדוכא
- ♦ נראה מודאג
- ♦ נראה אדיש לסביבתו
- ♦ מבטו מרוקן
- ♦ מכונס בתוך עצמו
- ♦ יש לו דימוי עצמי נמוך, מגנה את עצמו קשות ומבקר את ציוריו ויצירותיו
- ♦ אינו מגיב להנאה
- ♦ אינו מגיב לכאב
- ♦ נמנע מלהביע תסכול

התנהגות

- ♦ תמיד מחפש מזון או גונב מזון מילדים אחרים, או לחילופין, סובל מחוסר תיאבון
- ♦ נרתע ממגע גופני כמו ליטוף או חיבוק
- ♦ נמנע מקשר עין
- ♦ מגיב בתוקפנות כלפי ילדים אחרים
- ♦ נראה שאינו מפתח מצפון כמו ילדים אחרים בני גילו
- ♦ מתקשה מאוד לרסן את עצמו
- ♦ עסוק תדיר בבדיקת גבולות

חוכרת הדרכה

מוחאמת לחברה החרדית

- ◆ מבטא פחד ממבוגר שבא לקחתו מהמסגרת
- ◆ אינו יוצר קשר עם מבוגרים
- ◆ נמנע מלפנות לעזרת מבוגרים, כאילו מוותר מראש על האפשרות להיעזר בהם
- ◆ מתנהג באופן מגונה, למשל, מפשיט ילדים או מחקה התנהגות גופנית מגונה
- ◆ מתנהג באופן מגונה אל מבוגרים בסביבתו (מנסה לגעת מתחת לבגדיכם, או מוביל אתכם לגעת במקומות מוצנעים בגופו)
- ◆ משתמש במילים בוטות, חריגות או במונחים מגונים שאינם מוכרים לילדים בגילו
- ◆ מתעסק עם עצמו באופן מגונה וכפייתי
- ◆ אינו נהנה ממשחקים עם אחרים שבעבר היה נהנה מהם
- ◆ בוכה לעתים קרובות
- ◆ מתנהג באופן תינוקי, חזר להרטיב
- ◆ נוטה להיפצע לעתים מזומנות
- ◆ מדביק על עצמו כינוי גנאי ("רע", "מפלצת", "מכוער" וכדומה)
- ◆ מגיב בלחץ רב על שגיאות שהוא עושה
- ◆ אינו מראה סימנים של גאווה או שביעות רצון מהישגיו
- ◆ מסרב לענות על שאלות בנוגע לפגיעה פיזית, מתחמק או נותן הסבר בלתי משכנע
- ◆ מגלה צייתנות מופרזת
- ◆ פוחד להיכנס לכל סוג של עימות עם ילדים אחרים
- ◆ פוחד באופן קיצוני מעזרה רפואית (חיסונים, הורדת החולצה לשם בדיקה וכדומה)
- ◆ מזיק לחיות מחמד

ציורים ומשחק

- ◆ נמנע מלצייר או מגלה חשש מפני ציור
- ◆ מצייר את עצמו קטן מאוד לעומת דמויות אחרות בציור
- ◆ מצייר תכנים פיזיים מגונים או אלימים מאוד
- ◆ מזהה את עצמו בציורים בעלי תכנים אלימים או פיזיים מגונים
- ◆ מתבייש או נבוך במשחק שלו
- ◆ התכנים במשחקו של הילד עוסקים במין, לעתים עם גוון של אלימות וכיוון סדיסטי או מזוכיסטי
- ◆ נמנע ממשחקי דמיון

הקשר בין הילד לבני משפחתו

- ◆ מגלה סימנים של חשש ברור מבני משפחתו או מפני אחד מבני המשפחה
- ◆ מגלה צייתנות חריגה ובולטת כלפי אחד מבני משפחתו

חובת הדרכה

מוחאמת לחברה החרדית

- ◆ נצמד לאחד מבני המשפחה כשהוא מבוהל או מפוחד
- ◆ מגלה סימני פאניקה כשעליו להיפרד ממי שמלווה אותו למסגרת החינוכית (ובבירור שעשיתם עם ההורים לשלול שינויים במשפחה כמו לידת תינוק, מחלה, מוות לא צפוי או שינויים חריגים אחרים)
- ◆ מלטף, מחבק את ההורה באופן חריג, כמי שפורש את חסותו על ההורה
- ◆ ההורים אינם מאפשרים לילד לבטא רגשות שליליים, וכשהילד מבטא כעס כלפי ההורה הוא נענה בתגובה עוינת
- ◆ ההורה מאשים את הילד בבעיות משפחתיות שונות
- ◆ ההורה מבייש את הילד בפני חבריו
- ◆ הילד מוקנט או מושפל על ידי בן משפחה
- ◆ בני המשפחה מדברים על הילד או אליו במונחים שליליים וביקורתיים, ואינם רואים כל צד חיובי באישיותו או בהתנהגותו

יחס ההורים אל איש המקצוע

- ◆ ההורים מתחמקים מקשר אתכם, אף שניסיתם להשרות אווירה טובה ומרגיעה במפגש המשותף
- ◆ ההורים מאשימים אתכם בפלישה בוטה לפרטיותם וקוראים לכם שלא להתערב בענייניהם
- ◆ ההורים מעבירים לכם את האחריות המוחלטת למה שקורה לילד
- ◆ ניסיונותיכם לעורר את תשומת לב ההורים לבעיות גופניות או רגשיות של הילד או לצרכיו הרפואיים אינם נענים
- ◆ ההורים נוטים להתווכח ולריב אתכם בנושאים רבים ומגוונים

חוברת הדוכה

מחאמת לחברה החרדית

הערה: יש לשים לב בעיקר כאשר מדובר בהתנהגות החוזרת על עצמה, הורה יכול לחזור עיף ומותש מיום עבודה ולנהוג בחוסר תשומת לב לילד, ועדיין לא נחשוד בו שהוא הורה מתעלל, כשההתנהגות חוזרת על עצמה לאורך זמן, יש לנו סיבה לדאגה.

קבלת מידע שלא באמצעות תצפית

- יש להתייחס בתשומת לב מיוחדת גם למידע שהתקבל לא באמצעות תצפית אלא בדרכים אחרות, כמפורט להלן:
- ◆ נודע לכם, מן הילד או ממקור אחר, שהמשפחה נוטה להעניש את הילד לעתים תכופות בעונשים לא סבירים (מפסיקים לדבר עם הילד לזמן ממושך, כולאים אותו במקומות סגורים, מרתקים אותו בבית לפרק זמן ארוך ואוסרים עליו להשתתף בפעילויות חברתיות)
 - ◆ הילד וההורים נמצאים יחד לעתים רחוקות ביותר
 - ◆ הילד אינו מקבל מן ההורה מגע פיזי (חיבוק, ליטוף, נשיקה)
 - ◆ הילד אינו יכול לשתף את ההורה בחוויותיו עקב אי זמינותו הפיזית והרגשית של ההורה
 - ◆ הילד אינו משתתף באירועים משפחתיים
 - ◆ ההורים מתנהגים באלימות זה אל זה בנוכחות הילד
 - ◆ ההורים אינם מתערבים במקרה של התנהגות אלימה מצד האחים כלפי הילד
 - ◆ סדרי השינה בבית מעוררים תמיהה (לדוגמה, אחד הילדים ישן עם ההורים או עם אחד מהם)

ילדים בני שש עד שתיים-עשרה

תהליך האיתור

הסימנים המראים על אפשרות של התעללות יכולים להתקבל מן הילד עצמו, מתצפית שלכם בו ובבני משפחתו, מתוך התרשמות שלכם מהמפגש של הילד עם בני משפחתו בנוכחותכם, מדברי ההורים בנוגע לילד, וכן מאנשי מקצוע או שכנים שהביאו לידיעתכם מידע המעלה חשש.

הסימן המשמעותי ביותר שלפיו ניתן לאתר ילד שנחשף להתעללות או להזנחה הוא ירידה או חרפה דרמטית במצבו הרגשי: הביטוי לכך הוא התנהגות מוזרה או חריגה, שינוי חד במוכנותו שלו להתנסות בחוויות שבעבר נהנה מהן, סירוב להתנסות בחוויות חדשות ובלימוד נושאים חדשים, ובאופן כללי שינוי חד בגישה ללימודים.

סימן נוסף שראוי להתייחס אליו הוא זה: אם מתברר לכם שהילד עבר כבר כמה מסגרות חינוכיות לפני שהגיע למסגרת שלכם ואינכם מקבלים על כך הסבר משכנע. קחו זאת לתשומת לבכם. לפעמים הורים מעבירים את ילדיהם ממסגרת חינוכית אחת למסגרת חינוכית אחרת לאחר שפנו אליהם אנשי המקצוע בעקבות חשד להתעללות. בדרך זו מנסים ההורים להתחמק מהקשר עם אנשי המקצוע.

חשוב לזכור:

1. ילד שנחשף להתעללות או להזנחה, יראה בדרך כלל כמה סימנים לכך ולא רק סימן אחד. אם מופיע רק סימן אחד המדאיג אתכם, תוכלו לשקול התייעצות עם הגורמים המתאימים (ראו בהמשך את הפרק: ההתייעצות והדיווח).
2. על פי רוב יש להתרשם מסימנים שמופיעים לאורך זמן ולא מסימנים חד-פעמיים (כאמור, חוץ מסימנים שנראים לכם מדאיגים במיוחד).
3. סימנים מחשידים רבים יכולים להיות תמימים לחלוטין ולהיגרם מסיבות שונות ולא מהתעללות או הזנחה. לדוגמה, ילדים הלבושים ברישול או בבגדים לא נקיים בבית הספר אינם בהכרח ילדים מהנחים. ילדים כאלה יכולים להיראות מאושרים, ולתפקד באופן תקין מבחינה חברתית ולימודית.
4. חלק ניכר מן הסימנים המתוארים בהמשך נצפים גם אצל ילדים הסובלים מליקויים אורגניים שונים, מרמה שכלית גבולית או מבעיות התפתחות שונות (אף כי גם ילדים עם אפיונים אלה יכולים להיחשף להתעללות ולהזנחה, אפילו במידה רבה יותר).
5. בכל מקרה של ספק מומלץ להתייעץ עם איש המקצוע המתאים כמו יועץ המסגרת, או עם עובדים סוציאליים או פסיכולוגים הקשורים למסגרת שבה אתם עובדים. ניתן גם לפנות למדריך שפ"י או לפקיד הסעד בלשכה לשירותים חברתיים על פי ההנחיות שתמצאו בפרק: ההתייעצות והדיווח (ראו גם בפרק "אנשי מקצוע, מוסדות ושירותים בקהילה המטפלים בילדים בסיכון).

חובת הדרכה

מותאמת לחברה החדשה

סימני איתור אצל בני שש עד שתיים-עשרה

הופעה חיצונית

- ◆ מגיע למסגרת כשאינו רחוק ומסורק
- ◆ בגדיו מלוכלכים או מדיפים ריח רע באופן קבוע
- ◆ מרושל בהופעתו באופן קיצוני
- ◆ הבגדים אינם מתאימים לעונות השנה (לא חמים מספיק בחורף או חמים מדי בקיץ)

מצב גופני

- ◆ רזה ביותר או סובל מעודף משקל חריג
- ◆ חולה לעתים קרובות ונראה שאינו מקבל טיפול רפואי הולם
- ◆ אינו מקבל עזרים רפואיים הנחוצים לו (עזרים כמו מכשירי שמיעה, משקפיים, עזרי הליכה וכדומה) ואין זה נובע מסיבות כלכליות
- ◆ עייף תמיד
- ◆ גוון העור חיוור
- ◆ עיגולים שחורים תחת העיניים
- ◆ רעב כרוני, או חוסר תיאבון כרוני
- ◆ זיהומים של פצעים שאינם מטופלים
- ◆ ציפורניים שבורות
- ◆ חבורות או שטפי דם בצבעים שונים, משמע שהם נמצאים בשלבי החלמה שונים (ראו תרשים בפרק נספחים)
- ◆ פציעות כמו שפה פצועה או נפוחה, חבורות או חתכים באזור הצוואר (וההסבר שנותן לכך ההורה אינו נשמע סביר)
- ◆ סימני כוויות
- ◆ סימני נשיכות
- ◆ סימנים של טשטוש מלווים בהקאות
- ◆ קשיים בהליכה או בישיבה
- ◆ תלונות על כאב או על גירוי בישבן או באיברי המין

יכולת קוגניטיבית ומצב לימודי

- ◆ הידרדרות קיצונית ופתאומית בלימודים, ללא סיבה ברורה
- ◆ קושי בביטוי מילולי ושוטף
- ◆ קושי בהבנה בסיסית של סיבה ומסובב
- ◆ תהליך חשיבה מבולבל ולא מאורגן

חוכמת הדרכה

מתואמת לחברה החרדית

- ◆ קושי בעיבוד של מידע שמיעתי (הסברים של המורה, סיפור שמסופר)
- ◆ קושי בתכנון קדימה
- ◆ פגיעה בחוש הזמן (מתבלבל בין היום למחר, בתחילת השבוע חושב שהוא בסוף השבוע ולהפך)
- ◆ אי יכולת לרכוש מיומנויות למידה בסיסיות לפי המצופה בגילו, ולא מסיבות של ליקויי למידה, הפרעות קשב וריכוז וכדומה
- ◆ רתיעה מלמידה של נושאים חדשים או מביצוע משימות חדשות
- ◆ חוסר עניין בלימודים ומוטיבציה נמוכה, אף שלא אובחנו קשיי למידה וידוע שיכולתו טובה

הערה: יש להביא בחשבון שחלק ניכר מהסימנים בסעיף זה יכולים להיות גם ביטויים של קשיי למידה, הפרעות קשב וריכוז, רמה שכלית נבולית או ליקויים אורגניים אחרים, ולא דווקא ביטוי להתעללות ולהזנחה. בכל מקרה של ספק מומלץ להתייעץ עם יועץ מומחה במסגרת שאתם עובדים בה. על פי רוב כאשר מדובר בילד שעובר התעללות או הזנחה, תוכלו להבחין גם בסימנים מתחומים אחרים. אצל גילאים אלה יש לשים לב במיוחד להרעה קיצונית במצב הלימודי.

מצב רגשי

- ◆ נראה מפוחד או מאוים
- ◆ נראה מתוח
- ◆ נראה מבולבל
- ◆ נראה עצוב או מדוכא
- ◆ נראה מודאג
- ◆ נראה אדיש לסביבתו
- ◆ חסר הבעה
- ◆ מכונס בתוך עצמו
- ◆ אינו מגיב להנאה
- ◆ אינו מגיב לכאב
- ◆ בוכה לעתים קרובות
- ◆ מבטא תחושת חוסר תקווה
- ◆ מבטא תחושה של חוסר ערך עצמי (מכנה את עצמו "מפלצת", "מכוער" וכדומה)
- ◆ מאשים את עצמו ב"דברים רעים שקרו"
- ◆ אינו מרוצה מעבודותיו, נוטה לחבל בהן, לקלקל או לקרוע
- ◆ מביע רצון למות, חושב או מביע מחשבות על התאבדות
- ◆ פסיבי בצורה בולטת
- ◆ כעוס ועוין
- ◆ מובחן שינוי קיצוני במצבו הרגשי (ילד שהיה פתוח יותר ומתקשר נעשה מופנם, מתכנס בתוך עצמו, אינו יוצר קשר)

חובת הדרכה

מתאמת, לחברה החרדית

התנהגות

- ◆ מגלה חוסר משמעת קיצוני
- ◆ עסוק כל הזמן בבדיקת גבולות (גם כשהוסבר לו שמעשה מסוים אינו מקובל הוא ממשיך בשלו, כאילו מנסה לבדוק את תגובת המבוגר)
- ◆ תוקפני בצורה יוצאת דופן
- ◆ מגלה תוקפנות כלפי ילדים קטנים ממנו
- ◆ לעתים קרובות נתקף פרצי זעם
- ◆ מחפש כל הזמן הזדמנויות לעימותים, מעורב לעתים קרובות במקרי אלימות
- ◆ נוטה לחבל ולהרוס רכוש של המסגרת שבה הוא לומד (ונדליזם)
- ◆ נוטה להזיק לעצמו (למשל אוכל או שותה חומרים העלולים להזיק לו)
- ◆ עושה ניסיונות התאבדות
- ◆ מגלה חשש מקשרים עם מבוגרים
- ◆ אינו יוצר קשר עין
- ◆ מסרב לענות על שאלות בנוגע לפגיעה פיזית, מתחמק או נותן הסבר בלתי משכנע
- ◆ נמנע מלפנות לעזרת מבוגרים (כאילו מוותר מראש על האפשרות להיעזר בהם)
- ◆ מגיע לבית הספר מוקדם מאוד (ולחילופין, נוטה לאחר לבית הספר) ומתעכב זמן רב לאחר שסיים את הלימודים
- ◆ נעדר מבית הספר לעתים קרובות
- ◆ פוחד באופן קיצוני מעזרה רפואית (חיסונים, הורדת החולצה לשם בדיקה וכדומה)
- ◆ מסרב להשתתף בפעילות פיזית (כמו שיעורי התעמלות)
- ◆ אינו מוכן להחליף את בגדיו בנוכחות חבריו לכיתה (במלתחה וכדומה)
- ◆ בוכה לעתים קרובות
- ◆ מבטא קושי בולט לשאת תסכול
- ◆ מתנהג באופן תינוקי לגילו
- ◆ מופיעות בעיות הרטבה
- ◆ נוטה להיות "הקורבן" בקשר שלו עם ילדים אחרים
- ◆ מבטא פחד ממשי כשמקבל ציון לא טוב
- ◆ בא לבית הספר בלי הציוד הדרוש
- ◆ גונב או מבקש מזון (לעתים אתם חשים שהוא רוצה להיתפס)
- ◆ נראה שהמצפון שלו לקוי בהשוואה לילדים אחרים בגילו
- ◆ מתנהג באופן פיזי מגונה שאינו מתאים לגילו
- ◆ מנסה לפתות להתנהגות מגונה מבוגרים וילדים
- ◆ מגלה ידע רב בנושאי התנהגות פיזית מגונה שאינו מתאים לילד בגילו
- ◆ מתעסק עם עצמו באופן מגונה וכפייתי

חוכמת הדרכה

מותאמת למטרה החרדית

- ◆ משתמש במילים גסות
- ◆ רומז שיש לו סודות שאינו יכול לגלות
- ◆ נדמה שהוא רוצה לפנות אליכם או לשוחח אתכם, אך בסופו של דבר מתחרט ונרתע
- ◆ מספר שיש לו הרבה חברים אבל למעשה הוא בודד
- ◆ יש לו כסף רב ממקור לא ברור
- ◆ מפסיק באופן פתאומי ליהנות מפעילויות שונות שקודם לכן גרמו לו הנאה, כמו שיעורי מוזיקה, שחייה, פעילות בתנועת נוער, חוגים וכדומה

ציור ומשחק

- ◆ נמנע מלצייר או מגלה חשש מפני ציור
- ◆ מצייר את עצמו קטן מאוד לעומת דמויות אחרות בציור
- ◆ בציוריו מופיע תיאור של סיטואציות פיזיות מגונות עם תכנים סדיסטיים או מזוכיסטיים
- ◆ מתאר בציוריו מצבים פיזיים מגונים או אלימים מאוד
- ◆ ציוריו נעדרים צבעוניות
- ◆ נמנע ממשחק
- ◆ פוחד ממשחקי דמיון או נמנע מהם
- ◆ מתבייש או נבוך במשחק שלו

יחס הילד אל ההורה

- ◆ חרד באופן קיצוני לשלום ההורה, ערני וקולט כל רמז קל לשינוי במצב רוחו
- ◆ מלטף, מטפל, מחבק את ההורה באופן חריג כמי שפורש חסותו על ההורה
- ◆ צייתן באופן חריג, מנסה להשביע את רצון ההורה או למצוא חן בעיניו בכל תנאי
- ◆ נראה מפוחד מההורה ואינו מעז להתבטא בפניו
- ◆ משפיל את עיניו כשהוא מדבר עם ההורה

יחס ההורה אל הילד

- ◆ מאשים את הילד או מפחית מערכו
- ◆ רואה אצל הילד את הצדדים השליליים בלבד (רואה את הילד כ"רע", "מפלצת", "אסון" וכדומה), ונוטה להשוות אותו לאחיו באופן מזלזל
- ◆ קשה לו למצוא אצל הילד צדדים חיוביים או צדדים מעוררי אהדה
- ◆ מתקשה להיות קשוב למה שהילד אומר או מבטא
- ◆ אינו מאפשר לילד לבטא תחושות שליליות (בנושאים מגוונים כמו הרגשתו בבית הספר, מצבו החברתי, יחסו להורה)
- ◆ התייחסותו לילד איננה עקבית: הוא כועס עליו ומיד לאחר מכן הוא מקרבו ברכות, ושוב כועס עליו וחוזר חלילה

חוכרת הדרכה

סונאמת לחכרה החרדית

- ◆ אינו מציב דרישות וגבולות ברורים
- ◆ מפגין אדישות כלפי הילד
- ◆ מעביר ביקורת על כל דבר שהילד אומר
- ◆ מטיל על הילד הגבלות קשות ואיסורים שהם חריגים גם בסביבה התרבותית שבה הם חיים
- ◆ מאשים את הילד בבעיות משפחתיות שונות
- ◆ מטיל על הילד עונשים קשים ומשפילים: מחייב אותו לומר על עצמו מילים שליליות, משאיר אותו בחדר סגור זמן רב, כובל אותו, מנתק קשר מילולי עם הילד וכדומה
- ◆ מאיים על הילד איום פיזי
- ◆ מאיים שינטוש את הילד ("אם תמשיך... אני אמסור אותך למשפחה אומנת")
- ◆ אינו מאפשר לילד התנסויות חוץ-משפחתיות כמו טיולים, חוגים ותנועת נוער (ולא מסיבות כלכליות), גם כשהילד רוצה ומסוגל להשתתף בהן
- ◆ אינו מרשה להכניס חברים הביתה ולא מאפשר לילד לצאת לחברים
- ◆ מגיע לבית הספר ומשפיל את ילדו בנוכחות ילדים אחרים

יחס ההורה אל איש המקצוע

- ◆ אינו בא לפגישות, או כאשר כן מגיע, מסרב לדון בקשיים של הילד
- ◆ בא לפגישות ונוטה להאשים את המסגרת בהתנהגותו החריגה של הילד
- ◆ מאשים אתכם בניסיון לחדור לחייו הפרטיים ולחיי הילד, ודורש שתתמקדו אך ורק בתחום הלימודי של הילד
- ◆ אינו נענה לניסיונותיכם לעורר את תשומת לבו לבעיות גופניות או רגשיות או לצרכים רפואיים כלשהם של הילד

קבלת מידע שלא באמצעות תצפית

- יש להפנות תשומת לב מיוחדת גם למידע נוסף המתקבל שלא באמצעות תצפית אלא בדרכים אחרות, כמפורט להלן:
- ◆ הילד וההורה נמצאים יחד לעתים רחוקות ביותר
 - ◆ הילד אינו זוכה למגע פיזי מההורה (חיבוק, ליטוף, נשיקה)
 - ◆ הילד אינו יכול לשתף את ההורה בחוויותיו עקב אי הזמינות הפיזית והרגשית של ההורה
 - ◆ הילד אינו משתתף באירועים משפחתיים המתקיימים ביוזמת ההורים או חבר אחר במשפחה
 - ◆ ההורים מתנהגים באלימות זה אל זה בנוכחות הילד
 - ◆ ההורים אינם מתערבים במקרה של התנהגות אלימה כלפי הילד מצד האחים
 - ◆ הילד מרבה להיעדר מהבית או לשוטט
 - ◆ הילד נוהג לישון במקומות נטושים עם חברים או בלעדיהם
 - ◆ סדרי השינה בבית מעוררים תמיהה (ילדים ישנים במיטה אחת עם ההורים או עם אחד מהם, או עם אח גדול)
 - ◆ ההורים רוחצים את הילדים גם כשאין הם בגיל הזקוק לעזרה (למשל, אם רוחצת את בנה בן ה-12)
 - ◆ הילד מועסק בעבודה תמורת שכר או בעבור תמורה אחרת

חוכמת הדרכה

מתאמת לחברה החרדית

נערים בני שתיים-עשרה עד שמונה-עשרה

תהליך האיתור

הסימנים המאותתים על אפשרות של התעללות יכולים להתקבל מהנער, מתצפית שלכם בו ובבני משפחתו ומתוך התרשמות שלכם מהמפגש של הנער עם בני משפחתו בנוכחותכם, מדברי ההורים בנוגע לנער וכן מאנשי מקצוע או שכנים שהביאו לידיעתכם מידע המעלה חשש.

הסימן המשמעותי ביותר שלפיו ניתן לאתר נער שנחשף להתעללות או להזנחה הוא ירידה או חרפה דרמטית במצבו הרגשי: הביטוי לכך הוא התנהגות מוזרה או חריגה, שינוי חד במוכנות שלו ללמוד נושאים חדשים ושינוי חד בגישה ללימודים בכלל.

סימן נוסף שראוי להתייחס אליו הוא זה: אם מתברר לכם שהנער עבר כבר כמה מסגרות חינוכיות לפני שהגיע למסגרת שלכם, ואינכם מקבלים על כך הסבר משכנע, קחו זאת לתשומת לבכם. יש שהורים מעבירים את ילדיהם ממסגרת חינוכית אחת למסגרת חינוכית אחרת לאחר שפנו אליהם אנשי המקצוע בעקבות חשד להתעללות. בדרך זו מנסים ההורים להתחמק מהקשר עם אנשי המקצוע.

חשוב לזכור:

1. נער שנחשף להתעללות או להזנחה יראה בדרך כלל כמה סימנים לכך ולא רק סימן אחד. אם אתם מתחילים לדאוג בשל סימן אחד בלבד תוכלו לשקול התייעצות עם הגורמים המתאימים (ראו בהמשך את הפרק: ההתייעצות והדיווח).
2. על פי רוב יש להתרשם מסימנים שמופיעים לאורך זמן ולא מסימנים חד-פעמיים (כאמור, חוץ מסימנים שנראים לכם מדאיגים במיוחד).
3. סימנים מחשידים רבים יכולים להיות תמימים לחלוטין ולהיגרם סיבות שונות ולא מהתעללות או הזנחה. לדוגמה, לבוש מוזנח ומרושל עלול להתפרש בטעות כהזנחה פיזית קשה, ואילו בפועל המדובר במגמה אופנתית או בהשפעה של קבוצת הגיל על מנהגי לבוש או איפור.
4. חלק ניכר מן הסימנים המתוארים בהמשך נצפים גם אצל נערים הסובלים מליקויים אורגניים שונים, מרמה שכלית גבולית או מבעיות התפתחות שונות (אף כי גם נערים עם אפיונים אלה יכולים להיחשף להתעללות ולהזנחה, אפילו במידה רבה יותר).
5. בכל מקרה של ספק מומלץ להתייעץ עם אנשי מקצוע מתאימים כמו יועצים, עובדים סוציאליים או פסיכולוגים הקשורים למסגרת שבה אתם עובדים. ניתן גם להתייעץ עם מנחה או עם פקיד הסעד בלשכה לשירותים חברתיים (ראו גם בפרק "אנשי מקצוע, מוסדות ושירותים בקהילה המטפלים בילדים בסיכון").

חובת הדרכה

מותאמת לחברה החרדית

סימני איתור אצל גילאי שתים-עשרה עד שמונה-עשרה

הופעה חיצונית

- ◆ מרושל בהופעתו באופן קיצוני
- ◆ ניקיון אישי ירוד מאוד
- ◆ מגיע בביגוד מלוכלך

הערה: יש לשים לב שלא מדובר באירוע חד-פעמי אלא בתהליך ממושך. בגיל זה יש השפעה של אופנה וסגנון, לכן חשוב להבחין בין הופעה אופנתית להופעה מוזנחת או מרושלת באופן חריג.

מצב גופני

- ◆ רזה ביותר או סובל ממשקל יתר קיצוני
- ◆ עייפות תמידית
- ◆ מופיעים עיגולים שחורים תחת העיניים
- ◆ עור חיוור
- ◆ רעב כרוני או חוסר תיאבון כרוני
- ◆ חבורות או שטפי דם בצבעים שונים, משמע שהם נמצאים בשלבי החלמה שונים (ראה תרשים בפרק נספחים)
- ◆ פציעות כמו שפה פצועה או נפוחה, חבורות או חתכים באזור הצוואר, שההסבר למקורם אינו נשמע סביר או משכנע
- ◆ סימני כוויות
- ◆ קשיים בהליכה או בישיבה
- ◆ כאב או גירוי באזורים המוצנעים
- ◆ דימום פתאומי ולא צפוי מהאזורים המוצנעים
- ◆ תלונות על כאבי ראש, כאבי בטן או תחושות לא נוחות בגוף
- ◆ אצל בנות: בחילות וסחרחורות, היריון

יכולת קוגניטיבית ומצב לימודי

- ◆ ירידה במוטיבציה ללמוד או ברמת העניין בלימודים אף שקיימת יכולת טובה
- ◆ תהליך החשיבה מבולבל ולא מאורגן
- ◆ קושי בביטוי מילולי שוטף
- ◆ קושי בתכנון קדימה
- ◆ סימנים לאובדן זיכרון חלקי

חוכמת הדרכה

מתאמת לחברה החרדית

הערה: יש להביא בחשבון שחלק ניכר מהסימנים בסעיף זה יכולים להיות גם ביטויים של קשוי למידה, הפרעות קשב וריכוז, רמה שכלית גבולית או ליקויים אורגניים אחרים, ולא דווקא ביטוי להתעללות ולהזנחה. על פי רוב כאשר מדובר בנער שעובר התעללות או הזנחה, תוכלו להבחין גם בסימנים מתחומים אחרים. מומלץ להתייעץ עם יועץ מומחה במסגרת שאתם עובדים בה, בכל מקרה של ספק, יש לשים לב במיוחד להרעה קיצונית במצב הלימודי.

מצב רגשי

- ◆ חוסר ביטחון בולט
- ◆ שינוי קיצוני במצב הרגשי
- ◆ נראה מפוחד או מאוים
- ◆ נראה מתוח
- ◆ נראה מבולבל
- ◆ מכונס בתוך עצמו
- ◆ נראה עצוב או מדוכא
- ◆ נראה מודאג
- ◆ נראה אדיש לסביבתו
- ◆ מבטא תחושה של חוסר תקווה או חוסר אונים
- ◆ מבטא תחושה של חוסר ערך עצמי
- ◆ מראה חוסר מודעות לנקודות החוזק או החולשה שלו
- ◆ מאשים את עצמו ולוקח אחריות על דברים רעים שקורים
- ◆ מביע חוסר שביעות רצון תמידי מהישגים אישיים
- ◆ מתקשה לקבל תגובה חיובית על הישגים או נוטה לבטל אותה
- ◆ מביע רצון למות
- ◆ פסיבי בצורה בולטת
- ◆ כעוס ועיין
- ◆ מראה שינויים קיצוניים במצב הרוח
- ◆ מגיב בפאניקה לציונים לא טובים

התנהגות

- ◆ מגלה חוסר משמעת קיצוני
- ◆ עסוק בבדיקה מתמדת של גבולות (גם כשהוסבר לו שמעשה מסוים אינו מקובל, הוא ממשיך בשלו כאילו מצפה לבדוק את תגובת המבוגר)
- ◆ נוטה לאחר או להקדים לבית הספר או להיעדר לעתים תכופות
- ◆ נוטה להשתהות בבית הספר זמן רב אחרי שהלימודים הסתיימו

חוברת הדרכה

מותאמת לחברה החרדית

- ◆ יוצר עימותים חריפים עם דמויות סמכות
- ◆ מתקשה לרסן את עצמו ולשלוט בעצמו: התקפי זעם, נטייה להריסת רכוש ציבורי (ונדליזם)
- ◆ מגיב בקיצוניות ובחוסר פרופורציה למצבים שונים (לדרישות המורה, לטעויות שעשה, לציונים נמוכים וכדומה)
- ◆ מחפש הזדמנויות לעימותים עם חוקים
- ◆ מתעלל בילדים קטנים
- ◆ מתעלל בחיות
- ◆ נוטה להיות "הקורבן" בקשר שלו עם אחרים
- ◆ גונב או מבקש מזון (לעתים אתם חשים שהוא רוצה להיתפס)
- ◆ גונב כספים באופן כפייתי
- ◆ מחזיק ברשותו סכומי כסף גדולים שמקורם אינו ברור
- ◆ נוטה לשקר
- ◆ נוטה לשוטטות
- ◆ עושה ניסיון התאבדות
- ◆ עושה ניסיונות המסכנים את עצמו
- ◆ משתמש בסמים או באלכוהול
- ◆ מפתה מינית דמויו מבוגרים במסגרת החינוכית
- ◆ מראה סימנים שלא נוח לו עם המיניות שלו
- ◆ יש לו כסף רב ממקור לא ברור
- ◆ כותב או רומז על משהו קשה שקרה לו
- ◆ חושש או נרתע ממגע גופני
- ◆ נרתע באופן קיצוני מעזרה רפואית

ציור

- ◆ מצייר ציורים עם ביטויים חוזרים ונשנים של תכנים אלימים מאוד או מגונים
- ◆ מצייר ציורים עם תכנים סדיסטיים או מזוכיסטיים

יחס הנער אל ההורה

- ◆ חרד באופן קיצוני לשלום ההורה, ערני וקולט כל רמז קל לשינוי במצב רוחו
- ◆ מלטף, מטפל, מחבק את ההורה כמי שפורש על ההורה חסות
- ◆ צייתן באופן חריג, מנסה להשביע את רצון ההורה או למצוא חן בעיניו בכל תנאי
- ◆ נראה מפוחד מההורה ואינו מעז להתבטא בפניו
- ◆ משפיל את עיניו כשהוא מדבר עם ההורה

חוכרת הדרכה

מזאתמת לחברה החרדית

יחס ההורה אל הנער

- ◆ ההורה מאשים את הנער או מפחית מערכו
- ◆ ההורה רואה את הצדדים השליליים בלבד של הנער (רואה את הנער כ"רע", "מפלצת" וכדומה), ונוטה להשוות אותו לאחיו באופן מזלזל
- ◆ ההורה מתקשה לראות בנער צדדים חיוביים או צדדים המעוררים אהדה אצלו
- ◆ ההורה מתקשה להיות קשוב למה שהנער אומר או מבטא
- ◆ ההורה מתייחס לנער באופן לא עקבי. הוא כועס עליו ומיד לאחר מכן הוא מקרבו אליו ברכות ושוב כועס עליו
- ◆ ההורה אינו מציב דרישות וגבולות ברורים
- ◆ ההורה אדיש אל הנער
- ◆ ההורה ביקורתי מאוד כלפי כל מה שהנער אומר
- ◆ ההורה מטיל על הנער הגבלות חמורות ואיסורים שהם חריגים גם בסביבה התרבותית שבה הם חיים
- ◆ ההורה מטיל על הנער עונשים קשים ומשפילים כמו: לומר על עצמו מילים שליליות, להישאר בחדר סגור זמן רב, ההורה אינו מדבר אתו, קושר אותו וכדומה
- ◆ ההורה מאיים על הנער באיום פיזי
- ◆ ההורה מאיים על הנער בנטישה (כמו: "אם תמשיך אני אגרש אותך מהבית")
- ◆ ההורה אינו מאפשר לנער התנסויות חוץ-משפחתיות גם כשהנער רוצה ומסוגל להשתתף בהן, כמו טיולים, חוגים ותנועת נוער (וכשהדבר מקובל בסביבה התרבותית שבה חיה המשפחה)
- ◆ ההורה אינו מאפשר כניסה של חברים לבית ואינו מאפשר לנער לצאת לחברים
- ◆ ההורה ביקורתי מאוד כלפי החברים של הנער
- ◆ ההורה אינו עומד לצד הנער כשהוא נקלע לצרה
- ◆ ההורה מבייש את הנער לפני חבריו בבית הספר או בבית
- ◆ ההורים מתנהגים זה אל זה באלימות בפני הילד
- ◆ ההורה "מנהל" את הילד מבחינה חברתית ולימודית בטענה חוזרת שהוא יודע בדיוק מה טוב בשבילו

יחס ההורים אל איש המקצוע

- ◆ ההורה אינו בא לפגישות, ואם כן מגיע – מסרב לדון בקשיים של הנער
- ◆ ההורה נוטה להסיר מעצמו אחריות ולהאשים את המסגרת בהתנהגות החריגה של הנער
- ◆ ההורה מאשים את המסגרת בניסיון לחדור לחייו הפרטיים ולחיי הנער, והוא דורש להתמקד רק בהתקדמותו הלימודית של הנער
- ◆ ההורה קורא לכם לשאת באחריות המלאה והיחידה לחינוכו של הנער
- ◆ ניסיון לעורר את תשומת לב ההורים לבעיות גופניות או לצרכים רפואיים של הנער אינו נענה

חובת הדרכה

מותאמת לחברה המרדית

קבלת מידע שלא באמצעות תצפית

יש להתייחס בתשומת לב מיוחדת גם למידע נוסף שלא התקבל באמצעות תצפית אלא בדרכים אחרות, כמפורט להלן:

- ◆ הנער וההורים ממעטים להיות יחד
- ◆ הנער אינו זוכה למגע פיזי מההורה (חיבוק, ליטוף)
- ◆ הנער אינו יכול לשתף את ההורה בחוויותיו עקב אי זמינותו הפיזית והרגשית של ההורה
- ◆ הנער אינו משתתף באירועים משפחתיים
- ◆ הנער מרבה להיעדר מהבית
- ◆ הנער נוהג לשוטט
- ◆ הרגלי השינה בבית מעוררים שאלות (נערה ישנה במיטת ההורים או במיטת האח הגדול)
- ◆ אחד ההורים נוהג לרחוץ את הנער
- ◆ הנער נוהג לישון במקומות נטושים, לבדו או עם חברים
- ◆ הנער עובד בעבודה שאינה מתאימה לגילו תמורת שכר או בלא תמורה.

חוברת הדרכה

מותאמת לחברה החרדית

שיחה ראשונית עם הילד

העבודה היומיומית במערכת החינוך ובמוסדות הקהילה היא קשה ותובענית. לעתים, בשל לחץ העבודה וההרגל, איננו מבחינים בילד שנחשף להתעללות או להזנחה ואין אנו ערים לאיתותים המהוססים שהוא משדר בנוגע למצבו. דרושים לכך רגישות רבה, רצון לקלוט את המסרים של הילד ונכונות לעשות משהו כדי לעזור לו. למרבה הצער, לא תמיד ילדים שנחשפו להתעללות או להזנחה מנסים ליצור קשר כדי לשתף אותנו בסבלם וברגשותיהם. לכן ההזדמנויות לשוחח עם הילד על הנושא הן נדירות, ויש לדעת כיצד לנהל שיחה כזאת, שיחה שתכנייה קשים מאוד לשומע, ושבעתיים קשים למספר.

בפרק זה תינתנה הצעות הנוגעות לדרך המומלצת לשיחה ולהקשבה כדי לעזור לילדים לספר לכם את האירועים הקשים שהם חוו. ילדים יכולים להעביר לכם מידע זה באופן מילולי, וגם באופן לא מילולי – באמצעות התנהגותם, התקשורת שלהם עם ילדים אחרים או גופם, שמספר את הסיפור שלהם.

זכרו: אין זה באחריותכם לאבחן האם אכן עבר הילד התעללות או איזה סוג התעללות הוא עבר. אחריות זאת חלה על אנשי המקצוע מתחום הרווחה, הרפואה ובריאות הנפש, שיפגשו את הילד רק לאחר שאתם תדווחו על חשד או דאגה.

ועוד יש לזכור: אינכם מטפלים בילד טיפול פסיכולוגי, ועם זאת אתם האנשים הקרובים אליו ודרככם הילד משגר את אותות המצוקה שלו. ההיענות שלכם לקריאת המצוקה שלו והאופן שבו תקשיבו לו היא בעלת משמעות עצומה, ויש לעשותה בתבונה ורגישות. אנו מציידים אתכם במספר כללי עזר שאמורים לסייע לכם בשיחה עם הילד.

זכרו: כאשר תזדקקו לייעוץ ולתמיכה, תוכלו להיעזר בפקיד הסעד או באדם מיומן בצוות המקצועי שלכם או באנשי מקצוע בקהילה (יועצים, פסיכולוגים או עובדים סוציאליים).

כלל ראשון: היו קשובים וערניים

אם אמר הילד במפורש או אם רק רמז על קיום התעללות, כדאי מאוד להתייחס לכך בכובד ראש ולנסות לשמוע מה הילד אומר. כשילד לא רוצה ללכת למישהו, למשל לשמרטף או שמרטפית שבאים לקחת אותו מהגן או מבית הספר, כשילד אומר על מבוגר "הוא מעצבן אותי", או כשהוא אומר על מישהו ש"הוא עושה לי כל מיני דברים מצחיקים", יש לנסות לברר עם הילד למה הוא מתכוון. לרוב התבטאויות כאלה אינן מעידות על מקרי פגיעה, אך יש שהתבטאויות אלה אכן מעידות על מקרים שכאלה.

כלל שני: התייחסו לילד ברצינות

גם אם הילד חוזר בו מדבריו ואומר למשל, "סתם, סתם", או שדבריו נשמעים מבולבלים מעט או "לא רציניים", ייתכן שהדברים נובעים מסיבות שונות. ככלל, **נדיר שילדים משקרים בנוגע להתעללות**, לכן, תמיד יש להתייחס לדברי הילד

חוברת הדרכה

מחאמת לחברה החרדית

ברצינות. ייתכן שהילד מבולבל כי מפאת גילו הצעיר עדיין אין לו אוצר המילים הדרוש לתאר התעללות בכלל והתעללות פיזית מגונה בפרט. ילדים צעירים נוטים גם להכחיש את הדברים לאחר שסיפרו אותם, כדי להגן על האדם שאותו הם אוהבים (וזה יכול להיות גם המתעלל) או משום שהם מפחדים ממנו. ילדים גם יכולים לבלבל פרטים בגלל השפעתו הקשה של האירוע שאותו חוו.

כלל שלישי: דאגו לאווירה מתאימה

יש לפנות זמן ומקום מתאימים לשיחה רגועה עם הילד, ללא הפרעות. יש להקפיד על מועד שיחה הסמוך ככל האפשר לזמן שבו רמז הילד על מצבו או אמר משהו על מצבו. ככלל, עליכם להשתדל ליצור אווירה מתאימה הנותנת לילד את ההרגשה שהוא יכול לבטוח בכם ולהאמין בכם.

כלל רביעי: תנו תמיכה

הילד יכול להיות חרד, פגוע ומבוהל. הוא זקוק לתמיכתכם ולביטחונכם ביכולת שלכם לעזור לו. יש לנסות להישאר רגועים כל העת, לתמוך בילד ולהבהיר לו שאין הוא אשם או אחראי למה שקרה, ולשבח אותו על כך שבחר לספר לכם ושהיה זה נכון מצדו לעשות כך. יש לשקף לילד את רגשותיו. ניתן לומר לו שאתם מבינים עד כמה קשה לשוחח על הדברים שקורים לו ולשתף אתכם בהם, ויש לחזק אותו על כך שלמרות הקושי הוא שיתף אתכם וסיפר לכם.

כלל חמישי: שוחחו, אל תלחצו

אל תלחצו על הילד כדי לקבל ממנו פרטים. יש מקרים המחייבים חקירה ומוטב שהילד לא יחזור על פרטים בפני יותר מדי אנשים. אינכם חוקרים ואין זה תפקידכם לאסוף את מרב הנתונים מהילד. עליכם לשוחח כדי לנסות ולהבין, כדי לאפשר לילד לדבר ולספר מספיק כדי שתוכלו להחליט איך לפעול. יש להימנע ככל האפשר משאלות סגורות המזמינות מהילד תשובות של "כן" או "לא". יש לנסות ולשאול את הילד שאלות פתוחות המזמינות תיאור נרחב ומפורט יותר, כמו: "תוכל לספר לי על כך?", "למה אתה מתכוון?" ועוד מילות שאלה המזמינות הרחבה, כגון "איך?", "איפה?" וכיוצא באלה. הקפידו עד כמה שאפשר להימנע מתגובה מילולית ארוכה. אפשרו לילד להתבטא. ככלל, ניתן לנסות לשקף את דברי הילד – "אני שומע שקשה לך..." – אך יש להקפיד שלא לשים מילים בפי הילד ולומר דברים שהוא לא אמר.

כלל שישי: לעולם אל תשקרו לילד

אם גיל הילד מתאים תוכלו להסביר לו שאינכם יכולים להבטיח לשמור את הסיפור בסוד מוחלט, וייתכן כי תצטרכו לשוחח עם איש משטרה או עם עובד סוציאלי שגם הם ירצו לעזור לו. אל תבטיחו דברים שאין באפשרותכם לקיים. הסיטואציה לוחצת ועלולה לגרום לכם לומר דברים שלא תוכלו לעמוד בהם בהמשך, ואלה עלולים להחריף את תחושת הפגיעות וחוסר האמון שהילד חש כלפי הסובבים אותו.

חוכמת הדרכה

מותאמת לחברה החרדית

כלל שביעי: תנו לילד את המידע הנחוץ

לילדים בגיל 6-9 רצוי לספר מה הם שלבי הטיפול בעניינם ולעדכן אותם בנוגע להתקדמות הטיפול בהמשך. עם ילדים בגיל 10 ומעלה חשוב לבדוק אם יש משהו בחשיפת האירוע שמעורר בהם דאגה מיוחדת. לילד שחושש או דואג יש להבטיח שפקיד הסעד יחשוב אתו על דרך לפעול באופן המסייע ביותר. ככלל, ספרו לילד כל מה שיכול לסייע לו להבין ולהתמודד עם הלא נודע.

כלל שמיני: נסו להישאר רגועים

חשוב להבהיר לילד שאתם רוצים ומוכנים לשמוע אותו. התגובות שלכם אל הילד ישפיעו השפעה מכרעת על התנהגותו. תגובות חזקות של הלם או של זעזוע (תגובות מילוליות כמו "הו, לא", "זה לא ייתכן" וכדומה, או תגובות לא מילוליות כמו הבעות פנים של תדהמה ופחד, כיסוי העיניים וכדומה) עלולות "לנעול" את הילד שאצר בתוכו סוד קשה וניסה לחושפו. אין זה אומר שעליכם להפגין אדישות או חוסר עניין. אדרבה, הפגינו דאגה כנה ואכפתיות, אך בשום אופן לא חרדה או לחץ.

כלל תשיעי: כבדו את שפת הילד

חשוב להשתמש במהלך השיחה בשפה שהילד משתמש בה לתיאור ההתעללות וההזנחה. השתדלו שלא להירתע מהשפה שלו גם אם היא בוטה מאוד ולא תואמת את גילו או את הנורמות החברתיות. אין לתקן את שפתו או לרמוז לו שהוא משתמש במילים לא מקובלות, ייתכן מאוד ששמע אותם מהמתעלל או שזוהי השפה במציאות העגומה שבה הוא חי. אהדתכם וקבלתכם את אופן הביטוי שלו תסייע לו לדבר ולספר את אשר על לבו.

כלל עשירי וחשוב מאוד: אל "תשמרו הכול בבטן" - קבלו תמיכה

איש מקצוע הפועל לבד ללא ליווי וסיוע של אנשי מקצוע אחרים עלול להישחק בתהליך הקודם לדיווח ובתהליך הדיווח עצמו. התהליך מתיש, מעורר חששות ואף תחושות קשות. כשם שאתם משמשים מקור תמיכה עבור הילד גם אתם תזדקקו לתמיכה מגורם מקצועי (פסיכולוג, יועץ חינוכי או עובד סוציאלי או אפילו עמית מנוסה בעבודה). ככל שתקבלו תמיכה מוקדם יותר, תוכלו בקלות רבה יותר לתת את התמיכה הנדרשת לילד.

ההתייעצות והדיווח

מבוא

כל הנכתב להלן מתייחס למערכות החינוך למיניהן, וכן לאנשי מקצוע מחוץ למערכות, הנדרשים לחשד של פגיעה בילד. הם אמורים לפנות לפקיד הסעד בשירותי הרווחה או למשטרה על מנת להצילו: להפסיק את הפגיעה, לנטרל את הפוגע ולייצר תוכנית שיקומית עבור הנפגע, הפוגע ויתר בני המשפחה. כל זה ייעשה בהתייעצות עם רב או דיין המומחים בנושאים אלה ובעלי ניסיון בהם.

הייעוץ המקדים נועד לכוון את האנשים ולהנחותם בהתאם לדעת תורה.

ראוי לעיין בנספח התורני "יחס היהדות אל פגיעות בילדים" של אגסי, עמ' 45-40, שם מובאים בהרחבה רבה מקורותינו באשר לחובה להציל את הילד הנפגע הנמצא בחשש של סכנה ולדווח על כך לכתובות המתאימות.

נאמר בספר ויקרא (ה' א'): "...והוא עד או ראה או ידע, אם-לוא יגיד ונשא עונו". באותו נספח פוסק הרב י. סילמן כי במקרה של חשש לפגיעה חמורה בילד אין לעצור מלטפל בעניין עקב חיסרון בכללים (הלכות לשון הרע) הודועים של מרן החפץ חיים זצ"ל, כמובא בנספח בפרק סייגים לדיווח, עמ' 38. כאמור, "חובת דיווח" באה להגן על הקטין, ומטרתה הראשונית היא לגרום להפסקת הפגיעה בילד ולהגן על שלומו.

בכל התערבות שמטרתה הגנה על הילד יש תמיד העדפה ברורה לשיקום המשפחה, תוך שמירה על שלום הילד. עניין זה רגיש ובעל חשיבות מיוחדת בחברה החרדית. כל הרחקה מהבית, הן של הפוגע, הן של הילד, עלולה לפגוע בשלמות המשפחה. הילד שכבר נפגע עלול להיפגע פעם נוספת בגין רגשות אשם עצמיים וסביבתיים, שהרי "בגללו" נפגעה המשפחה. ומצד שני, המשפחה עלולה לאבד לזמן ממושך את אחד ההורים או את אחד מילדיה. וכך למעשה לא נפתרים הקשיים שהביאו להתעללות.

כדי לאפשר יישום אופטימלי של חובת הדיווח בציבור החרדי מוצע להקים "ועדות מחוזיות מייעצות" לקהילה זו.

ועדה מחוזית

וועדה שתהיה מורכבת בדרך כלל מרבנים ואנשי מקצוע בני העדה החרדית או כאלה העובדים עמה. מטרת הוועדה הן להוות כתובת מוסמכת להתייעצות והחלפת דעות עבור החוששים לפגיעה בקטין, ולשקול דרכים להתערבות ולייעוץ בהתאם לייחודה ולאורחות חייה של הקהילה החרדית.

הפורום הרבני יכוון את הגורמים המקצועיים בקהילה למציאת מענים ההולמים ותואמים את ערכי הקהילה החרדית, תוך ראיית הילד כחלק מהמשפחה. במקרים שבהם הרבנים לא יזכו לשיתוף פעולה מצד המשפחה ו/או החשש לשלום הילד יישאר בעינו, יקבלו הגורמים המקצועיים בקהילה תמיכה מצד ועדת הרבנים במציאת מענים חוץ-משפחתיים, כפי שייקבעו על ידי **ועדת תוכנית הטיפול** הפועלת בקהילה, ועדה המורכבת מרבנים ואנשי רווחה.

ההתייעצות

התעללות והזנחת ילדים היא סוגיה מורכבת ועדינה. כל אדם, גם אם הוא איש מקצוע, יתקשה להתמודד לבדו עם הנושאים הכאובים האלה. עבודה מתואמת של ועדות רבנים ואנשי מקצוע תוך התייעצות, שיתוף, תמיכה והכוונה, מבטיחה הצלחה רבה יותר בטיפול ובעזרה לכל הנוגעים בדבר.

שימו לב: ההתייעצות מוצעת לגבי כל המקרים בהם יש לכם חששות, התלבטויות, ספקות, דברים לא ברורים. בכל המקרים בהם קיימת סכנה ממשית לילד והמצב עונה על לשון החוק האומר: "היה לאדם יסוד סביר לחשוב כי זה מקרוב נעברת עבירה בקטין או בחסר ישע בידי האחראי עליו, חובה על האדם לדווח על כך בהקדם האפשרי לפקיד הסעד או למשטרה" – במקרים כאלה, גם אם תפנו להתייעצות אין הדבר פוטר אתכם מחובת הדיווח, אלא אם המדווח קיבל על עצמו להמשיך ולטפל בעניין, ובכלל זה להביא את הדברים בפני פקיד הסעד. אחרי שדיווחתם על המקרה לממונה עליכם, חובתכם לעקוב אחר השתלשלות הדברים ולהבטיח שהעניין קיבל התייחסות ראויה. זאת לדעת! האחריות לדיווח היא אישית ולכן אינה פוטרת את האדם כל עוד לא מוצה התהליך.

1. אנשי מערכת החינוך בגילאים השונים (אנשי צוות במוסדות הגיל הרך, תלמודי תורה (ת"ת), בתי ספר, ישיבות, סמינרים):

בכל מקרה של חשש לפגיעה בילד, גם אם יש לכם ספק בקשר לכך, עליכם לפנות ולהתייעץ עם הגורם האחראי על המסגרת החינוכית, כגון אחראית על המעונות, מפקחת על הגנים, מנהל/ת התלמוד תורה ובית הספר, ראש הישיבה ועוד.

מטרת ההתייעצות: להתייעץ בנוגע לחשש או חשד לפגיעה בקטין, כדי שהגורם האחראי ישקול את הדברים לגופו של עניין, ויפנה לפי הצורך לפורום הרבני המייעץ שישקול פנייה לרשויות המתאימות. אם לא הצלחת לאתר את האחראי על המסגרת, יש לפנות בדחיפות לפורום הרבני המייעץ או למרכזי הסיוע החרדיים, או לרשויות הרווחה. עליהם לשקול פנייה דחופה לרשויות המתאימות. בו-זמנית מומלץ לדווח לגורם האחראי על המסגרת החינוכית כדי שייסיע לכם, בהמשך, בהתמודדות עם המקרה.

בכל מקרה חירום שקיימת בו סכנה מיידית לילד יש לפעול באופן המהיר ביותר להסרת הסכנה מעל הילד. אם הגורם האחראי על המסגרת החינוכית נגיש וזמין מיידית, ניתן לספר לו על האירוע ויחד לתכנן את הפנייה לפקיד הסעד או המשטרה. אם לא, עליכם החובה, על פי החוק, לעשות זאת, ולאחר מכן פתוחה לכם הדרך להתייעצות ולקבלת הכוונה להמשך הקשר עם הילד ובני משפחתו.

2. מנהלי מסגרות חינוך, מפקחים או כל גורם אחראי למסגרת החינוכית:

א. כאשר אחד מאנשי הצוות דיווח לכם על חשד להתעללות, עליכם לפנות לפורום הרבני המייעץ על מנת לתכנן התערבות מתאימה. חובתכם לדאוג שהתהליך יהא מהיר ככל שניתן. אם מדובר באירוע חירום בו נשקפת סכנה מיידית לילד יש לפנות לרשויות הרווחה, ואלה יפעלו להסרת האיום המיידית מעל הילד. לגבי המשך הטיפול בילד

חובת הדרכה

מותאמת לחברה החרדית

ובבני משפחתו יערבו אנשי הרווחה את ועדת הרבנים, ובמידת הצורך ייפנו לוועדת הפטור לקבלת השהיה זמנית למניעת דיווח למשטרה.

- ב. עליכם לקבוע מי הגורם מטעם המסגרת החינוכית שידאג לטיפול המתאים בילד ובסביבתו.
- ג. עליכם להיות ערניים להשפעה של אירועים מסוג זה על תלמידים, הורים ומורים. במידת הצורך יש להיעזר בצוות חינוכי-מקצועי. הצוות ידון בהתערבות הנחוצה, מטרותיה ובדרכים לבצעה.
- ד. יש לדאוג לתוכניות מניעה והתערבות, ברוח התואמת את האוכלוסייה החרדית ככלל ואת המוסד החינוכי כפרט.
- ה. בכל תוכנית התערבות במשפחה מוצע לכם לשקול עם הגורמים המייעצים למערכת החינוך – כגון: מפקחים, יועצים, עובדים סוציאליים או פסיכולוגים – את האפשרות של שיתוף איש המערכת החינוכית, על מנת שיישמרו יחסי האמון ביניהם.
- ו. בין שהחשד יתאמת ובין שיתברר כחשד שווא, זהו רגע קשה ביותר עבור המשפחה. לפיכך, יש להעניק תמיכה מרבית למשפחה. אל תנזפו, אל תשפטו, אלא הבהירו למשפחה שאתם רואים עצמכם מחנכים של הילד וחלק חשוב מחייו גם בהמשך.

3. איש מקצוע, וכל אדם אחר:

- א. אם יש לך חשש שילד בסביבתך חשוף להזנחה או להתעללות, חשוב להיוועץ בפורום הרבני או בסמכות מקצועית בכירה, ולשקול פנייה לרשויות המתאימות.
- ב. אם נראה לך שנסקפת סכנה מיידית לשלומה הגופני או הנפשי של הילד, עליך לפעול כמפורט בסעיף 2 (א) לעיל.

4. המלצות כלליות:

- א. חקירת האירוע – בכל מקרה של חשד להתעללות בילד על ידי בני משפחתו (לאחר שכבר פניתם לפורום המייעץ), **אין ליצור קשר עם ההורה בעניין האירוע ואין לברר עמו את הנושא**. זאת כדי למנוע פגיעה בחקירה שהאדם היחיד המוסמך לבצע אותה הוא חוקר ילדים. המלצה זו חשובה גם כדי למנוע פגיעה נוספת בילד העלול לספוג כעס רב מצד ההורה על גילוי הסוד.
- ב. יש להימנע באופן מוחלט מהאשמת ההורה בהתעללות בילד או בהזנחתו.
- ג. אם עובד רווחה, או כל גורם אחר, יצטרך לשוחח עם הילד, יש לדאוג לסביבה שלוהה ותומכת עבורו. כדאי לשקול את נוכחותך או נוכחותה של דמות חינוכית אחרת המוכרת לילד ומקובלת עליו.
- ד. אם אתם חוששים להזדהות במהלך פנייתכם אל הפורום המייעץ, מרכז הסיוע או עובד הרווחה, אתם יכולים לעשות זאת גם באופן אנונימי.
- ה. אם התרשמתם שלמרות פנייתכם הילד מוסיף להיות במצב של סיכון, התקשרו שוב אל הפורום המייעץ כדי שיבדוק את המקרה אצל פקיד הסעד. אם תשובתו עדיין אינה מניחה את דעתכם, תוכלו לפנות ולדבר עם הממונים עליו.

הדיווח

מהות הדיווח

הדיווח הוא הוראת החוק כי יש להודיע למשטרה או לפקיד סעד לחוק הנוער באגף הרווחה על חשד שנעשתה עבירה נגד קטין על ידי אדם האחראי לו (למידע על פקיד סעד ראו בנספח ב: "אנשי מקצוע, מוסדות ושירותים בקהילה המטפלים בילדים בסיכון"). לשם מימוש החוק בקרב הציבור החרדי הצענו פנייה להתייעצות עם הוועדה הרבנית המייעצת באזורך.

מהי פגיעה בקטין?

- המונח פגיעה כולל הן פגיעה פיזית והן פגיעה נפשית, ומשמעו:
- ◆ חבלה חמורה המשאירה סימנים פנימיים וחיצוניים
 - ◆ התעללות פיזית, נפשית, פגיעה גופנית מגונה, הזנחה או נטישה
 - ◆ אי מניעה של פגיעה כמוגדר לעיל בידי הורה אחראי

מיהו "אחראי על קטין"?

- האחראי על קטין (או חסר ישע) יכול להיות כל אחד מאלה:
- ◆ הורה או מי שאחראי על הקטין ודואג לצורכי מחייתו, לחינוכו או לשלומו של הקטין. אחראי על הקטין אינו בהכרח הורה, הוא יכול להיות גם קרוב משפחה, משפחה אומנת, או מי שקיבל את הילד למגורים אצלו באופן זמני או קבוע, כמו מנהל או איש צוות בפנימייה.
 - ◆ בן משפחה של הקטין, שמלאו לו 18 שנים (ואינו חסר ישע בעצמו) וזה כולל: בן זוג של הורה הקטין, סבו או סבתו, אחיו, גיסו או דודו.
 - ◆ מי שהקטין מתגורר עמו או נמצא עמו דרך קבע ומלאו לו 18 שנים, בתנאי שקיימים ביניהם יחסי תלות או יחסי מרות (כלומר, בקשרים שבין הילד לאותו אדם, הילד מורגל לסור למרותו והוא תלוי בו).
 - ◆ מי שהקטין נמצא באחריותו בשעות מסוימות בתוקף חוק או הסכם כגון: גנת, מורה, מלמדים בתלמוד תורה ובישיבות.

האם עלי לדווח גם על פגיעה של קטינים בקטינים?

בהחלט כן, וזה כולל: חבלה חמורה, התעללות פיזית או נפשית או פגיעה גופנית מגונה.

על מה צריך לדווח?

יש לדווח על חשד (יסוד סביר לחשוב כי נעברה עבירה בקטין) או על ידיעה על פגיעה בקטין. יש לדווח על פגיעה גופנית, על פגיעה נפשית, על פגיעה גופנית מגונה או על הזנחה חמורה: אם הילד נשלח למסגרת כשהוא רעב, בלי תרופות חיוניות, בלי מכשיר שמיעה וכדומה.

חוברת הדרכה

זוהי תאמת לחברה המרדית

התאמת לחברה המרדית
אחור ילדים נמגי התעללות והזנחה

מה זה "יסוד סביר לחשוב"?

המחוקק אינו מגדיר מהו חשד סביר והדבר נתון לשיקול דעתו של האדם. מבחן הסבירות הוא בקיום שיקול דעת האומר שכל אדם סביר אחר היה נוהג באופן דומה. אין כאן שום צורך במסכת ראיות משפטיות וכדומה. די בכך שהסימנים מעוררים חשש או תהייה.

למי עלי לדווח, לפקיד הסעד, למשטרה או לוועדה הרבנית המייעצת?

החוק מאפשר לפנות לפקיד הסעד או למשטרה. פקיד הסעד והמשטרה מתייעצים ונעזרים זה בזה על פי החוק. בכל מקרה ניתן לפנות למשטרה מיד כאשר יש מצב חירום הדורש הגנה מיידית על הקטין:

◆ כאשר יש פגיעה חמורה וצורך לתייעוד מיידית של הראיות

◆ כאשר יש חשש לאלימות כלפי בני משפחה אחרים או כלפי אדם אחר

כדי לאפשר מימוש הוראת החוק בקרב הקהילה החרדית, הצענו את האפשרות הנוספת של פנייה אל הוועדה הרבנית המייעצת, בעיקר במקרים שאינם מצבי חירום המצריכים התערבות מיידית.

ביישובים בהם פועלת ועדת רבנים המתואמת עם שירותי הרווחה ועם ועדת הפטור של פרקליטות המדינה, כמו למשל בעיר בני ברק, התגבשו הסדרי עבודה, שלפיהם ועדת הפטור מאפשרת יחידת זמן להתערבות הרבנים (בשיתוף עם הגורמים המקצועיים), זאת במטרה להשיג מן המשפחה הסכמה לקבל טיפול ולהפסיק לפגוע בילד. לכן, גם אם אדם יפנה לרב, ולא לפקיד סעד או למשטרה, הרב יעביר את הנושא לפקיד הסעד, הרשאי על פי חוק לבקש מוועדת הפטור השהיית ההליכים נגד ההורה הפוגע, במטרה לאפשר לרבנים ולגורמים המקצועיים בקהילה לשנות את ההתנהגות הפוגעת של המשפחה בילד. אם המשפחה אכן משתפת פעולה ונשמעת למוסר הרבנים ולהכוונה המקצועית של גורמי הטיפול, פקיד הסעד יפנה אל ועדת הפטור בתום תקופת ההשהיה, ויבקש ממנה להפוך את החלטת ההשהיה לסופית.

האם רשויות הרווחה והמשטרה מודעות לתפקידי הוועדה הרבנית המייעצת בקהילה החרדית?

יש להניח כי במקרים רבים היוזמה לקימום ועדת רבנים תהיה רשות הרווחה המקומית. בכל מקרה, אחת מפעולותיה הראשונות של ועדת רבנים תהיה יצירת קשרים מתאימים עם גורמי הרווחה והמשטרה לשם שיתוף פעולה ובניית דרכי עבודה מתאימות, שהרי ללא שיתוף פעולה אין כל אפשרות לקדם את מטרות הפורום הזה.

מהן מטרות חוק הדיווח?

◆ מטרת החוק למנוע מצב שבו ילדים נפגעים בחדרי חדרים, בתוך הבית פנימה, כשהם חסרי הגנה מול התעללות או הזנחה של הורה או של אדם שהם נמצאים באחריותו או בהשגחתו.

◆ החוק מאפשר להגן על הילדים גם מפני פגיעה העלולה להיגרם בגלל הדיווח עצמו (לכן על פקיד הסעד להמליץ למשטרה איך, אם בכלל, יש לפעול). החוק נותן לפקיד הסעד ולמשטרה מסר ברור: אין לפתוח בחקירה פלילית בכל מחיר, אלא תמיד יש להעדיף את טובת הקטין ואת יכולת שיקומו ושיקום משפחתו.

מהו תפקיד הוועדה הרבנית המייעצת?

הוועדה מתפקדת כגורם מייעץ לציבור החרדי (אנשי חינוך ומקצוע ואחרים) במקרים של חשד להתעללות או הזנחה של ילד. הפורום הרבני אינו בא במקום פקיד הסעד, אלא פועל אתו במשותף. מכאן החשיבות שוועדת הרבנים, בכל יישוב, תפעל בתאום ובהסכמה עם ועדת הפטור, שהיא הגוף הרשמי על פי החוק הרשאי להורות שלא לדווח למשטרה, אם לתקופת ביניים ואם לתמיד. בבני ברק למשל הגיעה ועדת הרבנים להסכמה עם ועדת הפטור, שבכל המקרים שיש בהם סיכוי שהתערבות הרבנים יהיה בה כדי לשפר את המצב ולהיטיב עם הילד הנפגע, פקיד הסעד יבקש מוועדת הפטור השהיה מדיווח למשטרה. אם, כתוצאה מהתערבות ועדת הרבנים ומתוכנית הטיפול שנבנתה על ידי הגורמים הטיפוליים ברשות, חל שיפור במצב הילד שנפגע, תהפוך השהיית הדיווח למשטרה לביטולו הסופי. דרך הטיפול הזאת משלבת את דרישת החוק להגנה על קטינים עם דרכי פעולה התואמות את רוח ההלכה וההשקפה היהודית.

השפעות הדיווח על הילד ומשפחתו

מה תהיינה התוצאות המיידיות של הדיווח?

מרגע שדווח החשד, יערוך פקיד הסעד בדיקה ראשונית. אם יתברר שאין מדובר בסכנת פגיעה חמורה ומיידית, הוא יפנה לוועדת הפטור ויבקש ממנה השהיה מדיווח למשטרה לתקופת זמן מוגבלת. מקבל הסכמת ועדת הפטור יעדכן את ועדת הרבנים ויחד עם שירותי הרווחה יפעלו לבניית תוכנית טיפול מתאימה. היתרון בדרך פעולה זו הוא עירוב הסמכות הרבנית, שבדרך כלל השפעתה על ההורה הפוגע רבה ביותר. הרבנים גם מכירים את כל הגורמים הקהילתיים הפורמליים והבלתי פורמליים העשויים לסייע ולהגדיל את סיכוי הצלחת ההתערבות.

האם הוועדה הרבנית המייעצת תפנה למשטרה?

הוועדה הרבנית תלמד את הנושא ותשקול לגופו של עניין. אם נראה כי התערבות עשויה לשקם את המשפחה, הוועדה תציע לפקיד הסעד לבקש מוועדת הפטור להפוך ההשהיה הזמנית לקבועה. אם תתרשם הוועדה שאין ביכולת הגורמים הקהילתיים לשקם את המשפחה, היא תציע לפקיד הסעד לבקש מוועדת הפטור לבטל את ההשהיה, ואז תחול על פקיד הסעד הוראת החוק לדווח למשטרה.

מה יעשה פקיד הסעד אחרי שאדווח לו?

פקיד הסעד יבדוק את המקרה באופן זהיר. אם אין מדובר במצב חירום המסכן את שלומו הבריאותי או הנפשי של הילד באופן מידי, יפנה לוועדת הפטור ויבקש ממנה השהיה זמנית של הדיווח למשטרה. מקבל אישור ועדת הפטור יפנה להתייעצות עם הוועדה הרבנית המייעצת וביחד עם גורמי הרווחה ביישוב יכינו תוכנית טיפול בילד ובמשפחתו.

האם ידווח פקיד הסעד למשטרה?

לאחר בדיקה ראשונית, על פקיד הסעד להעביר את הדיווח למשטרה בצירוף המלצה לפתוח / לא לפתוח בחקירה, ואם כן - כיצד לבצע. ואולם פקיד הסעד רשאי שלא להעביר את הדיווח למשטרה אם קיבל על כך אישור מוועדת פטור מיוחדת שאליה הוא רשאי לפנות. ועדת הפטור, שבראשה עומד תמיד פרקליט מפרקליטות המדינה היא פורום

חובת הדרכה

חותמת לחברה החרדית

מיוחד שהוקם על ידי שר המשפטים על פי חוק. פורום זה הוסמך לאשר לפקיד הסעד שלא להעביר למשטרה מידע שהגיע אליו בקשר לפגיעה בקטין. הדבר אמור לגבי מקרים חריגים, כאשר קיים חשש שפנייה למשטרה תזיק יותר מאשר תועיל. במקרים כאלה מוצע לפקיד הסעד, הפועל בקרב הציבור החרדי, ליזום הקמת ועדת רבנים לצורך העניין. חשוב שוועדת הרבנים תקבל את ברכת ועדת הפטור ושפעילותה תתקיים בתיאום עם ועדת הפטור. אם, לאחר בדיקת המקרה, נתקבל מוועדת הפטור אישור להשהות את הדיווח למשטרה, פקיד הסעד יפעל בתיאום עם ועדת הרבנים, ויחד עם גורמי הרווחה ביישוב יבנו לילד ולמשפחתו תוכנית טיפול.

האם הדיווח על פגיעה בילד יביא בכל מקרה למעצרו של הפוגע או החשוד בפגיעה?

לא בהכרח. ראשית, אם הפוגע אינו מהווה סיכון מיידי לילד או לאחרים, סביר להניח שלא ייעצר. שנית, לעתים מתקבלת החלטה לסגור את התיק הפלילי אם לא הצליחו לאסוף די ראיות כדי להרשיע את החשוד בפגיעה, או אם נראה שיש דרך שיקומית טיפולית שהיא עדיפה על התהליך הפלילי. תיאורנו לעיל את דרך העבודה עם ועדת הפטור, שבמקרים מסוימים מצליחה להסיר מעל הגורם הפוגע את איום הדיווח למשטרה, וממילא מסירה את האפשרות של מעצר. כל זאת בתנאי שיש שיתוף פעולה בין הפוגע לגורמים המטפלים ותוכנית הטיפול מניבה תוצאות רצויות.

האם מעורבות המשטרה תביא בכל מקרה לשליחת הפוגע לכלא?

מעורבות המשטרה אינה מביאה בהכרח לפתיחת תיק פלילי. הדבר תלוי בחומר הראיות, בהחלטת המשטרה ובהחלטת הפרקליטות. אם יובא העניין למשפט, יידונו חומרת המעשה והראיות. אם השופט ירשיע את הנאשם, העונש ייקבע על פי גורמים שונים, למשל: חומרת המעשה, הנזק שנגרם לקורבן, התנהגותו של הנאשם (האם הוא מביע חרטה ומקבל עליו את האחריות למעשים), מצב המשפחה והסיכוי לשקם אותה. על סוג מסוים של עבירות, המתעלל אכן עלול לקבל עונש מאסר.

השפעות הדיווח על איש המקצוע

האם אנו חייבים לדווח על חשד שילד הוא קורבן להתעללות או להזנחה?

על פי חוק העונשין, כל אדם שיש לו חשד סביר שנעשתה עברה בקטין על ידי האחראי עליו, חייב לדווח על כך בהקדם האפשרי למשטרה או לפקיד הסעד ברשות המקומית. אי דיווח מהווה עבירה פלילית שדינה הוא עד שישה חודשי מאסר. החוק מחמיר במיוחד כשמדובר באנשי מקצוע המוזכרים בחוק – כמו אנשי מערכות החינוך, עובדים סוציאליים, פסיכולוגים, רופאים – שהתעורר אצלם חשד במהלך עבודתם עם הילד. הנכם פטורים מחובת הדיווח רק אם אתם יודעים בוודאות שהעניין כבר דווח לפקיד הסעד או למשטרה.

בקרב הציבור החרדי קיימת גם האפשרות שתוארה ופורטה לעיל, היינו ועדת רבנים הפועלת בתיאום ובשיתוף פעולה עם ועדת הפטור. במקרים מסוימים רשאית ועדת הפטור להעניק תקופת השהיה מדיווח למשטרה כדי לאפשר לגורמים המקומיים, ובכלל זה ועדת הרבנים ומערכת הרווחה, לבנות תוכנית טיפול בילד הנפגע ובמשפחתו, ואם ההתערבות הטיפולית נושאת פרי, יכול פקיד הסעד לבקש מוועדת הפטור לבטל את הצורך בדיווח למשטרה.

ומה אם אנו חושדים ולא בטוחים?

חשד הוא סיבה טובה להתייעצות עם גורמים נוספים בקהילה. אם החשד מגיע לכלל יסוד סביר לחשוב (ולא ידיעה ודאית) כי זה מקרוב נעברה עבירה בקטין, חובה עליכם לדווח. אם מתברר כי החשד בטעות יסודו, אין צורך לדווח.

אם דיווחתי ומתברר שהחשד שלי אינו מבוסס, האם האחראי על הקטין יכול לתבוע אותי?

לא! דיווח בתום לב (כשהדיווח לא נעשה מסיבות של התנכלות או רצון לפגוע) על חשד לביצוע עבירה, והגשת תלונה על כך לרשות המוסמכת לקבלת תלונות על הנפגע ולחקירת העניין, אינם יכולים להיות עילה לתביעה נגד המדווח. בנושא זה נקבעו הגנות מיוחדות בחוק לשון הרע ובפקודת הנזיקין. הגנות אלה, הניתנות לכל מי שמוסר מידע לרשות המוסמכת לחקור בעניין, מעוגנות בחוק.

האם עלי לאפשר כניסה של פקיד סעד לתחום המסגרת החינוכית כדי לפגוש ילד בסיכון?

כן! החוק קובע כי לשם הכנת תסקיר לבית משפט, פקיד סעד רשאי להיכנס לכל מקום שבו נמצא הקטין. הוא רשאי לחקור כל אדם הסבור שיש לו ידיעות הנוגעות לקטין. חובה זאת כוללת כמובן גם את אנשי המקצוע. החוק מחייב להשיב לפקיד הסעד תשובות כנות ומלאות (החוק משחרר מחובה זאת רק מי שתשובותיו עלולות לגולל עליו אשמה פלילית). חשוב לומר שכאשר נודע לפקיד הסעד שיש קטין בסיכון, החוק נותן לו רשות לבוא ולאסוף מידע עוד לפני דיון משפטי ולהכין תסקיר עוד בטרם נצטווה לעשות זאת על ידי בית המשפט.

כאשר מדובר במסגרת חינוכית חרדית כלשהי, חשוב שפקיד הסעד יתאם את בואו עם המערכת החינוכית, יגיע למקום בהופעה ההולמת את הציבור החרדי, ואם אינו יודע כיצד לעשות זאת יבקש הדרכה מאנשי החינוך באותה מסגרת. רצוי שפעולות הדרכה כאלה תיעשנה מראש על ידי רשויות הרווחה והמשטרה, זאת על מנת ליצור אמן וכבוד הדדי.

פקיד הסעד מגיע למסגרת החינוכית או למסגרת הטיפולית ובידו צו חירום. האם עלי לאפשר לו לקחת את הילד?

כן! במקרים שהילד נמצא בסיכון מיידי החוק מאפשר לפקיד הסעד לחוק הנוער לנקוט אמצעי חירום: להוציא את הילד מביתו לשם הגנה או לדרוש עבורו טיפול רפואי או כל טיפול אחר שאינו סובל דיחוי. גם כשההורים מתנגדים, רשאי פקיד הסעד להוציא את הילד למטרות שלעיל, לתקופה של עד שבוע. לגבי דרך כניסת פקיד הסעד למערכת החינוכית, כל הנאמר בסעיף 4 לעיל תקף גם כאן. אם יש צורך להאריך את התקופה, על פקיד סעד לקבל על כך את אישורו של בית המשפט.

האם אני עשוי להיקרא לתת עדות בבית משפט?

ייתכן שתיקרא להעיד, אם המידע שבידך משמעותי ודרוש לתיק. עם זאת יש לציין כי על פי רוב בית המשפט לא ידרוש להביא את המתלונן כעד, ויסתפק בעדותם של פקיד הסעד לחוק הנוער או חוקר הילדים.

חוקת הדרכה

מותאמת לחב"ה החרדית

דאגות נפוצות של המדווח

יש לי חשש כבד שהדיווח שלי יקלקל את יחסי עם המשפחה והילד

זהו חשש מובן. יחד עם זאת, מטרת הדיווח היא להכניס את הפורום הרבני המייעץ ואת גורמי הרווחה ו/או המשטרה לפעולה, כדי להבטיח באופן מידי את שלומו של הקטין. במשך השנים, מאז נחקק החוק, למדנו שחלק מהמשפחות מבינות כעבור זמן שלא פעלנו ממניעים שליליים אלא מתוך דאגה בנה לגורלן ולגורל ילדיהן.

האם יש לי זכות להתערב בנושאים משפחתיים של מישהו אחר?

החוק מחייב אותך לדווח כאשר יש לך חשד שהילד חווה תקיפה, התעללות רגשית, ניצול גופני מגונה או הזנחה. זוהי הדרך היחידה לדאוג להגנה על קטינים, או להתחיל לתת להם ולמשפחתם את העזרה הנחוצה.

התרבות שלהם שונה משלי - איזו זכות יש לי לכפות עליהם את דרכי ההתנהגות של הנהגות בתרבות שלי?

לשון החוק מגדירה התעללות והזנחה באופן המתאים לכל הקבוצות באוכלוסייה. החוק אינו "עושה הנחות" למי שמסיבה תרבותית ההתנהגות שלו נחשבת התעללות או הזנחה. אף על פי כן, היבטים תרבותיים יש להם משקל נכבד כאשר מגבשים עמדה מול התופעה, ולעתים נמצא שהתנהגות מסוימת הנחשבת בקבוצה תרבותית אחת כהתנהגות פוגעת, היא נורמה מקובלת בקבוצה תרבותית אחרת. משתנים אלה נלקחים בחשבון בעת לימוד המקרה, והם משפיעים על פקיד הסעד כאשר הוא מגבש את המלצותיו לוועדת הפטור או למשטרה.

אני עובד עם האדם הזה כבר כמה שנים במקום העבודה הזה. אני פשוט מתקשה להאמין שהתעלל בנו. חייב להיות הסבר אחר למה שקרה כאן.

מבוגרים מתעללים באים מכל שכבות החברה. לא תמיד קל לזהותם. כאיש מקצוע אתה חייב לסמוך על היכולת שלך להעריך שיש מקום לבדיקה, כי התגבש אצלך חשש בעת תצפית על הילד, על התנהגותו, על מצבו הרגשי, או על סימנים פיזיים מסוימים. חשוב גם לזכור, שאינך מאשים את ההורה אלא מדווח על חששות או חשדות שיש לך, וכי תפקיד הרשויות הוא לקבוע אם אכן מדובר בהתעללות או בהזנחה.

בפעם האחרונה שדיווחתי לא קרה כלום. הילד עדיין בבית, אביו ממשיך להכות אותו, פקידת הסעד לא הייתה אתי בקשר אף שהשארתי לה כמה הודעות. אני לא אדווח שוב...

חשוב לזכור שהטיפול בכל מקרה ומקרה הוא שונה ותלוי בכמה גורמים וכן גם התוצאות שונות. העובדה שהאב לא נעצר אינה אומרת שהמקרה אינו מטופל. גם העובדה שהילד נשאר בבית אינה מעידה על כך שאין מעורבים גורמים מטפלים. חשוב להמשיך ולדווח לוועדה הרבנית המייעצת או לגורמי הרווחה אם עדיין אתם רואים סימנים מדאיגים אצל הילד. דיווח נוסף כזה עשוי לעורר מחדש טיפול במקרה שהגורמים האחראים סברו שהוא כבר טופל. עם זאת, חשוב לדעת שחוקי הגנת הפרטיות אינם מאפשרים לדווח לך על פרטי הטיפול. על כל פנים, אם אינך מרוצה מהתשובה שקיבלת מהגורמים המטפלים, ניתן לבקש לדבר עם הממונה על העובד האחראי לטיפול. זכור: בסופו של דבר, הילד תלוי באכפתיות שלך ובנכונות שלך לדאוג לשלומו.

איני חושב שמהו ישתנה, אז למה בכלל לדווח...

אמנם הדיווח אינו מבטיח שהטיפול בילד ובמשפחתו יצלח. יש מקרים של התעללות והזנחה שהם קשים במיוחד, ויש שגם אנשי מקצוע טובים ומיומנים נכשלים. ובכל זאת, ילדים שחווים התעללות והזנחה לא יטופלו לעולם אם הם לא יאותרו. איתור ודיווח הם המפתח לטיפול בילד ובבני משפחתו.

ומה אם המשפחה תתבע אותי על דיווח שווא?

כאזרח או כאיש מקצוע אתה חסין מכל תביעה אם פעלת בתום לב. המשטרה לא תנקוט שום הליכים והעניין ייסגר.

חוברת הדרכה

מותאמת לחברה המרדית

פירוש מצבי הסיכון השונים

התעללות פיזית

התעללות פיזית היא שימוש בכוח וגרימת חבלות שונות באופן קבוע – למשל, כדרך חינוך שגרתית או בגלל התפרצויות זעם וקשיים בריסון עצמי של ההורה – או באופן חד-פעמי. התעללות בילדים אינה תופעה חדשה. ככל הנראה הייתה קיימת מאז ומעולם.

בעולם התרבותי, עד לפני זמן לא רב פגיעות פיזיות שהורים פגעו בילדיהם – גם כאלו שגרמו נזקים פיזיים קשים – לא שימשו עילה חוקית להגנה על הילדים. הילד נתפש כרכוש של ההורה, ומכאן שלהורה יש זכות מלאה לחנכו ולגדלו על פי הבנתו ועל פי שיטתו, גם אם מדובר במעשי אלימות. היהדות, לעומת זאת, רואה בילד "פיקדון" שהופקד בידי הוריו ולכן עליהם לשמור עליו מכל משמר.

ב-1962 ערכו ד"ר הנרי קמפה ושותפיו לעבודה במדינת קולורדו מחקר שעסק בגורמים לפגיעות פיזיות אצל ילדים ובמגוון התגובות של ילדים פגועים פיזית שהגיעו לטיפול רפואי. את ממצאי מחקרם פרסמו במאמר שבו נכתב בין היתר: "לו רק יכול היה הילד לדבר, הרופא היה מגיע במהירות לאבחנה של התעללות פיזית. אך הילד אינו יכול לדבר, או מוחד לדבר, ורק העצמות שלו מספרות את הסיפור". המאמר עורר הד ציבורי נרחב, והתופעה שעד אז הוכחשה וכמעט לא זכתה להתייחסות ציבורית כלשהי, הייתה לבעיה חברתית-רפואית מוכרת ונראית.

מאז ועד היום נוספו מחקרים רבים בתחום זה, הצטבר ידע רב, ואף על פי כן עדיין רב הנסתר על הנגלה. מקרים רבים של ילדים מוכים אינם מתגלים לעולם, והם קיימים במודעות רק כפריטי סטטיסטיקה יבשה. ככל שנוסיף ידע ונגביר את המודעות לנושא נשפר את יכולתנו לאתר ילדים החשופים להתעללות, ובעזרת הגורמים השונים בקהילה נוכל למנוע הידרדרות או החמרה במצב, הן של הילד והן של המשפחה. כי זאת יש לזכור: לא רק ילדים שכבר ספגו פגיעה פיזית נמצאים בסיכון ממשי לפגיעות נוספות, אלא גם אחיהם, ולמעשה המשפחה כולה נתונה במצב הדורש טיפול.

אלימות כשיטה לענישת ילדים

בבואנו לדון בנושא זה נתייחס לשניים ממקורותינו:

א. במשלי י"ג, כד כתוב: "חוששך שבטו שונא בנו ואוהבו שחרו מוסר". יש הרואים בחלקו הראשון של הפסוק מתן הרשאה להשתמש במכות לשם חינוך. הללו מתעלמים מחלקו השני של הפסוק, "ואוהבו שחרו מוסר" ("שחרו" בא מלשון שחר, הקדמה). בחלקו הראשון של הפסוק מדובר אפוא במי ששונא את בנו, ולכן "חוששך שבטו", כלומר מונע שבת ממנו; והחלק השני מדבר על ההורה האוהב המקדים את ה"מוסר" ולכן כלל אינו מניע להפעיל את השבט. כך שאם נפרש שבט כ"מרות" או אפילו "מכות", הרי אומר לנו שלמה המלך כי מי שבאמת אוהב את ילדו הוא מי שמקדים את המוסר – דרך חינוכית הנמצאת במעלה גבוהה יותר – ואינו נזקק לשבט. מכאן שהפרשנות האמתית של הפסוק הפוכה מזו הרווחת בציבור. לפי המלבי"ן, פירוש "שחרו מוסר" הוא כי "האוהב את בנו מייסרו בכל שחר להיטיבו באחריתו", כלומר אב שמייסר את בנו בכל שחר ייטיב את חינוכו.

חובת הדרכה

מתאמת לחברה החרדית

ב. הרמב"ם אומר בחיבורו "היד החזקה", הלכות תלמוד תורה (פרק ב' סעיף א, יורה דעה סימן רמ"ה, סעיף י: "...ואינו מכה אותם מכת אויב מכת אכזרי. לפיכך לא יכה אותם בשוטים ולא במקלות אלא ברצועה קטנה"). מקור זה ועוד אחרים מסייגים את עוצמת המכה וכלי ההכאה, שהעובר עליהם עובר על דין איסור חובל.

בימינו קיימת דילמה לגבי ענישה פיזית של ילדים לשם חינוכם. הורים מכים מתרצים את מעשיהם בכך שהם רוצים לחנך את הילד ולהקנות לו הרגלים של משמעת וציות. נכון, בחברה שלנו הורים רשאים ואף צריכים לעזור לילדיהם לרכוש הרגלי התנהגות או משמעת, אך עלינו להבחין בין ענישה שהיא בגדר הסבירות ובין התעללות של ממש.

על אף העובדה שאין עדיין הסכמה חברתית רחבה בדבר היחס לענישה גופנית על ידי הורים כמכשיר חינוכי, ועדיין נחוצה הכנה ו"הכשרת לבבות" בחברה שלנו להכרת הנזקים המיידיים וארוכי הטווח של ענישה גופנית, הולכת וגוברת ההכרה כי ענישה פיזית פוגעת בנפש הילד (גם אם אין נזק פיזי של ממש), ולכן הורה הפוגע פגיעה פיזית בילדו אינו יכול להיחשב כמי שנוהג בהיגיון. התנהגות תריגה מצד הילד, ותהיה חמורה ככל שתהיה, אינה יכולה להצדיק פגיעה פיזית או נפשית בילד (גם הפסיקה המשפטית קובעת היום מפורשות שאין להכות ילד).

חוסר ההיגיון של ענישה פיזית זועק עוד יותר כאשר מדובר ב"ענישה" של תינוקות וילדים רכים. סטירה "קלה" בפניו של תינוק יכולה לגרום לו זעזוע בגולגולת ונזקים ממשיים אחרים. הורה הסבור כי זהו "אקט חינוכי" מבטא הפרעה קשה בתפישתו כהורה – תפישה שלפיה תינוק כה קטן יכול לעשות משהו "בכוונה" ויש להענישו על כך. גם פגיעות אחרות בילד – טלטול או השלכה, צביטות, לפיתה חזקה, משיכת שערות, גרימת כוויות או פגיעה פיזית באיברים הצנועים – הן פגיעות חמורות במיוחד הנחשבות התעללות. גם ענישה העלולה לגרום לילד פגיעה רגשית היא דבר חמור, גם אם אין מדובר בנזק פיזי. למשל, החזקת ילד בתנוחה כפופה בסביבה חשוכה היא עונש הגורם לו גם כאב וגם השפלה שקשה לשאתה.

שום אמונה דתית, שום השתייכות תרבותית ושום אידיאולוגיה חינוכית אינן יכולות לשמש עילה לקיומן של פגיעות כאלה.

האדמו"ר מסלונים, הגאון רבי שלום נוח ברזובסקי זצ"ל, כותב בקונטרס נתיבי חינוך (עמ' עח): "בעניין הכאת ילדים הנה על פי דעת תורה אין ספק שזה מין הדברים שמיעוטים יפה וכל המוסיף הרי הוא גורע... זה מוליד רעות אם מרבים ומפריזים... במיוחד אם המחנך כועס". הגאון רבי שלמה זלמן אוירבך זצ"ל מביא לתשומת לב של מלמדים ומחנכים, שאף פעם אין להעניש בעונש גופני. דרכי הענישה יכולים להתבטא במבטים שונים, כגון הבטה בתמיהה או מבט קודר, ורק באין ברירה יש להכות מעט כפי שציווה הגאון באגרת אגר"א לנהוג עם בניו.

נזקי התעללות הפיזית

הנזקים להתפתחות הילד

התעללות היא יותר מעול פיזי, ולרוב התוצאות הפיזיות הן משניות לעומת ההפרעות בתחומים הקריטיים של התפתחות הילד. חלק מההשפעות הקשות מלוות את הילד בחיי הבגרות ומהוות פגיעה שקשה מאוד לתקנה.

יש כמובן לזכור, שבדרך כלל ההתעללות היא אירוע אחד מתוך אירועים נוספים שאותם חווה הילד, כמו יחסים אלימים בין ההורים, תקשורת רופפת ודלה עם ההורים, ועוד התרחשויות הנובעות מרקע סביבתי קשה.

ניתן לראות את הפגיעה בילד בשלושה מישורים עיקריים:

1. בעקבות הטראומה שעובר הילד הוא צריך לפתח כל מיני שיטות כדי להגן על עצמו מפני הכאב הפיזי והרגשי הכרוך בהתעללות. שיטות אלו (הן תתוארנה בהמשך) עלולות להזיק לו בהמשך חייו.
2. התעללות פוגעת בדימוי העצמי של הילד ומשפיעה על מצבו הרגשי.
3. לאופן שבו מפנים הילד את החוויות הקשות שהוא עובר בקרב המשפחה יש השפעה מכרעת על אופי הקשרים הבין-אישיים שלו בשנות בגרותו.

התעללות כחוויה טראומטית

ילדים שחוו התעללות נוטים ליצור שוב ושוב את החוויה הטראומטית שעברו על ידי "הזמנת" תגובה מתעללת מדמויות בעולמם, כגון הורים, גננות או מורים. הילד **יוזם התעללות** כי הוא מעדיף לשלוט בה, ובלבד שלא תבוא עליו באופן לא צפוי ותתפוס אותו לא מוכן.

ילדים שחוו התעללות פיזית יכולים להתנהג **בתוקפנות** רבה לילדים ומבוגרים בסביבתם. דווקא מפני שבתוך-תוכם הם מרגישים קטנים, חלשים וחסרי מגן, הם מאמצים לעצמם עמדה של כוח ושליטה, כדי שלא להרגיש עד כמה הם פגיעים. גננות ומורות יכולות להבחין בילדים אלה, מפני שהם תוקפניים הרבה יותר מילדים אחרים שאינם קורבנות להתעללות.

סדיום אצל ילדים שעברו התעללות פיזית היא תופעה נוספת המבטאת את ניסיון הילד להפוך מפגיע וחלש לחזק ובעל שליטה. תכופות נראה אצל ילדים אלה נטייה להתעלל בילדים צעירים מהם וגם בחיות מחמד.

מזוכים הוא סוג של ניסיון לעבד את חוויית ההתעללות, ומאפיינים אותם ביטויים כגון נשיכה עצמית, משיכת שיער, חריכת חלקי גוף על ידי סיגריות וכדומה.

חוסר אונים הוא תוצאה נוספת של ההתעללות. הילד לומד מהר שכל פעולה שינקוט מול הורה מכה תהיה חסרת תועלת. הואיל ואין באפשרותו למנוע אירועים קשים או לשלוט בהם, הדבר יתבטא בגישה פסיבית במצבים חדשים שיקרו.

השפעת ההתעללות על הדימוי העצמי והתפתחות דיכאון

קורבנות התעללות פיזית מפתחים דימוי עצמי נמוך, עם נטייה לגינוי עצמי. ניתן להסביר זאת בצלקות הפיזיות והנפשיות שנוצרות באירועי ההתעללות ובהשפלה העצומה הכרוכה בהן. הילד לומד להתייחס לעצמו באותה עוינות וביקורתיות שהוא סופג מן ההורה המתעלל.

אצל חלק מילדים אלה ההתנהגויות המזוכיסטיות שתוארו לעיל מבטאות את תחושת הילד שהוא רע ופגום, והוא מפתח **שנאה עצמית** חזקה. הדימוי העצמי הנמוך הוא ביטוי לניסיונו של הילד לתת משמעות לחוויות הקשות שהוא עובר: "מכים אותי או משפילים אותי כי אני רע. עשיתי משהו מאוד לא טוב וזה מגיע לי". כך הילד גם שומר את דמות ההורה "נקייה" ולא אחראית להתעללות. למרות החוויה הקשה שהוא עובר חשוב לו להאמין שההורה שלו טוב.

ילדים העוברים התעללות מתביישים שהם "רעים", וחשים עצמם ראויים לתגובה מתעללת. כדי להתגונן מפני הבושה הם מתנהגים לעתים ביהירות, בחוצפה וכביכול בביטחון עצמי מופרז. כשהם טועים, לעולם לא יעזו להודות בטעות, שמא יחשפו את הרגשת הקטנות וחוסר הערך שלהם.

חוכמת הדרכה

מותאמת למכרה החרדית

הדימוי העצמי הנמוך גורם לילדים אלה להסתיר מהסביבה את מעשה ההתעללות, כי "אם יגלו שיש לי סימנים של מכות, ידעו כמה אני רע". הם מנסים בכל הכוח לשמור על דימוי אידיאלי של ההורה ונמנעים מביטויי כעס או שנאה כלפיו.

חלק מהילדים מפתחים התנהגויות מתגרות המחייבות עונש או סנקציה. הילד קורא לסביבה להעניש אותו כאילו העונש החיצוני שהוא מקבל הוא עדיין קל יותר מהעונש שהוא עצמו מרגיש שמגיע לו.

הפגיעה ביכולת ליצור קשרים

חווית ההתעללות משפיעה באופן קשה ועמוק על היכולת של הילד ליצור קשרים עם הזולת. האלימות וחוסר היציבות שמאפיינים את הקשר של הילד המוכה עם הוריו ישפיעו על האופן שבו הוא חווה את העולם בכלל. בעיניו, העולם הוא מקום עוין ומסוכן. קשה ליצור בו יחסים בטוחים. בעולם כזה יש חשש מתמיד מפני פגיעה ואין שום התקשרות שהיא בטוחה וחופשית ממתח. ביחסיו עם העולם חי הילד בתחושה תמידית של חרדה ואיום. ילדים רכים שחוו התעללות מגיבים לאם שעזבה את החדר לכמה דקות בלחץ רב במיוחד, דווקא משום שאין להם הביטחון הבסיסי בקשר אתה.

קיימים כמה אופני התנהגות מרכזיים שהילד מפתח בקשר שלו עם ההורה בפרט ועם העולם בכלל: התאמה מוגזמת לסביבה מצד אחד והתנגדות אליה מן הצד האחר. הילד מנסה לרסן התנהגויות שאינן מקובלות על ההורה ומנסה להחליפן בהתנהגויות שיש להן סיכוי טוב יותר "להתקבל". זוהי התנהגות שיש בה רווח מצד אחד והפסד גדול מצד שני. הילד לומד למתן מעט את אלימות ההורה, אך הוא גם לומד להסתיר את תחושותיו ורגשותיו ולהתנהג באופן שאינו משקף כלל את מצבו הרגשי. בהמשך הוא מסגל לעצמו התנהגות חברתית זהירה מאוד, מרוסנת מדי. הוא תמיד עסוק בפצוץ אחרים ובדאגה לרווחתם הנפשית. לכעסים שלו ולתחושותיו האמיתיות אין מקום. לעומת זאת יש ילדים שמתנהגים באופן ההפוך: מתנגדים, מתמרדים ונכנסים לעימותים רבים עם סביבתם. הם מבטאים אולי את כעסיהם ותחושותיהם, אך יש להם סיכוי להוסיף ולהיות קורבנות להתעללות.

דפוס התנהגות נוסף של ילדים מוכים הוא כניעה, נסיגה והסתגרות בעולמם. הם פסיביים מאוד, ובשקט שלהם ניתן לראות ניסיון למנוע פגיעה נוספת, ולעתים גם השלמה עם הגורל. ילדים אלה ינסו "לא לעשות גלים", לא להיות מורגשים, הם לא יקשו על הוריהם ועל אנשי המקצוע וישתדלו לא לבלוט. דווקא משום כך הם נמצאים בסיכון רב, כי סביר להניח שהעזרה שתוגש להם (אם תוגש) תגיע באיחור רב.

הגורמים להתעללות פיזית של הורים בילדיהם

גורמים הנובעים מילדותו של הורה

נמצא שחלק ניכר מן ההורים המכים היו בילדותם ילדים מוכים. לכאורה נראה הדבר לא מובן: איך זה שהורה מסב לילדו את אותו כאב שהוא עצמו סבל בילדותו? יש לכך כמה סיבות הקשורות למצבו הרגשי של ההורה המכה. ההורה שחווה התעללות בילדותו היה צריך להמשיך לתפקד כרגיל, "להוציא" את חוויית ההתעללות מתודעתו בעת שהתרחשה, כאילו לא היו דברים מעולם. כבוגר, הוא זוכר את האירועים עצמם, אך לעתים קרובות אין הוא זוכר את

הרגשות הקשים שהתלוו אליהם: רגשות של כאב, חרדה, השפלה, כעס וחוסר אונים. הילד שנהפך להורה בינתיים, חי עם אותם רגשות מודחקים. כאשר מצב ההורות מעמיד אותו במצבים קשים (התינוק בוכה שעות ללא הפסקה, הילד שופך מיץ על השטיח, הילד כועס או רוקע ברגליו) הוא אינו יכול להרגיש אמפתיה לילד כי הוא "נעל את הדלת" בפני אותם רגשות שבתוכו. הוא אינו ער לפחד, לסבל או לכאב של ילדו. לעומת זאת עומדים בפניו מודלים הוריים של שימוש בכוח ובתוקפנות שאותם הוא הפנים, ובמצבים של חוסר אונים הוא משתמש במודלים אלה משום שהם היחידים המוכרים לו.

לא כל הורה שחווה התעללות כילד נהפך להורה מכה, ולהפך, לעתים הורים שלא חוו התעללות או הזנחה נעשים הורים כאלה. הגורם שמשפיע פעמים רבות על המשך או הפסקה של מעגל ההעברה הבין-דורית של התעללות והזנחת ילדים הוא לא ההיסטוריה העובדתית (האם עבר או לא עבר התעללות) אלא החוויה האישית הייחודית של ההורה בהיותו ילד: האם החוויה שלו היא חוויה של כאב, עוינות וסבל, או חוויה שיש בה חיבה, התחשבות ואמפתיה. כאמור, בין ההורים שחוו בילדותם התעללות והזנחה קשה יש גם כאלה שהצליחו בכל זאת להיחלץ מן המעגל הבין-דורי של סבל ומצוקה. הדבר אפשרי בייחוד אם עמדה לצדם דמות תומכת, אוהדת ואמפתית, למשל מישהו מהמשפחה המורחבת, או דמות אחרת כמו דב, מנהל בית ספר, גננת, מורה, או מדריך; או אם קיבלו טיפול שבו רכשו מודעות ושליטה בעזרת קשר תומך, שהיה עבורם חוויה של תיקון לקושי הגדול שחוו בילדותם בקשר עם ההורים.

גורמים הקשורים ביחסים שבין ההורים

ההקשר המשפחתי או הזוגי במקרה של אלימות נגד ילדים הוא משמעותי ביותר: זוגות מסוימים עוקפים את המתחים ביניהם על ידי חבירה משותפת נגד הילד, אולי מתוך חשש לשלמות הזוגיות ופחד מפרידה אפשרית. את העוינות המצטברת ביחסים שלהם זה אל זה הם מפנים אליו, וכך הופך הילד שעייר לעזאזל ה"מסייע" להוריו לשמור על שלמות הנישואין והמשפחה.

גם אמהות תשושות פיזית ונפשית, שאינן עומדות במעמסה של החינוך והדאגה לרווחת הילדים, עלולות להתנהג באופן אלים כלפי ילדיהן. לעתים אם כזו אינה מסוגלת לגייס את הכוחות הנדרשים לגידולם ולחינוכם של ילדיה. התמכרות לסמים, אלכוהול או כל התמכרות אחרת, של שני ההורים או של אחד מהם, מגבירה את הסיכוי להתנהג באלימות כלפי הילדים ולהתעלל בהם.

גורמים הקשורים בילד

ילדים עם קשיים התפתחותיים יכולים להוות נטל גדול, רגשי וכלכלי, על ההורים, ובייחוד אם יש קשיים נוספים במשפחה. הורים לילדים אלה עלולים להרגיש פגועים מאוד מהחריגות של הילד, אינם מצליחים להתמודד עם אכזבתם. הדימוי העצמי שלהם נפגע, והתסכול מקשיי היומיום בגידול הילד יכול במקרים קיצוניים לגרום לאלימות כלפיו.

לא רק מוגבלויות פיזיות של הילד עלולות להיות מקור לאלימות. תינוקות עם נטייה לבכי ממושך יכולים להקשות על כל הורה, ולא כל שכן על הורים שיש להם קשיים נפשיים או קשיים בריסון עצמי. גם ילדים עם הפרעות קשב וריכוז או היפר-אקטיביות מעלים את רמת המתח במשפחה והם עלולים לסבול יותר מהתעללות פיזית.

ישנם גם גורמים הקשורים ביחסי הגומלין בין אישיות ההורה המסוים לבין אישיות הילד. ילד עצמאי ופעלתן יכול להיות איום על אם חרדה, ובאופן דומה, אב שהוא איש פעיל ויוזם עלול להתנכל לבנו הפסיבי והחששן. ככל שהאלימות נגד הילד קשה יותר, הילד יגיב בהתנהגות בעייתית יותר, הקושי להתמודד אתה יביא את ההורה למצבים של חוסר אונים. הללו יגרמו תחושות העלולות להגביר את תוקפנותו, וכך ייווצר מעגל קסמים. כדי לצאת מן המעגל הזה יש לערב את הרשויות המתאימות, שתפקידן למנוע פגיעה נוספת בילד מצד אחד, ולתת תמיכה למשפחה מצד שני.

גורמים הקשורים במשפחה וסביבתה

נוסף על הגורמים שתוארו, ישנם גורמים הנובעים מרקע כלכלי-חברתי קשה – עוני, פיטורים של הורה מעבודתו, חיים בדירה צפופה שאינה מאפשרת מרחב אישי מזערי – גורמים העלולים להוות רקע אפשרי לאלימות. קשיים כלכליים, חברתיים, מצבים של חולי, משבר ומעבר עלולים להגביר את הלחץ על ההורים ולגרום בעקבות כך להתנהגות אלימה כלפי ילדיהם.

חשוב להבהיר שלא תמיד ולא בהכרח גורם מצב כלכלי ירוד להתנהגות של התעללות ופגיעה בילדים. יתרה מכך, על פי המסורת היהודית יש "להיזהר בבני עניים שמהם תצא תורה". במשפחות חרדיות רבות החיות בצפיפות רבה ובעוני אנו פוגשים דפוסי התנהגות מלאי כבוד הדדי, ובריאות נפשית במיטבה. השפעת גורמים אלה על המשפחה נתפשים על ידי החברה החרדית כחלק מהשקפת עולמם ומאורח חייהם, המעודד הסתפקות במועט מן הצד החומרי ושימת דגש בצדדים הרוחניים. כמאמר חכמים: "פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה... ובתורה אתה עמל... אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא" (אבות פרק ו', משה ד). עם זאת, כאשר קיים קושי אובייקטיבי, ולמשפחה אין די משאבים נפשיים להתמודדות עמו, העוני עלול להגביר את הלחץ ולגרום להתנהגות אלימה כלפי הילדים.

קושי כלכלי הוא אם כן גורם משפיע, אך בהחלט איננו גורם קובע או בלעדי. העוני הופך להיות בעיה של ממש כאשר האדם נתפש "עני" בעיני עצמו. הדימוי העצמי הוא יותר קריטי מאשר המצב האובייקטיבי.

משפחות במצבי מעבר שונים (כמו מעבר לארץ אחרת הכרוך באובדן של מעמד כלכלי, מקצועי או חברתי) נמצאות במצב של פגיעות וסיכון לאלימות. קשיי תקשורת עם החברה הקולטת, שפה חדשה, הסתגלות לתרבות שונה ולא מוכרת, קושי למצוא תעסוקה מתאימה, וכן שינויים חדים בדפוסי המשפחתיים, כמו למשל מגורים עם בני המשפחה המורחבת בעקבות העלייה, יכולים גם הם לגרום לחץ וממילא להיות מקור ליצירת אלימות.

משפחות הנמצאות במעבר מן העולם החילוני לעולם הדתי (מעבר הכרוך לעתים בשינוי של המעמד הכלכלי, המקצועי והחברתי) נמצאות אף הן במצב פגיע, וכמותן גם משפחות המתקשות בקליטתן בעולם החרדי, שאינן מודרכות על ידי סמכות תורנית ואינן משתייכות לקהילה תומכת.

סיכום

המסורת היהודית רואה בילדים פיקדון ביד הוריהם, האמונים על חינוכם למידות טובות ולשליטה עצמית. לפיכך, אסור להורה לפגוע בילדו. בשולחן ערוך, הלכות כיבוד אב ואם, סימן ר"מ, סעיף יט, נאמר: "אסור לאדם להכביד עולו על בנו ולדקדק בכבודו עמהם, שלא יביאם לידי מכשול. אלא ימחול ויעלים עיניו מהם, שאב שמחל על כבודו (מחול".

ובסעיף כ: "המכה לבנו גדול היו מנדים אותו שהרי הוא עובר על לפני עיוור לא תתן מכשול".
ובכל זאת, התעללות פיזית היא תופעה המתרחשת בכל שכבות החברה, גם במשפחות משכילות ובעלות אמצעים,
ובמשפחות מרקע דתי כמו במשפחות חילוניות. ילדים בכל הגילים, לרבות תינוקות בני יומם, חשופים להתעללות
פיזית.

היום, ככל שגוברת המודעות לתופעה קשה זו, ניתן לעזור הן להורים מתעללים והן לילדים שחוו התעללות. אבחון
מוקדם וערנותם של אנשי מקצוע מסייעים לאתר משפחות הנמצאות בסיכון להתעללות, לעתים עוד בטרם
התרחשותה.

חוברת הדרכה

מותאמת לחברה החרדית

הזנחה

"חייב אדם לזון בניו ובנותיו עד שיהיו בני שש, אפילו יש להם נכסים שנפלו להם מבית אמם, ומשם והילך זון כתקנת חכמים עד שיגדלו (אבן העזר, סימן ע"א, סעיף א). שולחן ערוך מדגיש: "ואם לא רצה גוערים בו ומכלימין אותו ופוצרים בו, ואם לא רצה מכריזין עליו בציבור ואומרים אכזרי הוא ואינו רוצה לזון בניו".

על פי התורה וחו"ל האב חייב לכלכל את בניו ובנותיו כדבר טבעי ואנושי, וכן מדין צדקה. חיוב זה כולל קורת גג, מזון, ביגוד וכל הצרכים הבסיסיים.

בגמרא, מסכת קידושין דף כ"ט עמוד א, מובאת משנה המציינת חמש מצוות מן התורה שעל האב לקיים ביחס לילדיו: "...למולו, לפדותו, ללמדו תורה, ללמדו אומנות, להשיאו אישה, ויש אומרים אף להשיטו במים (ללמדו שחייה)".

הזנחה היא הצורה הנפוצה ביותר של פגיעה בילדים. היא פוגעת בהתפתחות הילד ממש כמו התעללות, לעתים היא הרסנית אף יותר, ולמרות זאת היא פחות קרובה למודעות הציבור ופחות מאמצים נעשים לאיתורה.

הזנחה היא שרשרת של מחדלים הנוגעים לילד, או אי עשיית פעולות מצד ההורה הנוגעות לילד וחינוכיות להתפתחותו התקינה. כאשר הורה נכשל בפעולות בסיסיות כגון השגחה על הילד, טיפול בו וסיפוק צרכיו הבסיסיים, הדבר מונע מהילד שגשוג פיזי ונפשי. ההזנחה מוכרת לציבור פחות מהתעללות, דווקא משום שקשה להגדיר ולזהות משהו שעיקרו הוא אי עשייה. הרבה יותר קל לזהות פעולות או מעשים קיצוניים כמו פגיעה פיזית או אחרת. נוסף על כך, הואיל וחובות ההורה כלפי ילדיו הן תלויות תרבות, עצם הגדרת המונח "הזנחה", כהיפוך של "הורות טובה", תלוי במוסכמות חברתיות של אוכלוסייה כזו או אחרת.

הגדרה מקובלת של הזנחה היא, אפוא: **כל פעולה או מחדל, בגבולות המסורת התרבותית הקיימת, המונעים קיומם של תנאים החיוניים להתפתחות בריאה של הילד, מבחינה רגשית וגופנית.**

הזנחה נובעת לעתים מהעדר מודעות מספקת של ההורים באשר לצורכי הילדים, כמו גם מחוסר היכולת של ההורים לספק את הצרכים הללו בשל מחסור כלכלי.

להזנחה יש השלכות חברתיות. ילדים ובני נוער השוהים שעות רבות לבדם באין משגיח, פגיעים יותר לתאונות, בתוך הבית ומחוצה לו, כמו גם מפגיעה של זרים ומהיגררות אחרי קבוצות שוליות בחברה.

במשפחות החרדיות נהוג ומקובל להיעזר באחים ואחיות גדולים לצורך שמירה וטיפול באחים קטנים יותר. יש לוודא שאכן "האחים הגדולים" מסוגלים לעמוד במשימה שהוטלה עליהם בלי לסכן את עצמם ואת אחיהם הקטנים.

הזנחה קשורה בדרך כלל גם לסוגים נוספים של פגיעה או התעללות בילדים. מחקר שנעשה באנגליה גילה כי שליש מן הילדים שהוגדרו כסובלים מהזנחה סבלו גם מהתעללות פיזית, ובחמישית מן המקרים שסווגו כמקרי התעללות הייתה גם בעיה של הזנחה.

הזנחה היא לעתים קרובות קצה הקרחון המעיד על קשיים נוספים במשפחתו ובסביבתו של הילד. לדוגמה: ילד נעדר ימים רבים מן המסגרת החינוכית ואין לכך הסבר או סיבה. לעתים קרובות יתברר כי עוד ילדים מאותה משפחה אינם מבקרים במסגרות החינוך שלהם, וכי למשפחה יש קשיים נוספים. אין זה נדיר שמשפחה כזאת מבודדת עצמה מן הקהילה על מנת להימנע מחשיפת קשייה. עירובם של גורמי הרווחה יכול להעלות תמונה ענומה של משפחה המעבירה את ילדיה מבית ספר אחד לבית ספר אחר עקב התערבות המערכת בגלל חשד להזנחה. גם איחורים שכחים מהווים

חוכרת הדרכה

מותאמת לחברה החרדית

איתות לתפקוד לא תקין של ההורים. בדיקה מעמיקה תגלה כי ילדים אלה אינם מכינים שיעורי בית, אינם מצוידים במזון להפסקות האוכל ועוד.

תשומת לב מיוחדת יש לתת לילדים "מבית טוב" המגלים סימנים של הזנחה, אם כי איננו מצפים לכך במשפחות שכאלה. כאן נוסף גם הקושי של עצם הפנייה אליהם, כדי לברר את התופעה ובמידת הצורך לטפל בה. כאמור, בדומה לשאר סוגי ההתעללות, גם ההזנחה קיימת בכל שכבות האוכלוסייה, אצל אנשים מכל הקשת החברתית, והיא נפוצה יותר מכל צורת התעללות אחרת. אף שהעוני נחשב גורם המסייע להזנחה, כבר אמרנו שהעוני כשלעצמו אינו בהכרח גורם להזנחה.

יש להבחין בין מקרים בהם ההזנחה לובשת אופי כרוני לבין מקרים אחרים. עזרה ותמיכה שיוגשו למשפחות שבהן, למשל, האב מובטל ומתקשה לפרנס את משפחתו ולספק את צרכיה הבסיסיים, יכולות לשפר את המצב בתוך חודשים ספורים. אולם העזרה שזקוקות לה משפחות שבהן ההזנחה היא כרונית וקשה היא אינטנסיבית וארוכת טווח.

על אף הנזקים החמורים להתפתחותם של ילדים בשל הזנחה, היא נדחקה לתחתית סדר העדיפויות החברתי. יש לכך כמה סיבות אפשריות: השונות הרבה בין קבוצות מגוונות באוכלוסייה באשר ל"מהי הורות תקינה" מעוררת אי נוחות בקרב איש המקצוע: "מי אני שאשפוט את ההורים האלה על כך שהם דורשים מילדה בת שש להשגיח על ארבעה אחים קטנים?", "מי אני שאשפוט כמה גירוי רגשי או אינטלקטואלי צריך ילד כדי להתפתח?" וכדומה. גורם נוסף שמעכב היענות לנושא הוא ככל הנראה העוני העומד מאחורי מקרי הזנחה רבים. ספקות רבים עולים בנוגע לשאלה עד כמה נובעת ההזנחה מבעיות בתפקוד ההורי, ועד כמה העוני הוא האחראי למצב זה. לעתים מתעוררת אצל אנשי המקצוע הרגשה לא נוחה, כאילו בהתייחסותם לבעיית ההזנחה הם נטפלים למשפחות העניות ומאלצים אותן להיחשף לעינם הבוחנת. הרי ברור שהעוני הוא בעיה, והוא מעלה את רמת הפגיעות של המשפחה מבחינה חברתית ופסיכולוגית. הורים רבים אינם מצליחים להחזיק מעמד, צריכים להשקיע כוחות אדירים בהישרדות, והם דלי כוחות. והנה באים אנשים ממרום הכיסא המקצועי ומאשימים אותם, נוסף על כל הקשיים, גם בהזנחת ילדיהם.

סוגי הזנחה

במקורותינו קיים איסור חמור מדין "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם" (דברים ד', טו) הדוחה כמעט את כל המצוות שבתורה ואפילו מספיק ספיקא.

בתחום חובת החינוך אנו למדים מהנאמר במשלי כ"ב, ו: "חנוך לנער על פי דרכו". מובא במדרש "שוחר טוב" שעל האב להוכיח לבנו על מוסר ודרך ארץ. כתב רבנו יונה בפירושו לפסוק זה: "תרגיל הנער בדרכי המידות הטובות והמנהגים המתוקנים על פי הדרך אשר הוא מתייצב עליה. רוצה לומר, כי יחל ללמדו ולהרגילו בתיקונים העניינים אשר תולדתו קרובה לקבל תיקונים, וכן ירגילו מעניין לעניין ומדרך לדרך על פי שתשיג יד שכלו לקבל. וימצא בכוח תולדתו להכיל. כי אין מגיעין אל השלמות בפעם אחת כי אם לאט לאט...".

יש לזכור כי בכל מעשה חינוך הילדים וגידולם חייבים ליצור אווירה תומכת, מעניקה, אוהבת ומכבדת. למדנו בגמרא (סוף מסכת כתובות) "דאמר רבי יוחנן: טוב המלבין שיניים לחברו יותר ממשקהו חלב, שנאמר 'ולבין שיניים מחלב' אל תקריא לבן שיניים אלא ליבון שיניים". ופירושו, שחינוכו של המאכיל חשוב יותר מין המאכל עצמו. וכן לימדה

חובת הדרכה

מותאמת לחברה החרדית

הגמרא (מסכת קידושין דף ל"א עמוד א בסופו ועמוד ב) בעניין של כיבוד הורים וכפירוש רש"י שם, שהעיקר הוא "הלשון הרכה". וכן יש ללמוד גם לענייננו בנוגע לילדים, כל אלה מובאים כדי לחזק את אורחות גידול הילדים על ידי הורים ומחנכים, וכמובן היפוכם מהווה ביטוי של הזנחה. קיימים כמה סוגים של הזנחה: הזנחה פיזית, הפקרה והעדר פיקוח, הזנחה רפואית, הזנחה חינוכית והזנחה רגשית.

הזנחה פיזית – אי דאגה לצרכיו הפיזיים הבסיסיים של הילד, כמו אוכל, ביגוד וניקיון, או העדר התייחסות למפגעי בטיחות בבית המגורים העלולים לסכן את הילד.

הפקרה והעדר פיקוח – עזיבת ילד מבלי לדאוג לפיקוח או לטיפול מתאימים, עזיבת ילד ברשות אנשים שאינם מתאימים לכך, הימנעות מחיפוש ילד שנעלם או ברח, וכן אי קבלת ילד שחזר אחרי היעלמות או בריחה (בסוג זה נכללים מקרים שבהם מושאר ילד צעיר שאינו בשל לכך בתפקיד שמרטף של אחיו הקטן ממנו).

הזנחה רפואית – הילד זקוק לטיפול רפואי, לרבות טיפול שיניים או טיפול פסיכיאטרי, וההורה אינו דואג שהילד יגיע אל איש המקצוע, או אינו דואג לקיים טיפול שכבר הוצע. גם אי לקיחת הילד לבדיקה או לאשפוז, התרשלות בנוגע לקבלת חיסונים או התייחסות בלתי הולמת לבעיות רפואיות כמו דלקות עיניים, נחשבים הזנחה רפואית. בעיות רפואיות יכולות להיחשף גם בפני מי שאינו רופא או אחות. המטפלת במעון יכולה להבחין בילד שהוריו אינם דואגים לצייד אותו במכשירי שמיעה אף על פי שדווח להם שלילדם יש בעיית שמיעה, או בילד עם בעיות ראייה שהוריו אינם דואגים לו למשקפיים וכדומה.

הזנחת בעיות רפואיות יכולה להיגרם בגלל בורות, אי ידיעה או חוסר הבנה, ולפעמים בשל קושי לממן את העזרה הרפואית. יש סיבה לדאגה במקרים שבהם ההורים קיבלו הסבר בנוגע לנחיצות הטיפול ובכל זאת אין שיתוף פעולה, או כשהעדר טיפול יכול לגרום לילד נזק בריאותי או להתמיר אותו. לצד ההתחשבות בהבדלים התרבותיים שמהם נובעים הבדלים גם בגישה לתחום זה, חשוב מאוד לזכור ששום אמונה אישית או דתית אינה משחררת את ההורה מחובת הדאגה למילוי הצרכים הרפואיים של ילדיו.

הזנחה רגשית – חוסר התייחסות לצרכיו הרגשיים של הילד: העדר חום ותמיכה, אי יכולת להתייחס לילד באופן חיובי ולהביע אמון בכוחותיו, חוסר התייחסות לשינוי משמעותי במצבו הרגשי של הילד, סירוב לאפשר לילד קבלת טיפול נפשי גם כשהוא זקוק לכך ביותר (ראה פירוט נושא זה בפרק על התעללות רגשית). גם התעללות בנן או בבת הזוג לעיני הילד, עידוד או מתן רשות לצריכת אלכוהול או סמים ועידוד למעשי עבריינות, הם בגדר הזנחה רגשית.

הזנחה חינוכית – התעלמות מהיעדרות הילד מהמסגרת החינוכית לפרקי זמן ממושכים או חוסר טיפול בהשמת ילד במסגרת חינוכית.

זקני ההזנחה

תינוקות מוזנחים מתקשים ביצירת קשר בטוח עם ההורה או עם המטפל. הקשר אתו מאופיין בעוינות או אדישות, דחייה, חוסר עקביות וגורם להם ליקוי התפתחותי המכונה "העדר שגשוג".

מצב של העדר שגשוג הנאפיין תינוקות הסובלים מהזנחה מתבטא בתת-משקל, גובה שאינו תואם את גיל התינוק, והתפתחות מוטורית וכללית נמוכה בהרבה מן המצופה לגילו. מבחינת מראהו החיצוני, לחייו שקועות ופניו חסרות הבעה, ראו הרחבה בנושא זה בפרק על התעללות רגשית (יש לזכור שמאפיינים אלה נמצאים גם אצל תינוקות הסובלים מבעיה אורגנית).

לבני השנתיים המוזנחים יש קושי בהתמודדות, תסכול, כעס, ובהמשך רואים אצלם גם דימוי עצמי נמוך, קושי בשליטה על הדחפים, וביטוי רגשות שליליים בעוצמה גדולה. כשנותנים להם לפתור בעיה פשוטה כמו חיפוש צעצוע שנעלם או הגעה אל חפץ שהגישה אליו חסומה, הם מתקשים למדי במציאת פתרון יצירתי. רמת הריכוז שלהם נמוכה ביותר ודעתם מוסחת בקלות. לרוב, כשהם גדלים הם אינם מראים התלהבות מניסיון הסביבה ללמד אותם משהו חדש. הקשרים שלהם עם בני גילם מעטים מאוד ביחס לילדים רגילים.

הבלבול, החרדה וחוסר הביטחון בקשר שלהם עם ההורים נראה אצל הילדים המוזנחים גם כשהם גדלים. הם למדו שהם לא יעילים בהשגת שיתוף פעולה ומענה הורי, ולעתים מתפתח עקב כך דפוס תלותי המלווה בחרדה מתמדת שדמות ההורה תתרחק ותאבד.

מחקרים מראים שילדים אלה חשים "רעים" ואשמים, הם עצובים, בודדים, והדימוי העצמי שלהם נמוך. בקשרים עם בני גילם הם פסיביים או לחילופין נוטים לפעילות יתר, ולכן לעתים קרובות הם נדחים על ידי חבריהם. עקב ההזנחה שחוו התפתחה אצלם תחושה שהם מיותרים, לא אהובים ולא רצויים, ועל אף שהם כמהים לביטחון וחום, הם חסרי ניסיון ביצירת קשרים על בסיס של הדדיות ולכן עלולים למצוא עצמם שוב ושוב דחויים, בודדים ובלתי מסופקים. בשל הכאב של ההזנחה המתמשכת, מוצאים אצל ילדים מוזנחים רבים נטייה להתנתק רגשית מן המציאות, חלקם בורחים לעולם הדמיון, שם הם מנסים "לארגן לעצמם מחדש" את חוויותיהם הקשות על ידי סיפורים אלטרנטיביים מנחמים. למשל, ילדה שסבלה מהזנחה קשה ביותר בדתה סיפור על אם שמגיעה למעון בימים קבועים, מפנקת אותה ומעניקה לה מתנות לרוב. במציאות התנתקה האם מהילדה לחלוטין.

מבחינה לימודית, ילדים מוזנחים הם לרוב בעלי מוטיבציה נמוכה, מגלים אדישות לנושאי למידה חדשים, ובמקרים רבים הם חסרי מעורבות או יוזמה. העדר גירוי אינטלקטואלי בבית ובסביבה הקרובה משפיע על בעיות בתחום השפה, כללית, מורים מדווחים שהישגיהם של ילדים אלו נמוכים מאוד בהשוואה להישגים של בני גילם שאינם סובלים מהזנחה. ילדים מוזנחים חוששים מעבודה עצמית ומגלים תלות רבה בגננת או במורה. אצל ילדים גדולים יותר, בכיתות הביניים, יש קשיים רציניים במיוחד בקריאה ובחשבון, בעיות התנהגות הן כמובן דבר שכיח אצל ילדים מוזנחים. באין פיקוח הולם של ההורים הם נעדרים הרבה מבית הספר.

אצל מתבגרים, במיוחד, יש נטייה לעבריינות ופשיעה.

ילדים מוזנחים מכל הגילים עושים לעתים קרובות רושם של בעלי רמה שכלית גבולית, גם אם בפועל אין הדבר כך.

חברת הדרכה

מתאמת לחברה החרדית

גורמים להזנחה

גורמים הקשורים בהורה

לעתים הורים מזניחים בונים את יחסי הנישואין שלהם באופן בלתי יציב ולמעשה משחזרים עם ילדיהם את דפוס היחסים שחוו עם הוריהם. רבים מהם עברו בילדותם הזנחה, או גדלו בעצמם בבית לא יציב ורווי עוינות. חוקרים מניחים שאישיותו של הורה היא מרכיב דומיננטי של איכות ההורות, שכן משאביו הפנימיים של היחיד ישפיעו גם על בחירת השותף לחיים, על איכות הקשר אתו ועל מידת התמיכה החברתית שאותה הוא יכול לקבל. יציבותם הנפשית של ההורים היא תכונה מכרעת. אם חווה ההורה חסך רגשי קשה בילדותו ולא הייתה לו הזדמנות לקשור קשר טוב ובטוח עם סביבתו הקרובה, או שלא הייתה לו הזדמנות לשפר את התחושות הקשות הנובעות מחוויות אלה בעזרת דמויות תומכות מחוץ למסגרת המשפחה (כמו גננת, מורה, מדריך או שכן שגילה אכפתיות) או על ידי חוויה טיפולית מתקנת, ייתכן שיהיה לו קשה להעניק לילדיו קשר חם, בטוח, רציף ועקבי. כך נוצר דפוס של הזנחה בתוך המשפחה, החוזר בדור השני, בדור השלישי וכן הלאה.

לאימהות מזניחות יש כמה אפיונים משותפים: קושי בשליטה על דחפים, נטייה לאדישות, דיכאון, הפרעות אישיות קשות, לעתים עד כדי מחלת נפש עם פסיכוזה (אובדן הקשר עם המציאות). אימהות רבות מבין אלה, בייחוד כאשר מצטרפת גם בעיה של פיגור או מנת משכל גבולית, הן חסרות בשלות רגשית, מתקשות בהכרת צרכיו של האחר או מתקשות להשקיע השקעה רגשית ארוכת טווח בילדיהן ובבני זוגן. במקרים רבים ציפיותיהן מן הילדים אינן מציאותיות, כלומר, אין להן הגמישות הנחוצה להבין שציפיות מילדים צריכות להיות מותאמות לגילם הביולוגי, ויש סוגים נוספים של הורים העלולים להזניח את ילדיהם: הורים שכל מעייניהם נתונים לעצמם, לקריירה שלהם, לעסקיהם או לשאיפותיהם האישיות, הרוחניות, או הורים שמערכת היחסים הזוגית שלהם מעורערת. גם אם לילדיהם יש, לכאורה, סביבה פיזית מושקעת או נאותה עקב רווחה כלכלית של המשפחה, ייתכן שיהיו להם חסכים רגשיים בגלל חוסר התעניינות אמיתית במה שמתרחש בחייהם: שאיפות, צרכים, מצוקות, שמחות. ילד שהוריו אדישים לרגשותיו, גם רווחתו הכלכלית לא תמנע את מחיר ההזנחה. לעומתו, ילד בסביבה תומכת, אכפתית ומתעניינת יגדל ויתפתח באופן תקין גם אם סביבתו החומרית דלה.

הזנחה יכולה להיות גם תוצאה של חשיבה אידיאולוגית או של אימוץ גישות חינוכיות קיצוניות, בלי קשר למצב כלכלי. ביטוי לכך הוא ליברליזם קיצוני או מתן חופש ועצמאות בלתי מוגבלים לילד שאינו כשיר לכך מבחינת גילו או התפתחותו, למשל: העברת האחריות אל הילד הנושאים כמו הכנת ארוחות, הקפדה על זמני יציאה מהבית וחזרה לבית, שמירה על תינוק וכו'.

אמונה קיצונית של הורה, דתית או אחרת, היא גורם אפשרי נוסף להזנחה. יש הורים שאינם מאפשרים לילדיהם לקבל חיסונים, תרופות או כל טיפול רפואי (לרבות ניתוח) מתוך אמונה או אידיאולוגיה השוללת התערבות "לא טבעית". הזנחה כזאת יכולה לגרום סיבוכים רפואיים קשים עד כדי מוות, גם כשמדובר במחלות שניתן לטפל בהן בקלות.

גורמים הקשורים בילד

קשה לזהות באופן חד-משמעי מאפיינים של ילדים הגורמים להיווצרות הזנחה. יש הטוענים שילדים עם נכויות או עם קשיי התנהגות נמצאים בסיכון גבוה יותר. כיום ברור שקיים מעגל קסמים שבו הזנחה גוררת הזנחה: בגלל הזנחה

חובת הדרכה

מותאמת לחברה המרדית

ראשונית ילד עלול לפתח תופעות התנהגותיות שיגבירו את ההזנחה הקיימת. לדוגמה, אימהות מזניחות מספקות מעט מדי גירויים לתינוקן והוא מגיב בהתייחסות מעטה לסביבה. מול האדישות שהוא מגלה גדל גם חוסר ההתייחסות של האם אליו וכך הלאה. כאמור, ילד מוזנח עלול לפתח התנהגות מופנמת ופסיבית באופן קיצוני, או לחילופין התנהגות קשה, פרועה וחסרת משמעות.

גורמים הקשורים במשפחה

מצב המערכת המשפחתית משפיע מאוד על הסיכון להזנחה. קשיים במשפחה עלולים לנבוע מסיבות שונות. משפחות רבות אינן פונות לעזרה מתוך בושה או מחשש לפגיעה בכבודן, ואז הקהילה מתקשה או אינה יכולה לעזור. מצב זה אופייני במקרים רבים כשמשפחות גדולות אינן מסוגלות לשאת את הנטל הכלכלי הכבד. לעתים ילדים מגיעים להזנחה כאשר המשפחה גדלה עם הורה אחד בלבד. משמעות הדבר, לעתים קרובות, היא הכנסה קטנה יותר ופחות משאבים זמינים למילוי צורכי הילדים. אירועים יוצאי דופן במשפחה המצריכים השקעת משאבי נפש ארוכי טווח עלולים אף הם לגרום, בנסיבות מסוימות, להזנחת הילדים: חולי או משבר של אחד מבני המשפחה, הולדת תינוק פג, ילד עם צרכים מיוחדים ועוד. במשפחות שבהן נמצא חוסר רציפות וחוסר עקביות בהתנהגות ההורים לילדיהם, גם כשננקטות יוזמות חינוכיות כמו הקניית הרגלי משמעת לילד או הקניית הרגלים אחרים, אין ההורים עוקבים או בודקים עד כמה נקלט המסר שלהם. ההורה עלול להגיב בעונש חריף או בחוסר התייחסות מוחלט על אותו מעשה עצמו בנקודות זמן שוות, וכך אין לילד דרך לנבא באיזה אופן יגיבו הוריו.

גורמים הקשורים בסביבה

במשפחות רגילות, לפעמים בני המשפחה המורחבת, שכנים, מכרים או גורמים אחרים בקהילה משמשים מערכת תמיכה למשפחה בהתמודדותה עם קשיי היומיום. במשפחות מזניחות, לעומת זאת, ההורים אינם מקבלים תמיכה כזאת. גם כאשר יש להורים המזניחים קשרים עם משפחותיהם או עם מכרים, ואף אם קשרים אלה תכופים ואפילו אינטנסיביים, אין אלו קשרים תומכים. לעתים קרובות ההורים אף זוכים למנת ביקורת גדולה על התנהגותם, במקום העזרה והאהדה שהם זקוקים לה. השכנים מתנכרים להן או מתרחקים מהן וכך נמצאות משפחות אלה מבודדות. במקרים רבים זמינותם של משאבים תומכים בקהילה היא נמוכה. בדרך כלל לא נמצא ילדים ממשפחות מזניחות במגרש המשחקים של הגן הציבורי או במסגרת שכונתית אחרת. ישנן משפחות שאינן מעוניינות בשום צורה של עזרה, וזאת מסיבות של בושה או פגיעה בכבודן, דבר המקשה על הקהילה לסייע להן. גם בחברה החרדית, שבה קיימים ארגונים רבים של חסד ועזרה הדדית, קשה להגיע למשפחות שבהם קיימת הזנחה, והסיבות לכך הן:

- ◆ המשפחות אינן רוצות להיחשף ולקבל תג של משפחה נזקקת
- ◆ הסיוע הניתן הוא בעיקר חומרי, ולרוב אינו מלווה בתמיכה רגשית או בהדרכה

בנוסף לכך, בדרך כלל העזרה הניתנת היא קצרת טווח, דבר שאינו מתאים למשפחות שזקוקים לסיוע מתמשך. בעוד שהעוני בקהילה החרדית אינו בגדר סטיגמה, אין הדבר כן כשמדובר בקבלת עזרה. בעיני משפחות עניות

רבות קבלת עזרה היא כתם, בושה, והן מעדיפות להישאר בעוניין ובלבד שלא יצטרכו לפנות לארגוני העזרה הקהילתיים.

רשמים מוטעים של הזנחה

לטענת אנשי מקצוע העוסקים בתחום ההזנחה קיימים כמה גורמים היוצרים בעיני המתבונן רושם של הזנחה העלול להיות מוטעה, מפני שהוא מושפע לפעמים מגורמים סביבתיים, או ממצב בעייתי שהמשפחה נתונה בו באופן זמני וכדומה. עלינו להיות מודעים לכך, ולהבחין בין מקרים שרק נראים כהזנחה ובין אלה שבהם מדובר בהזנחה אמיתית. **עוני:** כפי שצוין לעיל, לא תמיד עוני קשה הוא גורם להזנחה. רוב המשפחות העניות דואגות לצורכיהם הפיזיים והרגשיים של ילדיהם. ילד יכול ללבוש בגדים מרופטים ואולי קצת לא נקיים, אך הוא נראה מאושר, מתקשר היטב עם הוריו, אחיו או חבריו ומתפתח באופן תקין.

תאונות: תאונות רבות שבהן מעורבים ילדים מדווחות כהזנחה של ההורים, בטענה שלא השגיחו כראוי על ילדיהם. הדבר נפוץ בתאונות של כוויות אך גם בפציעות אחרות. לצערנו, ילדים נפצעים ונחבלים גם כשהם בהשגחה סבירה, ויש בעיות בטיחות כמעט בכל בית.

בעיות פיזיות: יש בעיות שכיחות הנחשבות לעתים קרובות להזנחה, כמו ריבוי חריג של עקיצות יתושים, כינמת חריפה ותפרחות עור שונות כמו תפרחת חיתולים. אנשי המקצוע מייחסים להורים הזנחה כי לא הביאו את הילד מוקדם יותר לטיפול ולא מנעו את הבעיה. לעתים מתברר כי ההורים לא ידעו איך למנוע את הפגיעה או שלא פירשו אותה נכון, ולכן לא פנו לטיפול.

שינויים במשפחה: במצבים שונים של מעבר ושינוי במשפחה (למשל בעקבות עלייה ארצה, חזרה בתשובה וכדומה) ייתכן שיהיו יותר פגיעות במשפחה. הורים עולים שקועים בחבלי הסתגלות ובניסיון מהיר להיקלט ולהכות שורשים בארץ החדשה. הורים חוזרים בתשובה עסוקים בבניית עולם רוחני חדש ובניסיון להיקלט בחברה החדשה ואין הם פנויים מספיק לדאוג לילדים, או שהם מצפים מהילדים לדאוג לעצמם במשך שעות ארוכות באופן שאינו מותאם לגילם. לעתים זהו מצב זמני, ודי בהסבת תשומת לב ההורים למצב שנוצר.

הבדלים באורח חיים ובנורמות התנהגות: בתוך המסגרת התרבותית של העולם החרדי נוכל למצוא דפוסי התנהגות שונים. לדוגמה: קיימת שונות בגישת משפחות כלפי הגיל שבו ניתן לצפות מילד להיות עצמאי ובלתי תלוי, אחראי ונושא בעול הבית. יש תמיד מקום לברר ולבדוק מהם המושגים שיש למשפחה בנושא של הורות, גם אם בעיני חלק מהחברה נראה כי המצב חריג וגובל בהזנחה. אין למהר ולהאשים, אלא קודם כל יש לשוחח עם ההורים ולשמוע מפיהם איך הם רואים את הדברים, ורק אז להציג להם את נקודת הראות שלכם. כמו כן חשוב לברר מה הם האילוצים שבהם נתונה המשפחה וכיצד אלה משפיעים על התנהלותה. חשוב לבדוק אילו מסרים מעבירים ההורים לילדיהם. תוך כדי ההתמודדות והנשיאה בעול.

חוברת הדרכה

אמת לחברה החרדית

מצב התא המשפחתי: מצב אופייני העשוי ליצור רושם מוטעה של הזנחה הוא המצב של משפחה בה גידול הילדים מוטל על הורה אחד בלבד, כמו אם החיה לבד עם ילדיה ונעדרת שעות ארוכות מהבית, או אם שיוצאת לעבודה במשמרות. יש להיזהר מלשפוט אותה על כך "שלא מספיק שהיא התגרשה, היא גם לא בבית". לרוב, דווקא בגלל הגירושין, העול המוטל על כתפיה גדול יותר והיא זקוקה לתמיכה כלכלית ורגשית נוספת. יש, אפוא, להביא בחשבון הבדלים ברמת חיים ובסגנון חיים, לבדוק האם מדובר בבעיה חד-פעמית או במצב מתמשך, ורק אז לקבוע אם אכן קיימת סטייה מהנורמה החברתית. חשוב לשים לב בעיקר למצבו הפיזי והנפשי של הילד ולהתנהגותו אתכם ועם מבוגרים וילדים בסביבתו, שכן אלה מעידים יותר מכול על מצבו האמתי. וכמו בסוגיות אחרות, אין לבסס את הרושם על פי סימן אחד או שניים אלא יש להסתמך על כמה סימנים יחד.

סיכום

מכל צורות ההתעללות בילדים, הזנחה היא הפגיעה השכיחה ביותר. היא מתרחשת בכל השכבות החברתיות והנפגעים ממנה הם ילדים בכל הגילים, מיום הלידה ואילך. הזנחה יכולה להתבטא במחדל פיזי, באי סיפוק צרכיו הבסיסיים, הפיזיים והרגשיים, של הילד, או באי היענות להם, גם במשפחות שבהן יש רווחה כלכלית. הזנחה יכולה להיות פיזית ורגשית בעת ובעונה אחת.

נזקי ההזנחה הם קשים, בטווח הקצר והארוך כאחד. במקרים הקשים הם מתבטאים בליקויים חמורים בהתפתחות הפיזית, השכלית והרגשית של הילדים המזנחים, או אף במוות.

נחלקו הפוסקים אם צער בני אדם הוא איסור מדין תורה כמו צער בעלי חיים... "ועל כל פנים נקוט מיהא (בכל מקרה נוכל ללמוד מכאן) שצער ילדים שאין בהם דעת הוא מדין תורה, וצריך להיזהר מאוד שלא לצערם. כי האלוקים יביא במשפט על כל נעלם" (קהלת י"ב, יד). דהיינו, אל תחשוב שתוכל לחמוק מעונש על מעשים כאלה כלפי חסרי אונים קטנים שלא יוכלו להתלונן, שהרי האלוקים נמצא בכל מקום ורואה הכול.

חובת הדרכה

מונחמת לחברה החרדית

התעללות רגשית

מקורותינו עשירים בהלכות הרואות בחומרה רבה כל דבר הקשור בהתעללות רגשית בילד. מתוך ים המובאות בחרנו כמה אופייניות:

א. בנושא איסור הונאת דברים, שמשמעו שאסור לצער, לבייש, להלבין פניו של כל אדם ובכלל זה גדול או קטן, נאמר: "לא תונו איש את עמיתו" (ויקרא כ"ה, יז).

מצווה ס"ג בספר החינוך, העוסקת בהונאת דברים, מדגישה במיוחד את עניין הילד שהוא בבחינת "איש שהוא בינינו בלי עוזר וסומך". ונפסק בשולחן ערוך, חושן משפט: "מבייש את הקטן שנכלם – חייב" (סימן ת"כ סעיף לז).
ב. גמרא, מסכת בבא קמא דף פו: "וקטן בר בושת הוא, כדאמר רב פפא דמיכלמו ליה ונכלם" – המבייש את הילד גורם לו להתבייש. שואלת הגמרא: האם יש דין של חובת תשלום על ביוש הקטן? עונה הגמרא: כן, והכול לפי חומרת התביישותו של הקטן.

ג. מצאנו מקור מעניין העוסק בהזנחה רגשית של תינוקות. מובא בספר פלא יועץ, ערך "יונקי שדיים", בשם הזוהר הקדוש: "...אם הילד בוכה ברביע שעה סגי משום צערה דיונקא". כלומר, כאשר תינוק בוכה יותר מרבע שעה הרי זה ציעור התינוק, שהוא סוג של פגיעה נפשית.

ד. אמר רבי יהודה אמר רבה: "כל המטיל אימה יתרה בתוך ביתו, סוף הוא בא לידי ג' עבירות: גילוי עריות ושפיכות דמים וחילול שבת" (גיטין דף ו עמוד ב, ומובא גם בהלכות אישות של הרמב"ם).

התעללות רגשית היא פגיעה בחיי הנפש של הילד, שעלולה להיות לה השפעה שלילית גם על מצבו הגופני. התעללות רגשית מחבלת בהתפתחותו הרגשית של הילד, בתחושת הזהות שלו וביכולתו ליצור קשרים תקינים עם סביבתו. עם כל זאת, קשה מאוד להגדיר התעללות רגשית או לאתר אותה. קושי מרכזי אחד הוא הגבול המטושטש בין התנהגות הורית שעדיין נחשבת מקובלת להתנהגות הנחשבת התעללות. בכל הורות, וגם בהורות התקינה ביותר, ישנם מקרים שבהם ההורים פוגעים מבלי משים ברגשותיהם של ילדיהם. במשפחות שבהן יש התעללות רגשית, הפגיעה הרגשית היא חזקה, שכיחה יותר ומסבה נזקים של ממש לילד.

התעללות רגשית מתרחשת כלפי בני נוער, כלפי ילדים ובמידה רבה גם כלפי תינוקות ופעוטות. התינוק גדל כשמלווה אותו קשר משמעותי עם דמות הורית המחויבת אליו. שפתו, שדרכה הוא מתקשר עם ההורה ועם העולם החיצוני, היא שפה לא מילולית אלא שפת סימנים: בכי, תנועות, תנוחות גוף ומבטים. כדי לאפשר קשר קרוב ואינטימי בין התינוק להורה המטפל בו, על ההורה להבין את שפת התינוק התלוי בו ולדעת לפענח את מגוון המסרים שהילד משדר אליו במקום מילים מפורשות.

יכולתו של ההורה לעשות זאת קשורה בהתנסויות שלו עצמו כתינוק עם דמויות מטפלות. אם גדל בסביבה שסיפקה לו גירויים מעטים בלבד, או בסביבה לא אמפתית, התנסויותיו יכולות להיות שליליות או מכאיבות, וגם התרגום שיתן לסימנים שהתינוק משדר לו עלול להיות לקוי: תינוק חקרן וסקרן, למשל, יקבל תגובה כמו "הוא מפריע וחסר מנוחה". הורה שבעצמו קופח כילד יכול לראות את התלות וההזדקקות של התינוק כניצול שלו. תגובתו כאן עלולה להיות תוקפנית: "התינוק עושה את זה נגדי", או "בכל פעם כשאנו עייפים, דווקא אז הוא רוצה על הידיים". תגובות אלה עומדות בניגוד גמור למה שהתינוק זקוק לו.

חובת הדרכה

מזאתמת לחברה החרדית

לאורך תקופת הילדות ילדים זקוקים להבנה ותמיכה, אבל יש משפחות שלא רק שאינן נותנות זאת, אלא הן משפילות את הילד באופן אקטיבי, מפחידות אותו, ובכך בונות אצלו דימוי עצמי של "רע". ילדים בוגרים יותר ובני נוער חשופים גם הם, כאמור, להתעללות רגשית. למשפחות רבות קשה להתמודד עם התפתחותו של המתבגר ועם שאיפתו לעצמאות. עונשים כמו כליאה בבית ושליה מתמשכת של הזכות למגע חברתי הן דוגמאות להתעללות רגשית. לעתים הדבר מלווה באלימות מילולית, השפלה או אמצעים אלימים אחרים.

סוגים של התעללות רגשית

קיימים כמה סוגים של התעללות רגשית כמפורט להלן:

דחייה: גישה עוינת של הורה אל הילד המתבטאת בהתרחקות ממנו, בדיכוי הניסיון של הילד ליצור קרבה ובהסתייגות מתמדת ממעשיו.

בידוד: המבוגר מנתק את הילד ממהלך החיים הרגיל, אינו מאפשר ליצור קשרים חברתיים או מפריע לו בכך. המבוגר עושה זאת באמצעות איסור על הילד לקיים קשר חברתי בתואנה כי לסביבה יש כוונות שליליות, ובדרכים נוספות היוצרות אצל הילד תחושת בידוד וניכור. יש ילדים המבודדים במשפחותיהם עד כדי כך שהם מתקשים לקשור קשר תקין אפילו עם אחיהם.

הפחדה: המבוגר משתמש באלימות מילולית ויוצר אווירה של איום ולחץ הגורמים לילד לבנות את תמונת העולם כמקום עויין. לדוגמה, אם המאיימת לגרש את בנה מהבית כאשר ינהג בניגוד לרצונה. ההפחדה גורמת לילד להסתגר ולהתכנס בתוך עצמו ופוגעת ביכולתו לתת אמון בעצמו ובסביבתו.

השחתה או הדחה: המבוגר גורם להתפתחות התנהגות חריגה ואנטי חברתית אצל הילד, וכך מונע ממנו השתלבות תקינה בחיים החברתיים. הדחה כזאת של ההורה יכולה להיעשות באופן גלוי ומוצהר – למשל, הורה מעודד את ילדו הרך לקבץ נדבות – או באופן סמוי, כמו התעלמות עקבית מהתנהגויות שליליות של הילד.

התעלמות: המבוגר נמנע מבילוי משותף, שיחה, משחק, או סוג אחר של קשר עם הילד, ואינו נענה לצורך הבסיסי הזה, החיוני כל כך להתפתחותו של הילד. הוא אינו מתעניין בילד, בעולמו ובצרכיו ואינו ער למסרים שהילד מעביר לו.

הזנחה רגשית: על אף שהזנחה רגשית הוזכרה בפרק של הזנחה מן הראוי להזכיר אותה שוב כאן. למעשה הזנחה רגשית היא דרגה גבוהה של התעלמות מצורכי הנער, הילד או התינוק. במקרה של תינוק, למשל, אם משאירים אותו לפרקי זמן ארוכים בלי להחזיק אותו על הידיים, לא יוצרים אתו קשר עין או "לא שומעים" כשהוא בוכה ללא הרף, כל אלה נחשבים התעללות רגשית.

עדות לאלימות במשפחה: ילדים העדים לפרצי אלימות בין ההורים, מילוליים או פיזיים, נפגעים גם הם פגיעה נפשית קשה. נכון שהאלימות אינה מופנית באופן ישיר כלפי הילד, אך הוא נפגע נפשית כשהוא רואה את אחד מהוריו מאבד

חובת הדרכה

מותאמת לחברה החרדית

שליטה על מעשיו, ופועל באלימות נגד ההורה האחר או נגד אחד מאחיו. תחושתו של הילד כי משפחתו היא מקום בטוח, מקום שממנו אפשר להתפתח ולצאת להכיר את העולם שמחוץ לבית, מתערערת. הפגיעה חמורה עוד יותר כאשר במצבי אלימות בין בני זוג, אחד ההורים מנסה לגייס את הילד "לצד שלו" במאבק. כך נוצר אצל הילד קונפליקט קשה של נאמנות, ביטחון מתערער והוא נחשף לעוינות קשה מצד ההורה האחר. ביטויים נוספים של התעללות רגשית יכולים להיות: שלילת חופש מהילד, ניתוק שרירותי ובוטה שלו מדמויות אהובות, העמדתו במבוכה, ביקורתיות קשה, חוסר שביעות רצון ממעשיו באופן בלתי מובחן, השפלתו או דרישה ממנו להתנהג באופן לא סביר והגיוני. לדוגמה, אצל נער אינטליגנטי עם ליקויי למידה קשים, הגדל במשפחה של הורים מצליחנים, מתבלטים כישרונות בתחום האמנות והמוסיקה, בעוד ששאר בני המשפחה, לרבות שלושת אחיו, מצטיינים בלימודים. הנער נדחה קשות על ידי אביו, זוכה לכינויי גנאי מבזים ובעיקר ביקורת על כך שכישרונותיו הם "התגלמות הנשיות".

הגנת יתר: אף זו צורה של התעללות רגשית. כאשר החדירה לחייו של הילד וההשתלטות על עולמו היא מוחלטת, נוצרת אצל הילד תחושה שאין לו שום סיכוי להתמודד עם העולם בכוחות עצמו.

נזקי התעללות הרגשית

התעללות רגשית גורמת לפגיעה בהתפתחותו הרגשית, הקוגניטיבית והפיזית של הילד. היא פוגעת בהערכתו העצמית ובתחושת ההשתייכות שלו למשפחתו ולחברה הרחבה. סיכויו של ילד פגוע רגשית לגדול ולתפקד כאדם מאושר הם נמוכים ביותר. להתעללות השפעה גם על יכולת החשיבה של הילד: היא יוצרת אצלו בלבול ועיוות של המציאות ופוגמת ביכולתו לקשר בין סיבה לתוצאה, שכן מעשי התעללות מאופיינים בשרירותיות, הם אינם קשורים בהכרח להתנהגות הילד ולכן גם אינם ניתנים לניבוי.

נזקים פיזיים – אחד הנזקים הקשים הוא "העדר שגשוג", תופעה הנראית אצל תינוקות שקיים מעגל שלילי בקשר שלהם עם ההורה בנושאים של האכלה ושינה, או אצל תינוקות הסובלים מהזנחה נפשית. תינוקות אלה נראים עצובים, מפוחדים ופסיביים, או שהם מנותקים, ואינם יוצרים קשר עם סביבתם. בדרך כלל הם רזים ונמוכים יחסית לגילם, ולא תמיד בשל הזנחה פיזית (או בעיות אורגניות-התפתחותיות) אלא לעתים הסיבה היא רגשית בלבד. יש נטייה להתעלם מהרקע הרגשי לבעיה, וכך הורים הזקוקים להתערבות בשלב קריטי זה של התפתחות תינוקם אינם זוכים לקבל אותה.

נזקים קוגניטיביים – אצל ילדים בגיל בית הספר נפוצות בעיות למידה וליקויי למידה, קשיים בהתפתחות הדיבור וברכישת שפה, ואוצר מילים מצומצם מאוד.

נזקים רגשיים – נמצא כי ההערכה העצמית של ילדים הסובלים מהתעללות רגשית היא נמוכה. הדבר בא לידי ביטוי, למשל, בהשחתת חפצים של עצמם ואף בפגיעה עצמית. לעתים קרובות הילדים מועדים לפציעות ולתאונות מקריות, כביכול. האמון העצמי הנמוך ביכולתם להצליח ישפיע עליהם גם כאשר יהיו מבוגרים. התחושה של חוסר יכולת או

העדר כלים להצלחה גורמת להם להיות אדישים, חסרי מוטיבציה ונטולי רצון להגיע להישגים, ולתחושה עמוקה של ספק ביחס למשאביהם הפנימיים.

תחושת אשם המציפה את הילד היא עוד ביטוי לתפישה העצמית של "אני רע" שהופנמה עקב ההתעללות ("אני גורם נזק וראוי למילים קשות, אני אשם שכועסים עלי או מתעלמים ממני").

נוסף על כך, יש אצל ילדים ומבוגרים שסבלו מהתעללות רגשית גם ביטויים רבים של חוסר שקט וחרדות. תחושת חוסר האונים הכרוכה בהתעללות זו מביאה אותם תכופות לדיכאון ואף לניסיונות התאבדות.

נזקים התנהגותיים העלולים להתפתח אצל תינוקות וילדים רכים הם הרגלים של דפיקת הראש בקיר, נענוע הגוף באופן מונוטוני, או נשיכות ובעיטות החוזרות על עצמן.

ניתן לראות גם הימנעות קיצונית מכל עשייה. הציפייה לביקורת השלילית הבלתי נמנעת או להשפלה מצד ההורה על כל מעשה שאינו מספק אותו, מופנמת באופן שמצמצם את מרחב הפעולה של הילד ושל המבוגר שהוא עתיד להיות. התנהגויות אופייניות אחרות הן אלה: כפייתיות, פוביות, חשש ממחלות (היפוכונדריה), גניבת מזון, אגירת מזון, עשיית צרכים במקומות לא מקובלים או מריחת צואה, וכן נטייה להרס רכוש אישי ורכוש של הזולת (ונדליזם). אצל מתבגרים יש התפרצויות אופייניות של התקפי זעם בלתי נשלטים המלווים לעתים באלימות מילולית ופיזית, ניסיונות בריחה מהבית, והיגררות לעבריינות.

נזקים לקשרים הבין-אישיים – הקשר עם אנשים מאופיין בחשדנות קיצונית, חוסר אמון בסביבה, ולעתים ביטויי אלימות כלפי קרובים וכלפי זרים. חוסר יכולת להבחין בין מכר לבין זר, מתבטא לא פעם בנטייה לפנות לאנשים זרים כאילו הם מכרים משכבר הימים.

ביטוי נוסף לנזק הוא קושי להרגיש אמפתיה לסבלם של אנשים אחרים. הילד, שלא היה יכול לבטא או להכיר את כאבו ותחושותיו הקשות בשל ההתעללות, אינו מכיר תחושות אלה או אינו מסוגל להבחין בהן כשהן באות לידי ביטוי אצל אחרים. זהו נזק חריף במיוחד כאשר הילד הופך להורה ואינו יכול להפגין אמפתיה כלפי ילדיו. למעשה, הוא עלול לשחזר את דפוס ה"מתעלל" שהיה קיים בבית הוריו לא רק עם ילדיו, אלא גם ביחסים עם אנשים זרים. ילדים שסבלו מהתעללות רגשית בילדותם עלולים למצוא עצמם במערכת יחסים של מתעלל וקורבן גם בבגרותם.

הגורמים להתעללות רגשית

גורמים הקשורים בהורה

התעללות רגשית היא במקרים רבים בין-דורית. ההורה שחוה בעצמו התנהגות מתעללת יכול לזהות אצל הילד שלו את אותו ילד חלש וחסר אונים שהיה הוא עצמו. הוא יתייחס לילדו בדיוק כפי שהוריו התייחסו אליו. כשם שחולשתו כילד לא קיבלה הכרה ותמיכה והוא למד להחניקה או להסתיר אותה, כך יתקשה לראות את חולשת ילדו. עם זאת, חשוב להעיר שלא כל ילד שחוה התעללות יהיה בהכרח הורה מתעלל, ובין ההורים המתעללים יש כאלה שלא חוו התעללות בעצמם.

התנהגותם של הורים מתעללים רגשית היא אימפולסיבית. קשה להם לרסן את עצמם, הם נוקשים, לוקים בחוסר

חובת הדרכה

מחויבות לחברה החרדית

בשלות נפשית, חוששים תמיד מדחייה וקשה להם לתת אמון באנשים. לעתים קרובות סף התסכול שלהם נמוך וקשה להם לתפקד בתנאים בהם דורשים מהם להתאים את עצמם לצורכי התינוק או הילד. אצל הורים המתעללים התעללות רגשית מוצאים לעתים העדר ידע וכישורים בנושא הורות והתפתחות ילדים. חוסר ידע זה מתבטא למשל בהענשה קיצונית של הילדים, בהטלת אחריות לא סבירה עליהם או בהשאתם ללא פיקוח הולם. יש הורים שבגלל קושי באישיותם הם רואים בילד גורם מציק ומטריד והם מגיבים אליו ככזה. הורים אחרים רואים בילד מישהו המזכיר להם דמות שנואה בעולמם או עברם. הואיל ואין הם מודעים לכך, הם מעבירים את הטינה אליו. גם שימוש בחומרים ממכרים אצל הורים יכול להוות גורם להתעללות רגשית בילדיהם.

גורמים הקשורים בילד

ככלל, תינוקות פגיעים מאוד להתעללות רגשית עקב תלותם המוחלטת בהורים. פגים ותינוקות במשקל לידה נמוך, ילדים עם מום או ילדים הסובלים ממחלה או מבעיות התפתחות מסוימות, מוגדרים גם הם כילדים בסיכון. שכן הטיפול בהם קשה יותר: הם בוכים יותר, לעתים הם מגיבים לסביבה במידה מועטה, ואם ההורה הוא צעיר וחוסר תמיכה, ובמיוחד אם הוא נתון בקשיים כלכליים ויש עליו לחצים סביבתיים נוספים, עלול לחוש תסכול וחוסר אונים לנוכח מצב זה.

ילדים היפראקטיביים, ילדים עם ליקויי למידה וקשיי קשב וריכוז נמצאים גם הם באוכלוסיית סיכון של התעללות רגשית, בגלל הלחצים המתעוררים עקב הצרכים והאתגרים המיוחדים שהם מעמידים בפני ההורים.

גורמים הקשורים במשפחה

בעיות קשות בקשר בין בני הזוג עלולות להיות מופנות כלפי הילד כדי "לעקוף" עימות גלוי בין ההורים. בעיות כאלה ודפוסי תקשורת לא יעילים במשפחה – כגון שתיקות מתמשכות, מסרים סותרים ועוד – מגבירים את הסיכון להתעללות רגשית.

הורים מסוימים נוטים "לראות את חצי הכוס הריקה". הם מגיבים במידה מועטה להתנהגויות חיוביות ובמידה רבה להתנהגויות שליליות של ילדיהם. יש חוסר רציפות ועקביות בתגובותיהם אל הילד וחוסר מדיניות ברורה ביחס לנושאים של משמעת, ניקיון, סדר וכדומה.

במשפחות מסוימות יש נטייה להעמיס על ילד אחד או על כמה ילדים עומס רגשי ותפקודי. הילדים מקבלים מסר שהם האחראים לרווחה הנפשית של ההורים, שעליהם לתמוך בהם בזמן מצוקה או לצמצם את עצמם באופן קיצוני כדי לשחרר את ההורים מהעומס שבגידולם. במשפחות אלה יש היפוך תפקידים. הילד נהפך לבעל תפקיד של מזין, אחראי ודואג, ואילו ההורים נהפכים למוקד תשומת הלב של הילד או הילדים. הדבר קורה במשפחות שבהן אין גבולות ברורים בין ההורים לילדים וחסרה היורכיה במערכת היחסים שביניהם. כתוצאה מכך לילדים חסרים הכוחות הנחוצים להתפתחותם האישית, שכן הם מרכזים את מאמצייהם ברווחה הנפשית של ההורים.

גורמים הקשורים בסביבה

יש כמה גורמי לחץ חיצוניים המשפיעים על תפקוד המשפחה באופן שיכול להגדיל את הסיכון של התעללות רגשית:

לחץ כלכלי בעקבות מיתון או אבטלה יכול להשפיע על יכולת המשפחה להתמודד עם לחצים בכלל, ועם המטלות ההוריות היומיומיות וההתמודדות עם הצרכים המשתנים של הילדים במשפחה, בפרט.

מצבי מעבר – מעבר לארץ חדשה ולחצים בעקבות אובדן המעמד הכלכלי והביטחון התעסוקתי גורמים לשינוי במבנה המשפחה: בארץ המוצא יכלו ההורים להיות בתפקיד בכיר, ובעקבות העלייה לארץ אין הם מצליחים למצוא עבודה או שהם נאלצים לעבוד בעבודה לא מקצועית. הילד, לעומת זאת, רוכש את השפה במהירות ולעתים קרובות הופך לדמות מובילה במשפחה. מצב זה יכול לשנות את היחס של הילד לסמכות ההורים, וכך חייבת המשפחה למצוא דרכי התמודדות חדשות. יש משפחות המתקשות במשימה, והן כורעות תחת הנטל והלחץ הנחוצים להתארגנות בחברה החדשה.

לעתים משפחות במצב מעבר חשופות לאי הבנה מצד הקהילה הרחבה. עובדה זו מבודדת את המשפחה וחושפת אותה לקשיים נוספים בשעה הקשה לה ממילא. שוני בהתייחסויות לנושאים הקשורים בגידול ילדים (בנושאי ענישה, למשל), שמקורו בהבדלי תרבות של קהילות שונות, גורם ליחס שיפוטי וביקורתי החוסם את התקשורת וההבנה הנחוצות בתהליך הקליטה. מצב כזה יכול לבדוד עוד יותר את המשפחה שכבר איבדה את מערכות התמיכה הקודמות שלה.

לא רק קבוצות הנתונות במעבר חשופות ללחצים מסוג כזה. ראוי להבין שכל לחץ הנוצר מגישה עוינת כלפי קבוצה באוכלוסייה, על רקע דתי, עדתי או לאומי, יכול להשפיע על סיכון להתעללות. בשעה קשה כזו נחוצה אהדה וגישה תומכת של אנשי המקצוע הבאים במגע עם ילדים, שהם הקורבנות הראשונים והפגיעים ביותר לגורמי לחץ אלה.

סיכום

התעללות רגשית מתרחשת בכל השכבות הסוציו-אקונומיות של החברה. במשפחות המבוססות או המשכילות ההתעללות אינה מלווה בדרך כלל בהזנחה פיזית, ולעתים היא מוצגת כגישה חינוכית. כמו במצבי ההתעללות האחרים, יש לאנשי המקצוע קושי ליזום פנייה לרשויות ולהתערב בבעיות המתעוררות במשפחות אלה, עובדה החושפת דווקא ילדים אלה לסכנת פגיעה והעדר הגנה.

כידוע, מצוקות של ילדים יכולות לנבוע ממכלול של גורמים. התעללות רגשית מהווה רק גורם אחד. בעוד שלהורה של ילד עם מצוקה רגשית שלא על רקע התעללות יש עמדה חיובית יותר בנוגע לאפשרות לקבל תמיכה וסיוע מקצועיים, להורה המתעלל התעללות רגשית תהיה נטייה להאשים את הילד בקשייו ויהיה לו קשה יותר לקבל על עצמו את האחריות. עם זאת, הושטת יד ורצון אמתי לסייע לילד ולהוריו, גם במצב הנראה לכאורה חסר סיכוי, יכולים לשפר את מערכת היחסים הקשה שנוצרה ולחולל שינוי.

יש לדעת עוד, שהתעללות רגשית יכולה להיגרם גם על ידי פגיעה של אחים, סבים ואנשים נוספים מן המעגל המשפחתי המורחב, כמו גם על ידי שכנים או חברים בקבוצת הגיל, ואפילו על ידי אנשי מקצוע שעמם נפגש הילד, לרבות אנשי חינוך ומטפלים.

התעללות גופנית מגונה

התעללות גופנית מגונה היא ניצול גופני לא צנוע של ילד. המנצל הוא בדרך כלל אדם מבוגר מהילד, יכול להיות גם קרוב משפחה או כל אדם שיש לו סמכות או עמדת כוח כלפי הילד.

התעללות פיזית והתעללות רגשית היו קיימות בהיסטוריה האנושית מאז ומעולם, אך רק לאחרונה הוכרו כבעיה. בעולם הנאור ובחברה הישראלית הוכרה התעללות גופנית מגונה כבעיה חברתית רק בחמישים השנים האחרונות. מעטה כבד של שתיקה ומבוכה הקשה על איתורה של התופעה ועל הניסיונות למצוא דרכים לטפל בה כראוי. בחברה סגורה (מערכות חברתיות סגורות) תופעה קשה זו עלולה להימשך בשל החשש להיחשף, על כל ההשלכות הכרוכות בכך. היקף התופעה התברר לאחר שהורים מכים זכו לטיפול ולהתייחסות מצד אנשי מקצוע, והחלו לדווח על ניצול גופני שחוו בילדותם. בזכות הקשר שנוצר עם אותם הורים, והודות למוכנות הגוברת של אנשי מקצוע לשמוע את סיפורם האישי, נפרץ סכר השתיקה.

ההלכה והמסורת היהודית מתייחסות לתופעה של התעללות גופנית מגונה בחומרה מוחלטת, במקומות מסוימים בתנ"ך, כמו בפרשת קדושים, מופיעים איסורי עריות למיניהם וענישתם הקשה. כך דור המבול נענש בכליה בין השאר בגין עבירותיו הקשות על איסורי העריות. כן מצינו בספר בראשית (בפרשת וירא, פרקים י"ח, י"ט), סיפור המתאר את הפיכת סדום וכיליונה כעונש על מעשיה הרעים: "וחטאתם... כבדה מאוד", שעיקרם בתחום העריות. עד היום נותר המושג "מעשה סדום" לשמחה.

ההתעללות הגופנית המגונה הקשה ביותר היא זו המתרחשת בתוך המשפחה הגרעינית. לרוב, ההתעללות מתרחשת בהקשר של סוד, תחת לחץ של איום פיזי או פסיכולוגי, או תוך סחיטה רגשית. בכל מקרה שבו מתרחש גילוי עריות במשפחה, הנזק הנגרם לשותפים בו ולנפשו ולגופו של הילד הוא עצום וקשה לתיאור. יש התעללות שהיא אירוע חד-פעמי ויש התעללות המתמשכת זמן רב, אפילו כמה שנים. במונח התעללות גופנית מגונה אנו כוללים גם הטרדות למיניהן (בטלפון ואחר), וחשיפת הילד לחומרים לא צנועים.

הגורמים להתעללות גופנית מגונה

יש סיבות רבות לכך שאבות מתעללים בילדיהם, ואימהות אינן מסוגלות להגן על ילדיהן. לעתים, התנסותם האישית של שני הורים שנפלו בעצמם קורבן להורים מתעללים (ואולי משום כך בחרו זה בזה כבני זוג) עלולה ליצור דפוס דומה במשפחה שהם עצמם מגדלים.

בעיני רבים פלא הוא, כיצד אדם המקיים אורח חיים של תורה ושמירת מצוות והמוזהר חמורות בענייני עריות, יעבור על איסורים אלה ויתעלל ויפגע בילדיו, בעוד הוא מופקד על שמירתם. יש לכך כמה סיבות:

1. הורה שנפגע אישית בילדותו ולא קיבל עזרה או טיפול, עלול לחזור על ההתנהגות הזו בהתבגרותו או בהיותו הורה ולהמשיך את השרשרת של התעללות במשפחה.

2. הורה שילד היה עד להתעללות במשפחה וחווה את ההתעללות באופן קשה (גם אם לא נעשתה בו אישית אלא בדמות קרובה לו) עלול להפנים את ההתנהגות ולפגוע ביקריו בעתיד.

חובת הדרכה

ותאמת לחברה החרדית

3. היחשפות להשפעות התקשורת המתירנית וקשרים עם החברה החיצונית מגבירים את הסיכון להתנהגות מתעללת.
4. מחלת נפש או הפרעה אישיותית יכולים בהחלט לגרום להתעללות גופנית מגונה.

גורמים הקשורים בחוסר הבשלות הפסיכולוגית של הילד

ילדים לומדים מגיל צעיר לציית למבוגרים והם עלולים שלא להבין או לא לדעת שמותר להם לסרב למבוגר. נוסף על כך, ילדים תלויים במבוגרים מבחינה פיזית, רגשית, קוגניטיבית וחברתית, וכל עוד אין הם בוגרים מבחינה ביולוגית המבוגרים אמורים להגן עליהם. תלות זו, שהיא מוחלטת בגיל הינקות, הולכת ופוחתת עד לעצמאות אישית בגיל הבגרות. תלותם של ילדים בהוריהם משמעותה שילדים צריכים להאמין שכל מעשי הוריהם מכוונים לטובתם, ולכן הם יכולים לבטוח בהם. והדברים אמורים גם במבוגרים אחרים, ובמיוחד בכל סמכות חינוכית דתית.

ילדים צעירים אינם מודעים כלל למלוא המשמעות של אירוע ההתעללות. מודעות זו תלויה בהתפתחותם ובמאפיינים של האירוע. עד גיל חמש או שש ילד שופט מעשה טוב או רע על פי התוצאה ("אם קיבלתי ממתק, אם לקחו אותי לטיול, אם אני מקבל יחס מיוחד, אם נעים לי ואוהבים אותי (סימן שהייתי ילד טוב"). בגיל זה הילדים נמצאים בסיכון מיוחד להתעללות מינית, בתוך המשפחה ומחוצה לה, עקב העדר בשלות. אחרי כן, בגיל שש-שבע, עובר השיפוט המוסרי של הילד לשלב חדש. כעת הוא קולט את משמעות המעשה על פי כוונתו. הוא מסוגל להבין שאף כי המעשה מלווה בטובות הנאה, הוא נובע מתוך כוונה רעה ולכן גובר הסיכוי שהמעשה והעושה ייתפשו בעיני הילד כשליילים. הניצול מתרחש בסתר, והילד אינו מספר על דבר ההתעללות שכן על פי רוב הוא מזהר שלא לחלוק את הסוד עם אדם נוסף. הילד מפחד לספר את הסוד הנורא כי המתעלל מאיים עליו: אם יגלה את הדבר ייפגע הוא או מישהו מבני משפחתו, אבל אם ישתוק, "הכול יהיה בסדר". הילד חי בפחד שמא לא יאמינו לו או אף יענישו אותו על חלקו במעשה. מלבד זה, נמצא כי ילדים רבים חשים אשמה על שותפותם הפעילה או הסבילה במעשה ההתעללות. תחושה הנובעת מדברי המתעלל לילד, כאילו המעשה נעשה בגללו, או שהילד רצה בכך. הלכות לשון הרע אף הן גורם לשתיקתו של הילד.

לפעמים, גם כשהילד מנסה לבטא את הקושי שבו הוא נתון, המבוגרים שסביבו אינם מגיבים לדבריו, או מגיבים בצורה לא נכונה, ודבר זה רק מחזק את הסתרת הדברים והכשתם. כאשר מדובר בילדים קטנים מאוד, אין להם היכולת להביע את אשר קרה מפאת גילם הצעיר ושפתם הדלה. במקרה שמדובר במתבגרים, הם מתקשים לספר את אשר אירע בגלל עוצמת הטראומה. סיפורם נשמע לעתים מבולבל ולא שלם בשל הפגיעה הנפשית הקשה שגרמה להתעללות.

נזקי ההתעללות הגופנית המגונה

לא בכדי משווה התורה אונס עריות לרצח: "כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה" (דברים כ"ב, כו), והעושים את המעשה הוגדרו כגורעים מחוטאי דור המבול: מביאים חורבן על עצמם ועל העולם (ראה פירוט במאמרו של אגסי, בפרט בנושא התעללות פיזית מגונה).

הנזק שגורמת ההתעללות הגופנית המגונה אינו חולף אחרי תקופה קצרה. סימניהן של הפגיעות מופיעים בטווח של עד שנתיים מתחילת ההתעללות, והתגובות עליהן קשות יותר כשההתעללות מבוצעת בתוך המשפחה.

נזקים בטווח הקצר

פגיעה באיזון הנפשי הכללי: בעיות שינה, הפרעות אכילה (רזון מוגזם או משקל יתר), חרדות, דיכאון, רגשי אשמה, בושה, כעס ועוינות.

פחד: זוהי התגובה השכיחה ביותר אצל ילדים, והיא מועצמת בגלל חששו של הילד מאפשרות של פגיעה חוזרת.

בושה, אשמה ודיכאון: אלה מלווים בפגיעה בערך העצמי של הילד, ומקורם בכמה סיבות:

♦ תחושת האחריות להתעללות, כאשר מתבררת לילד המשמעות של המעשה שבו היה מעורב, גם אם לא יזם אותו וגם אם השתתף בו תחת לחץ ואיומים

♦ פתיחת הסוד, שהיה אמור להישאר סגור בפני העולם החוץ-משפחתי, ופחד מפני הכעס הצפוי מצד המשפחה

♦ תחושה של בגידה במתעלל (שעלול להיות מורחק מן הבית, או לעמוד למשפט)

תגובות התנהגותיות: התנהגויות לא מרוסנות ונטייה להיכנס למאבקי כוח עם אחים או ילדים במסגרת החינוכית שבה שוהה הילד. לעתים התעללות בילדים קטנים יותר או בחיות מחמד היא תגובה המאפיינת ילדים פגועים.

נזקים בטווח הארוך

פגיעה בדימוי העצמי ודיכאון הן התגובות השכיחות ביותר אצל מבוגרים שחוו התעללות בילדותם.

התקפי חרדה מלווים בסימפטומים גופניים המופיעים גם אחרי שנים: סיוטי לילה, הפרעות שינה, הפרעות אכילה ומתח כללי.

הפרעות דיסוציאטיביות המתבטאות בתחושת ניתוק של הקורבן מגופו ומרגשותיו. הפרעות אלה מתפתחות על פי רוב בעת ההתעללות. הקורבן מתנתק מגופו ומרגשותיו בניסיון להגן על עצמו ולהימלט מהכאב הרגשי והפיזי העצום. הוא חש שהוא אינו חלק מגופו, או שהמאורע שחוה לא "באמת" קרה, או שלא הוא היה שם. אצל מבוגרים תחושות אלה נהפכות לעתים לתחושות אוטונומיות, תחושות שקיבלו "חיים משל עצמן" גם כשעברה ההתעללות.

הרס עצמי: פגיעה בגוף על ידי גרימת חתכים, כוויות, הרעבה עצמית, תאונות רבות וניסיונות התאבדות הם פגיעה ארוכת טווח של התעללות כזו בילדות.

פגיעה הקשורה ביחסים בין-אישיים: קשיים ביצירת קשר עם אנשים ורתיעה מקרבה. הדבר יכול להשפיע על הקשר עם הילדים. לעתים ההתרחקות מהילדים נובעת מהחשש שקרבה תתפרש או תהפוך לביטוי גופני מגונה.

עוינות בקשר של הקורבן להוריו, קושי במתן אמון באחרים: קושי המלווה בתחושת בגידה, עוינות ופחד מהסביבה. **שחזור מעשה ההתעללות:** יש נטייה אצל קורבנות של התעללות גופנית מגונה לשחזר את המעשה, וחלקם פגיעים לניצול נוסף גם בבגרותם.

פגיעה ביחסי אישות בעקבות קהות רגשית: יש קשיים משמעותיים בהסתגלות ליחסי אישות כשהם מלווים חרדה והרגשת אשמה. לעתים ההתעללות גורמת לשיבוש ביכולת ליצור קשר, לבטוח בזולת, ליצור קרבה וליהנות מהחיים. הניסיון להימנע מהכאב החרף הכרוך בהתעללות משפיע על האופן שבו הילד (והמבוגר שהוא עתיד להיות) מתמודד עם רגשות באשר הם. קושי מיוחד צפוי לקורבן כשהוא נעשה הורה, האמור להכיר ולהבין את רגשותיהם של ילדיו שלו. קהותו הרגשית עלולה להשפיע באופן מכריע על האופן שבו יוכל להיענות לצרכים שלהם.

גורמים המשפיעים על היקף הנזק וחומרתו

יש כמה גורמים המשפיעים על היקף הנזק:

1. הגיל שבו התחילה ההתעללות: ככל שהגיל צעיר יותר, הפגיעה עלולה להיות קשה יותר.
 2. משך ההתעללות: חד-פעמית או מתמשכת.
 3. מידת האלימות או מידת האיומים לאלימות הנלווים להתעללות.
 4. הפרש הגיל בין הקורבן לבין המתעלל.
 5. מידת הקרבה המשפחתית שבין הקורבן למתעלל (הורה, אח, מכר או זר).
 6. הימצאותן או העדרן של דמויות הוריות מגוננות.
 7. מידת הסודיות האופפת את מעשה ההתעללות.
 8. הטיפול וההיענות של אנשי מקצוע לקריאה לעזרה.
- דיויד פינקלהור מדבר על ארבעה היבטים מרכזיים המשפיעים על עוצמת הפגיעה, והבאים לידי ביטוי רגשי והתנהגותי אצל הילד בטווח הקצר ובטווח הארוך. ההיבטים הם:
- ♦ הטראומה עקב ההתעללות הגופנית המגונה
 - ♦ היווצרות סטיגמה
 - ♦ הרגשת בגידה
 - ♦ תחושת חוסר אונים

חוכמת הדרכה

מותאמת לחברה החרדית

הטראומה עקב ההתעללות הגופנית המגונה

עקב ההתעללות הגופנית המגונה, רגשותיו של הילד וגישותיו ביחס לגופו מתפתחים באופן שאינו מותאם לגילו. אם ילד מקבל חיזוקים להתנהגות שאינה מתאימה לגילו (החיזוקים יכולים להתבטא בהטבות, מתנות, התייחסות מיוחדת וכדומה), הוא לומד שהתנהגות לא צנועה היא דרך להשגת מטרה שתספק את צרכיו. נוסף על כך, ההתעללות יוצרת אצל הילד תפישות מוטעות ובלבול בכל מה שקשור לגוף. למשל, הילד אינו יודע להבחין מתי יש להתנהגות משמעות חיובית ומתי לא.

היווצרות סטיגמה

ילד שעבר התעללות קולט את הצד הקשה והשלילי שבמעשה ההתעללות, ומייחס אותו לעצמו. הוא מייחס לעצמו תכונות שליליות, הוא מרגיש רע, אשם ומלוכלך. תחושות אלה הן לעתים תוצאה של מסרים שקיבל הילד מהמתעלל שניסה לגולל את האחריות מעליו, וללא ספק הן קשורות גם לעניין הסודיות שבמעשה ("אם הדבר הוא כל כך סודי אולי הוא רע עד כדי כך שיש להסתירו").

ילדים הגדלים בסביבה דתית ונפלו קורבן להתעללות גופנית מגונה יכולים להיות פגיעים יותר לתגובות כאלה: כאמור, החברה הדתית מוקיעה התנהגות של גילוי עריות בתוקף רב, והדין האוסר גילוי עריות הוא אחד הדינים החשובים והחמורים ביותר (עונשם) כרת). הילד מתקשה להבין מה הקשר בין האיסור המפורש לבין ההתעללות שהתרחשה בפועל, ולעתים קרובות הוא לוקח על עצמו את האחריות ומרגיש שהוא עצמו הגורם לה.

הסטיגמה קשה גם כשהילד אינו מגלה שהתעללו בו, ולעתים היא קשה במקרה זה אף יותר, משום שהוא חש שונה, נבדל, חריג והוא אינו מעלה על דעתו כלל שאירוע כזה יכול לקרות גם לילדים אחרים.

הרגשת בגידה

הילד מרגיש הרגשה קשה של בגידה כאשר הוא מבין, מגלה או קולט שמישהו שהוא היה תלוי בו, פגע בו. ילד יכול להבין שהוא תומך לאירוע ההתעללות באופן לא ישר ובאמצעות שקרים, וכי מישהו שהוא אוהב וקשור אליו התייחס אליו בחוסר אכפתיות ודאגה בלי לחשוב על צרכיו.

הרגשת הבגידה יכולה להיות קשורה גם לדמויות אחרות (ההורה הלא מתעלל, דמויות קרובות כמו מורה, מדריך וכדומה), אלה שלא הגנו עליו, לא האמינו למה שהוא אומר, או האשימו אותו באחריות למעשה.

תחושת חוסר אונים

הרגשת חוסר אונים נובעת מהפרה חוזרת ונשנית של רצונותיו ומשאלותיו של הילד על ידי ההתעללות. גופו הופקע ממנו ואינו שייך לו עוד. הוא סובל מפלישה חוזרת ונשנית, נגד רצונו, אל טריטוריה שהייתה אמורה להיות שלו בלבד. חוסר האונים שלו גובר כשהוא מנסה לעצור את המעשה והניסיון אינו עולה בידו. הוא אינו מצליח להביא את המתעלל לכך שייבין אותו ויפסיק את ההתעללות.

האיום על הילד והשימוש בכוח, וכן הפחד העצום שלו מפני העתיד להתרחש אם יגלה את דבר ההתעללות, לוכדים אותו במעגל סגור, שבו הוא יכול אולי לנסות לעשות מעשה שיעצור את ההתעללות, אך הוא עלול לשלם על כך מחיר כבד. לכן, אפילו במחיר של סבל רב, הוא נוטה לבחור באפשרות של שמירה על הסוד. בתוך המלכוד הזה, כל אפשרות שיבחר בה לא תחליף אותו מהמצב הבלתי נסבל שבו הוא נתון, ומכאן תחושת חוסר האונים.

אחריות האם לשלום ילדיה

יש מטפלים הטוענים כי בדרך כלל האימהות אינן יודעות על ההתעללות המתרחשת בבית, וכמובן אינן משתפות פעולה.

אחרים טוענים כי לא ייתכן שההתרחשות בתוך המשפחה נעלמה מעינייה של האם, בעיקר במצבים של פגיעה מתמשכת, אלא אם הפעילה מנגנוני הכחשה והגנה.

סברה נוספת היא כי ההתעללות המתמשכת נתאפשרה בגלל אופייה של האם – היותה אדם קר או פסיבי מאוד – או בשל היעדרויות ממושכות שלה מן הבית.

תהיינה הסיבות מה שתהיינה, הן אינן מפחיתות כמלוא הנימה מאחריות האם לשלום ילדיה. היא צריכה להפגין ערנות יתרה ולשים לב לכל שינוי בהתנהגות הילד או לרמזים באשר למצוקתו.

אם מתעורר בלבה חשד בדבר פגיעה מגונה כלשהי, אל לה לחפש הצדקות לקולא, אלא חובתה להיוועץ עם איש בעל סמכות הלכתית שיוכל לסייע לה ולכוונה כיצד להתמודד עם הבעיה.

כל אלה אינם מפחיתים כהוא זה מאשמת המתעלל עצמו, ועליו לטפל בעצמו בדרכים מתאימות.

חובת הדרכה

מותאמת לחברה החרדית

תופעת ההתעללות מזווית ראייה משפחתית

יש המציעים לנו להבין את הרקע לתופעה מנקודת מבט מערכתית-משפחתית. במשפחה יכולה להתרחש פגיעה של אחד מבני המשפחה בבן משפחה אחר, וכן יכולה להתקיים ידיעה על דבר הפגיעה. התופעה החמורה הזו עלולה להתרחש הן במשפחות הלוקות בתפקודן והן במשפחות המתפקדות לכאורה כהלכה.

המתעלל מקרב בני המשפחה, יהיו סיבותיו המורכבות מה שיהיו, פועל בדרך כלל לבדו, בלי ידיעת המשפחה. ההתעללות מתרחשת מאחורי מעטה כבד של סודיות, ואינה מתגלה מפני שהתקשורת בין בני הזוג לבין עצמם ובין האם לקורבן היא מועטה ומוגבלת מאוד. לדוגמה, כשהתוקף הוא האב והנפגעת היא בת קטנה, היא נרתעת על פי רוב מלגלות את הסוד, כדי לא לפגוע במשפחה. אם אי פעם תחשוף את דבר ההתעללות ותפר את "חוקי הסודיות" – כדי להציל אח או אחות צעירים הנמצאים אף הם בסכנת פגיעה – יש להניח שתעשה זאת רק בשלב ההתבגרות שלה. כאן יש להדגיש, כי במקרה של התעללות לא רק הקורבן הוא זה שחרב עליו עולמו. ההרס מאיים על המשפחה כולה. יש אפוא להגיש תמיכה וסיוע אינטנסיביים לכל המשפחה, תוך מתן התייחסות מיוחדת גם לקורבן, וגם (כמו בדוגמה דלעיל) לאם, שאף היא קורבן בשל בגידת בעלה עם הבת.

רשמים מוטעים באיתור התעללות גופנית מגונה ואכזונה

ישנם מקרים נדירים שבהם ילדים נותנים הצהרות שווא, כלומר מספרים על מקרה התעללות שלא היה ולא נברא. במצבים מסוימים (מפורטים להלן) קיימת אמנם סבירות גבוהה כי אכן מדובר בהצהרות שווא, אך יש לזכור שאין זה מתפקידכם להגיע למסקנה הסופית באשר לאמיתות האירוע. חשוב רק לדעת שהסבירות להצהרות שווא קיימת.

1. במשפחות שבהן ההורים עומדים לפני משפט גירושין עלול אחד ההורים "לשתול" אצל הילד רעיון שלפיו נעשה בו מעשה התעללות, כדי שההורה המואשם יאבד חזקה על הילד או זכות ביקור אצלו. לעתים מעשה כזה נעשה מתוך רצון של הורה אחד לנקום בהורה האחר, או מסיבות אחרות.
2. במשפחות של הורים חולי נפש או מכורים לסמים ייתכן שהורה פרנואיד או הורה עם הפרעות בקשר עם המציאות יפרש קרבה תמימה של מבוגר או של הורה אחר לילד כניסיון מיני, בעוד שבמציאות אין זה כך. הוא עלול לשכנע את הילד שמעשה שלא היה התקיים, והילד ידווח על כך.
3. לעתים הילד מזהיר הצהרת שווא בלי סיבה מוגדרת. על אנשי המקצוע המטפלים במקרה לנסות ולהבין מה מנסה הילד לומר או להשיג, שכן "המצאה" של מידע כה בעייתי מחייבת בדיקה גם כשנמצאה לא נכונה. אנשי מקצוע מיומנים ישוחחו עם הילד, יאספו נתונים על הילד ומשפחתו, ויבצעו אבחון לצורך הכרעה ובמקרה הצורך יחליטו על דרכי הטיפול.

חשוב לזכור: לעתים ילדים מתחרטים על כך שגילו את הסוד וחשפו את המתרחש במשפחה. הם מכחישים את כל מה שסיפרו מפני שהפחידו אותם או איימו עליהם, או בגלל חשש כבד מפני ההשלכות שתהיינה לחשיפה על שלמות המשפחה. במקרים כאלה על המטפלים להיזהר ולא להסיק בחופזה שאכן לא היו דברים מעולם. גורמים נוספים הקשורים בשיקול הדעת המקצועי תוארו בפרק "הקשיים של אנשי המקצוע באיתור ילדים במצבי סיכון".

סיכום

התעללות גופנית מגונה פוגעת בילדים פגיעה אנושה. היא מתרחשת בכל שכבות החברה בלי קשר להשכלה, למעמד כלכלי או חברתי, למוצא עדתי, או להיותה של המשפחה חילונית או דתית. היא יכולה לקרות מגיל לידה והנזק הנגרם לקורבן הוא ארוך טווח ועמוק. חשוב לדעת שילדים יכולים להיפגע גם על ידי אחים, סבים ושאר קרובי משפחה, על ידי ילדים אחרים, וכן על ידי זרים, לרבות אנשי צוות במסגרות שבהם הם שוהים.

מעשים אלה של פגיעות פיזיות מגונות אין להם תקנה ונאמר עליהם (קהלת א', טו): "מעוות לא יוכל לתקון וחסרון לא יוכל להימנות", כלומר העוול הנגרם לנפגע על ידי הפוגע החוטא לא ניתן לתיקון. בניגוד לעבירות אחרות שניתן לחזור עליהן בתשובה, כאן אין אפשרות של תיקון המעוות ומושווה הדבר לדין הממזר. נאמר בירושלמי (סוטה פרק א' הלכה ה): "כל מקום שאתה מוצא זנות (יחסים אסורים), אנדרלמוסיה באה לעולם והורגת טובים ורעים". בפירושו של בעל "הכל יקר" נאמר על חומרת איסורי העריות: 'ותטמא הארץ' (ויקרא י"ח, כז), כי אין לך עוון המטמא גם הארץ כמו הזנות, עד כי הארץ הקיאה יושביה שהלכו לגלות בגין עבירות חמורות אלה.

חובת הדרכה

מותאמת לחברה החרדית

הגורמים בקהילה המטפלים בילדים בסיכון

האגודה להגנת הילד (אל"י)

Israel Association for Child Protection

אגודת אל"י היא אגודה כלל ארצית שהוקמה כמענה לחוסר המודעות החברתית בישראל לנושא ההתעללות בילדים. היא העלתה את המודעות החברתית לנושא זה והעמידה אותו במרכז סדר היום הציבורי. אל"י קיבלה על עצמה להגן על קטינים, תוך השלמת שירותי המדינה ותמיכה בהם מצד אחד, והתרעה חברתית וייזום פעולות בתחום זה, מצד שני.

אל"י שוקדת על פיתוח יוזמות חדשות שיסייעו לטפל בילד קורבן ההתעללות ובבני משפחתו, וכן משקיעה משאבים בפיתוח ידע עיוני ואמפירי ובהנחלתו לאנשי מקצוע העוסקים בתחום זה.

במישור הטיפולי אל"י מעניקה שירות לילדים נפגעי התעללות גופנית, רגשית ומינית, וכן לילדים נפגעי הזנחה. שירות זה כולל את איתור הילדים ואת הטיפול בהם ובהוריהם.

במישור החברתי עוסקת אל"י בריכוז ופיתוח ידע על הנושא לשם יצירת מודעות לבעיית הפגיעה בילדים בישראל לשם השפעה על חקיקה ומדיניות חברתית בנושא.

במישור המקצועי אל"י מקיימת תוכניות הכשרה, הדרכה, ייעוץ, השתלמויות ותמיכה מקצועית לאנשים העובדים עם ילדים הנמצאים במצבי סיכון.

תוכניות בפעולה:

- ◆ קו מצוקה (קו ארצי המאויש על ידי מתנדבים) שמספרו: 1-800-223-966
- ◆ שירותי תרפיה לילדים, וכן להורים ומבוגרים שהתעללו בהם בילדותם
- ◆ תוכניות הסברה בבתי הספר
- ◆ השתלמויות לאנשי מקצוע מתחומי החינוך והרווחה
- ◆ תוכניות התערבות לאוכלוסיות מיוחדות (חרדים, עולים, ערבים, קיבוצים ועוד)
- ◆ תוכניות להגברת מודעות
- ◆ ספרייה מתמחה
- ◆ שדולה לשינוי חברתי בתחום ההגנה על הילד
- ◆ ייעוץ משפטי
- ◆ פרטים משלימים ניתן לקבל במשרדי האגודה.

המועצה הלאומית לשלום הילד (ונציב קבילות ילדים ונוער)

רח' בנימין מטודלה 20, ירושלים

עמותה ציבורית עצמאית הפועלת כמלכ"ר (מוסד ללא כוונת רווח). המשימות והיעדים המרכזיים של המועצה הם בתחומים האלה:

- ◆ קידום זכויות הילד בישראל
 - ◆ גיבוש מדיניות כוללת לרווחת הילד ויזום חקיקה חדשה
 - ◆ מתן כתובת לילדים ובני נוער בכל הנוגע לשמירת זכויותיהם ובכלל זה שירות של נציב קבילות ילדים
 - ◆ העלאת המודעות הציבורית לצורכי הילדים
 - ◆ בחינת האיכות וההיקף של השירותים הקיימים לילדים
 - ◆ מניעת פגיעה בילדים וניצולם לרעה
 - ◆ הסברה וחינוך לציבור הרחב בכל הקשור בשלום הילד
- למועצה פרסומים רבים והיא מפעילה, בסיוע מתנדבים, תוכנית לליווי ילדים קורבנות עבירה בהליך הפלילי.

ועדה לתכנון הטיפול (לשעבר ועדת החלטה)

ועדה זו משמשת לדיון בין-מקצועי לאבחון ולקבלת החלטות בנוגע לתוכניות טיפול בילדים במצבי סיכון ובהוריהם, זאת כאשר יש צורך בהתייעצות בצוות רב-מקצועי. הוועדה מתייחסת למקרים מורכבים, ובמיוחד כשמדובר בילדים ובני נוער שמצב הסיכון שבו הם נמצאים מחייב טיפול על פי חוק נוער (טיפול והשגחה, 1960). הפנייה אל הוועדה נעשית במצבים הבאים:

- ◆ כאשר מורכבות המצב מעוררת התלבטות ביחס לתוכנית הטיפול הרצויה
 - ◆ כאשר נשקלת האפשרות להעניק שירותים "יקרים" או ייחודיים, כמו מעון רב-תכליתי, מרכז הורים-ילדים, מועדונית פוסט-אשפוזית, פנימיית יום ועוד
 - ◆ כאשר הטיפול בילדים ובהורים באמצעות שירותים לא אינטנסיביים אינו מתקדם לקראת השגת היעדים שנקבעו. שירותים אלה כוללים: מעון יום, מועדונית, קבוצת הורים, קבוצת ילדי אסירים, קבוצת ילדי מכורים, מטפחים וסומכות
 - ◆ כאשר נשקל פתרון באמצעות סידור חוץ-ביתי, לרבות אימוץ
 - ◆ בכל מקרה בו הוצא צו חירום או שהוחל בתהליך משפטי
 - ◆ במרה שקיים חשש לסיכון ילדים שהוריהם נמצאים בהליכי גירושין, והמקרה נמצא בטיפול פקיד הסעד לסדרי דין.
- ועדת תכנון הטיפול פועלת במסגרת המחלקה לשירותים חברתיים, ומרכז אותה עובד סוציאלי שעבר הכשרה מיוחדת ומונה לצורך זה. יושבים בוועדה נציגי השירותים הרלוונטיים המטפלים בעניינו של הילד (פסיכולוגים, עובדים סוציאליים, אחיות, נציגי ציבור, עובדי שפ"י ועוד). אדם או איש מקצוע הרואה צורך להביא ילד או משפחה לדיון בפני הוועדה יעשה זאת באמצעות פנייה לעובד הסוציאלי של המשפחה במחלקה לשירותים חברתיים במקום מגורי המשפחה.

חשוב לציין כי על פי הוראות שיצאו לאחרונה, ההורים והילדים הנוגעים בדבר מוזמנים לכל דיוני הוועדה, למעט במקרים העונים על סייגים שנקבעו לעניין זה. ההורים שמורה הזכות לערער על החלטות הוועדה בפני פרום של ועדה מחוזית אם מדובר בעניינים מהותיים, ובפני ועדת הערר המקומית אם מדובר בענייני פרוצדורה.

מיט"ל - מרכז ישראלי לטיפול בפגיעות מיניות בילדים

רח' אבן גבירול 14, ירושלים

עמותה ציבורית המגישה טיפול לילדים ובני נוער שנפגעו מפגיעות מיניות ולמשפחותיהם. הטיפול נעשה במסגרת אינדיבידואלית, זוגית או משפחתית וכן בסדנאות. העמותה מפעילה גם תוכניות הדרכה, הכשרה מקצועית וייעוץ לעובדים ממגזרים שונים, וכן מסייעת בהכוונת הפונים אליה לכתובות רלוונטיות. העמותה פועלת כיום רק בעיר ירושלים.

מרכז חירום

מסגרת שהייה זמנית לילדים במצבי סיכון חריפים או לילדים שקיים לגביהם חשד כי הם סובלים מהתעללות והזנחה. לאנשי המקצוע במרכז מומחיות מיוחדת בנושא של התעללות בילדים והזנחתם. מרכז החירום מורכב משלוש יחידות:

מקלט – תקופת שהות בו היא שבוע ימים ומטרתו לתת הגנה ראשונית במקרה חמור שבו הילד נמצא בסיכון גבוה, **יחידה אינטרנית** – ביחידה זו שוהה הילד עד שלושה חודשים. הוא עובר אבחונים ונעשית התערבות עד להוצאתו של הילד לפנימייה או החזרתו הביתה עם המלצות טיפוליות מתאימות.

יחידה אקסטרנית – מיועדת להתייעצות ולקביעת תוכנית טיפול בילד ובהוריו, וכן לייעוץ לאנשי מקצוע בקהילה. זהו שירות די חדשני ובארץ פועלים בעת כתיבת שורות אלה 5 מרכזים: בירושלים, בבאר שבע, בתל אביב, בקריית אתא ובאעבלין.

תחנות לטיפול באלימות במשפחה ולמניעתה

אלו הן יחידות שהוקמו בידי משרד העבודה והרווחה – השירות לרווחת הפרט והמשפחה, בשיתוף עם מחלקות לשירותים חברתיים ברשויות. המטרה: לספק שירותי מניעה, טיפול, ייעוץ, הדרכה וריכוז מידע בנושא אלימות במשפחה. שירותי הסיוע ניתנים לנפגעים הישירים, לנפגעים משניים העדים לאלימות, ולפוגעים עצמם. הטיפול ניתן באופן פרטני או במסגרת של קבוצות תמיכה. ניתן לפנות באמצעות המחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות.

מרכזי סיוע לנפגעות תקיפה מינית

מרכזים אלה מגישים שירותים ספציפיים של סיוע נפשי ומעשי לנפגעי ונפגעות תקיפה מינית (מבוגרים וילדים). השירות כולל מתן עזרה ראשונה וסיוע בשעת משבר באמצעות קווי חירום טלפוניים. קווים אלה פועלים 24 שעות

חובת הדרכה

מותאמת לחברה החרדית

ביממה וניתן לפנות אליהם בלי להזדהות. ישנם קווים ייחודיים לנשים ונערות ערביות, לנשים ונערות דתיות וחרדיות, ולגברים ונערים נפגעי תקיפה מינית. המרכזים מפעילים מתנדבות שעברו הכשרה בנושא, הם מעניקים סיוע וליווי מול הרשויות והגורמים המטפלים, נותנים טיפול אישי והכוונה לקבוצות תמיכה. כמו כן עוסקים המרכזים בחינוך, בהסברה ובהכשרה מקצועית לאנשי המקצוע ולציבור הרחב.

קיימים בארץ כעשרה מרכזי סיוע, מקריית שמונה ועד אילת, והם מאוגדים ב"איגוד מרכזי הסיוע לנפגעות תקיפה מינית" המקדם חקיקה, מודעות ציבורית, ריכוז והפצת מידע, חינוך והסברה, גיבוש תוכניות נוספות והקמת מרכזי סיוע נוספים.

בירושלים פועל מרכז סיוע לנשים דתיות, טל: 02-6555744, ת"ד 10207, ירושלים 91101.

מרכז הגנה לילדים ולנוער

רח' צ'ילה 6, קריית יובל, ירושלים

מרכז ההגנה מעניק שירותי אבחון, חקירה והתערבות ראשונית לילדים ובני נוער שנפגעו מינית, פיזית ונפשית, או הסובלים מהזנחה מתמשכת. מרכז זה, הפועל בירושלים והראשון מסוגו בישראל, הוא פרי יוזמת "אשלים" ושותפים לו משרד הרווחה, המשרד לביטחון פנים (משטרת ישראל, משרד המשפטים, משרד הבריאות, עיריית ירושלים ובית החולים "הדסה" עין-כרם. בעקבות מרכז ראשון זה מתוכנן להקים שמונה מרכזים נוספים, בפריסה ארצית.

מטרת המרכז:

מתן שירותי אבחון, חקירה והתערבות ראשונית לילדים נפגעי התעללות או הזנחה, בהליך אינטנסיבי וקצר מועד, בתנאים נוחים וידידותיים ככל האפשר לנפגע ולבני משפחתו. ייחודו של "מרכז ההגנה" בכך שהוא מרכז תחת קורת גג אחת את כל אנשי המקצוע הלוקחים חלק בתהליך החקירה והאבחון, וכך תורם לייעול וקיצור ההליכים הנדרשים לצורך קבלת החלטות לגבי ילדים ובני נוער שנפגעו או הזנחו.

עד כה, ילד שחשף סוד התעללות נאלץ בדרך כלל לעבור תהליך ארוך ומורכב שכלל היטלטלות משירות אחד למשנהו, כמו בית הספר, פקיד הסעד, משטרה, חוקר ילדים, רופא, עובד סוציאלי בשירותי הרווחה המקומיים ועוד. הואיל והתהליך נמשך זמן רב, הילד נאלץ לחזור על סיפורו שוב ושוב ולחוות את הטראומה בכל פעם מחדש. לעומת זאת, מרכז ההגנה הוא שירות אמבולטורי המאפשר התערבות אינטנסיבית וקיצור דרך משמעותי. על פי רוב יארך תהליך האבחון והחקירה כשבוע ימים בלבד, זאת בזכות נגישות הצוות הרב-מקצועי הפועל במרכז, וכן הודות לכך שהמרכז מצויד באמצעי צפייה-מראה חד-כיוונית וטלוויזיה במעגל סגור - המאפשרים לכל אנשי הצוות המקצועי (הכולל פקידת סעד, עובד סוציאלי של הרשות המקומית, חוקרת ילדים, חוקר נוער של משטרת ישראל, רופא, אחות ופרקליט) לצפות בילד בעת חקירתו. כל אלה חוסכים מן הילד את הצורך לחזור פעם אחר פעם על פרטי סיפורו.

המרכז מיועד לילדים ובני נוער שטרם מלאו להם 18 שנים ולבני משפחותיהם (שאינם הפוגעים) מאזור ירושלים והסביבה. יש אפשרות להגיע לפגישת התייעצות ראשונה בלי הצורך להזדהות.

הפנייה אל המרכז היא באמצעות תיאום טלפוני (02-6415342). המרכז פועל בימים א-ה בין השעות 08:30 ל-16:30.

חוברת הדרכה

זוהאמת לחברה החרדית

שירות טיפת חלב ואחיות בגן הילדים ובבית הספר (מטעם משרד הבריאות)

שירות תחנות טיפת חלב ואחיות בגן הילדים ובבית הספר הוא שירות ממלכתי הניתן באופן שוויוני לכלל התינוקות והילדים בישראל.

הטיפול נושא אופי המשכי, דבר המאפשר זיהוי של שינויים במשפחה לאורך זמן. השירות מיועד לנשים הרות, ולאחר הלידה לתינוקות ולאמהותיהם. בהמשך, השירות ניתן לילדים לאורך כל שנות ילדותם, החל מגיל הינקות דרך תקופת הגן ועד לתקופת בית הספר.

הקשרים המתמשכים הנוצרים בין טיפות החלב לבין המשפחות מאפשר זיהוי קשיים ובעיות בהתפתחות הילד כבר בשלב המוקדם ביותר. המשפחות המגיעות לטיפות החלב הן בדרך כלל משפחות צעירות, מעת ההריון הראשון והולדת התינוק הראשון במשפחה, ובהמשך לכל אורך תקופת התרחבות המשפחה. כך גם הקשר עם הילדים בגנים ובבתי הספר.

פקיד הסעד

פקיד הסעד הינו עובד סוציאלי אשר מונה לתפקידו, לאחר הכשרה מתאימה, על ידי שר העבודה והרווחה, כדי לפעול על פי חוק הנוער (טיפול והשגחה), התש"ך-1960. פקידי הסעד עובדים במחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות.

מעמדו וסמכויותיו של פקיד הסעד

לפקיד הסעד מעמד סטוטורי המוקנה מתוקף חוק הסעד (סדרי דין בענייני קטינים, חולי נפש ונעדרים), התש"ו-1955. מעמדו של פקיד הסעד בכל הקשור להגנה וטיפול בקטינים המצויים במצבי סיכון וסכנה גבוהים, הוא ייחודי. לצורך ביצוע תפקידו הוענקו לו הסמכויות הבאות:

- 1. חקירה:** על פי סעיף 22 לחוק הנוער (טיפול והשגחה), התש"ך-1960, לפקיד הסעד יש סמכות לחקור כל אדם שיש לו מידע על אודות קטין נזקק, ובכלל זה אנשי מקצוע, בני משפחה, שכנים ואחרים. מטרת החקירה היא איסוף מידע לשם הערכת מצב הילד והמשפחה ולשם הערכת רמת הסיכון בה נתון הקטין. לפקיד הסעד ניתנו סמכויות חקירה נרחבות ביותר, כמו כניסה לרשות היחיד לקבלת מידע מהורה או שכן או אנשי מקצוע (רופא, אחות, עובד סוציאלי ועוד), וזאת ללא צורך באישור מבית משפט. על כל נחקר חלה חובה לשתף פעולה עם פקיד הסעד ולמסור כל מידע הקשור בקטין. בשיקוליו ודרך התערבותו עליו להגיע לאיזון אינטרסים בין חוקים שונים, כמו "חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו", האמנה לזכויות הילד וחוקי הגנה על הילד.
- 2. הפעלת אמצעי חירום:** על פי סעיף 11(א) ל"חוק הנוער: טיפול והשגחה", פקיד סעד יכול לשקול הפעלת אמצעי חירום אם הוא סבור כי נשקפת לקטין סכנה מיידית. כדי למנוע את אותה סכנה הוא רשאי, על פי שיקול דעתו, להפעיל אמצעי חירום, ובכלל זה הוצאת הקטין ממשמורת הוריו עד לתקופה של שבוע ימים.
- 3. ייזום הליכים בבית המשפט:** על פי סעיף 3 ב"חוק הנוער: טיפול והשגחה", בסמכות פקיד הסעד ליזום הליכים בבית המשפט לנוער, כאשר קיימות דרכי טיפול אך ההורים או הקטין מתנגדים להן ואינם משתפים פעולה, ויש בהתנגדותם זו כדי לסכן את הקטין. בהליך המשפטי יציג פקיד הסעד בפני בית המשפט תסקיר והמלצות לתוכנית טיפול.

4. מעקב: משניתנה החלטת בית המשפט, על פקיד הסעד לקיים מעקב אחר ביצועה. עליו להיות בקשר עם הקטין בכל מקום בו הוא נמצא, וכן עם משפחת הקטין. כל החלטה שניתנה על ידי בית המשפט ניתנת לשינוי, על פי בקשת פקיד הסעד, או הקטין או מי מטעמו.

5. התייעצות: פקיד הסעד עומד לשירותו של כל איש מקצוע בקהילה למטרת התייעצות, הסברת החוק, העברת מידע ושיתוף בתוכנית הטיפול לגבי הילד ומשפחתו.

6. חובת הדיווח: פקיד הסעד הוא הסמכות הרשמית הפועלת מתוקף החוק ליישום סעיף 368ד בחוק העונשין, תיקון 26, "חובת הדיווח". החוק מחייב כל אדם (איש מקצוע, אחראי על קטינים, עובד במסגרות חינוכיות וטיפוליות – לדווח לפקיד הסעד על עבירות כלפי קטין. סעיף 368ד(ב) מתייחס באופן מיוחד לאנשי מקצוע: רופא, אחות, עובד סוציאלי, עובד חינוך וכדומה, שעקב עיסוקם בתפקידם או במקצועם יש להם יסוד סביר לחשוד כי הקטין נפגע על ידי האחראי עליו. עליהם לפנות לפקיד סעד או למשטרה ולדווח להם על כך, ומי שאינו עושה כן – דינו שישה חודשי מאסר.

בפני פקיד הסעד המקבל דיווח על כך שקיים יסוד סביר לחשוב כי זה מקרוב נעברה עבירה בקטין עומדות שתי אפשרויות:

♦ לדווח למשטרה בצירוף המלצה לפעול על פי החוק הפלילי, לזמן חקירת ילדים, חקירת הורים וכו'; או לדווח בצירוף המלצה שלא לפעול כלל לגבי הדיווח.

♦ לבקש מוועדת הפטור הקבועה בחוק [סעיף 368ד(ו)] אישור שלא לדווח למשטרה, או להשהות את הדיווח, זאת לשם מיצוי הליך טיפולי או לצורך הגנה על הקטין.

בתוקף מעמדו מרכז פקיד הסעד את תהליך ההתערבות, כאשר לנגד עיניו מכלול השיקולים המקצועיים המתייחסים לטובת קטין. בדרך כלל תינתן העדפה לשיקום הקטין בחיק משפחתו, ככל שהדבר אפשרי, תוך נקיטת צעדים ואמצעים הנדרשים להגנתו של הקטין.

לאחר שנבנתה תוכנית הטיפול רשאי פקיד הסעד להעביר את הטיפול השוטף לעובד סוציאלי ברשות המקומית או לאדם אחר.

על התהליך הפלילי כלפי הפוגע בקטין אחראית המשטרה והפרקליטות. פקיד הסעד יבחן את ההשלכות של ההליך הפלילי על הקטין והטיפול בו ובבני משפחתו האחרים.

פקיד סעד לטיפול באדם המפגור

זהו עובד סוציאלי שמונה בידי שר הרווחה לפקיד סעד על פי "חוק סעד: טיפול במפגרים תשכ"ט-1969". במחלקות ובאגפים לשירותי רווחה של הרשויות המקומיות פועלים כיום כ-150 פקידי סעד המטפלים באנשים עם פיגור שכלי (קטינים ובוגרים), והם האחראים להפעלת החוקים שנועדו להגן על אוכלוסייה זו. תחומי ההתערבות שלהם הם: מקרים שבהם קיים חשד לאלימות, התעללות או ניצול מיני, הזנחה קשה, העדר טיפול רפואי וליקויים ניכרים וקשיים בתפקוד ההורים או האחראי. כמו כן מטפלים פקידי סעד אלה במינוי אפוטרופוסים לאנשים עם פיגור שכלי, בשיתוף עם פקידי סעד לסדרי דין.

פקיד סעד לסדרי דין

עובד סוציאלי שנתמנה על ידי שר הרווחה ומופקד מטעם אגף הרווחה ברשות המקומית על עניינים משפחתיים הקשורים להליך משפטי. פקיד הסעד לסדרי דין פועל לאחר שנתקבלה בקשה מבית משפט לערוך חקירה ולהגיש תסקיר והמלצות בענייני אפטרופסות, אלימות בין בני זוג לאחר הוצאת צו הגנה, וכן בענייני משמורת, הסדרי ראייה וביקורי ילדים במקרי פרידה וגירושין של ההורים (ראו "חוק למניעת אלימות במשפחה 1991, צו הגנה").

אופן הפנייה אל פקיד הסעד

פקיד הסעד הינו עובד המחלקה לשירותים חברתיים בעירייה או ברשות המקומית. במקרה של קושי בהשגת פקיד/ת סעד, אפשר לפנות למנהל/ת המחלקה לשירותים חברתיים ברשות.

אם הפנייה חייבת להיעשות בשעות שמחוץ לשעות העבודה, ניתן לפנות למוקד החירום בעירייה ו/או לתחנת המשטרה המקומית ולהשיג פקיד סעד תורן.

פנייה אל פקיד הסעד המחוזי

פקיד הסעד המחוזי הוא עובד משרד הרווחה, ומקום מושבו בלשכה המחוזית של משרד הרווחה. לפקיד הסעד המחוזי ניתן לפנות אך ורק במקרים האים:

- ◆ אם לא מצליחים להשיג פקיד/ת סעד מקומית
- ◆ כאשר יש השגות לגבי דרך הטיפול של פקיד הסעד ברשות המקומית

חוקר ילדים

חוקר ילדים העובד בשירות המבחן לנוער במשרד העבודה והרווחה הוא עובד סוציאלי שהוכשר לחקור ילדים שטרם מלאו להם 14 שנים, שחוו בעצמם להתעללות מינית, גופנית או נפשית ו/או הזנחה, או היו עדים להן. חוקרי הילדים מתמנים לתפקידם על ידי שר המשפטים, על פי המלצת הוועדה המייעצת למינוי חוקרים (סעיפים 2 ו-3 ל"תיקון דיני ראיות (הגנת ילדים), התשט"ו-1955").

חוקר הילדים מבצע את תפקידו על פי פניית איש המשטרה. איש המשטרה הממונה על החקירה יפנה את תשומת לבו של חוקר הילדים לפעולות הנחוצות לחקירה – בדיקה רפואית, מסדר זיהוי, שחזור, הצבעה ועוד – פעולות שייעשו באישור חוקר הילדים ובהשתתפותו, בהתאם להוראותיו באשר ליכולת הילד להשתתף בפעולות אלה.

בסמכותו של חוקר ילדים לגבות עדות מהילד, להרשות לו להעיד בבית המשפט בתנאים מוגנים או לחילופין למנוע את העדתו של הילד נגד הפוגע, ולהתיר כל פעולת חקירה אחרת המתייחסת לילד.

בסמכותו של חוקר הילדים להמליץ בפני בית המשפט על הפסקת ההעדה של ילד אם הוא מעריך כי המכה עלול לגרום לילד נזק נפשי. כמו כן בסמכותו לאשר או לפסול בדיקה רפואית או מסדר זיהוי (גם כאשר הם נחוצים להליך המשפטי) אם הוא סבור שבדיקה כזו או מסדר כזה עלולים לפגוע בילד.

אם אסר חוקר הילדים על העדתו של הילד בבית המשפט, הוא יעיד במקום הילד. אם התיר את העדתו של הילד בבית המשפט, הוא יהיה נוכח בעת העדת הילד. בכל מקרה חוקר הילדים מעיד בבית המשפט על ממצאי החקירה ועל התרשמותו ממהימנות דבריו של הילד הנחקר.

חובת הדרכה

נותאמת לחברה החרדית

עד לשנת 1984 האחריות לחקירת ילדים ובני נוער הייתה בידי משטרת ישראל. ב-1984 הועברה אחריות זו לידי שירות מבחן לנוער, זאת כדי להסדיר חקירת ילדים במבנה ארגוני הולם, וכן מתוך הכרה במומחיותם של העובדים הסוציאליים בשירותי המבחן.

חקירת בני נוער מגיל 14 עד גיל 18 נשארה בידי משטרת ישראל. חוקרי הקטינים במשטרה נקראים **עובדי נוער**. תפקיד חוקר הילדים להביא את הילד לשיתוף פעולה, על מנת לקבל ממנו מידע על האירוע הנחקר. קיימת חשיבות לחקירה בזמן הקרוב ביותר להתרחשות האירוע. גיל הילד הנחקר הוא נתון חשוב בעת החקירה. ילדים מתחת לגיל 5 מתקשים לרוב למסור תיאור ממצה ועשיר כמו ילדים מבוגרים יותר. החוקר ניצב בפני אתגר לא פשוט, ולעתים קרובות הוא משתמש בטכניקות ריאיון בלתי שגרתיות: שימוש בבובות אנטומיות, בובות רגילות, ציורים, פלסטלינה וכדומה.

חוקר הילדים נדרש לקבל מהילד הנחקר מידע הקשור בחוויית ההתעללות בלי להשפיע על כיוון התשובות של הילד הנחקר. זאת גם הסיבה לכך שאנשי מקצוע כמו מורים, גננות, אחיות, רופאים, עובדים סוציאליים ואחרים עובדים עם הילד נדרשים שלא לחקור את הילד על אודות אירוע, כדי למנוע פגיעה בתהליך החקירה.

העבירות הנחקרות על ידי חוקר הילדים הן:

- ◆ עבירות מין (לפי סעיפים 345 עד 351) ועבירות זנות (לפי סעיפים 199 עד 214).
- ◆ עבירה של הורה כלפי ילדו (לפי סעיף 337 לחוק העונשין – הפרת החובה לספק לו צורכי מחיה, לדאוג לבריאותו ולמנוע ממנו סכנת חיים
- ◆ תקיפת קטין וגרימת חבלה של ממש או חבלה חמורה (לפי סעיף 336ב) והתעללות גופנית, נפשית או מינית בקטין (לפי סעיף 336ג).

לפירוט הסעיפים המוצגים מעלה ראו את הפרק "חוקים העוסקים בהגנה על קטינים". בספרו של שמואל גולדשטיין "לדבר את השתיקה – איתור ילדים ובני נוער נפגעי התעללות והזנחה בשירותי הבריאות בקהילה 2005 עמודים 247-266.

חוקר הילדים מתייחס בדרך כלל לחמישה **היבטים הקשורים לאירוע הפגיעה**:

1. מי התעלל בילד?
2. מה קרה? (שאלות ספציפיות לבירור העובדות על הפגיעה)
3. היכן התרחש האירוע?
4. מתי התרחש האירוע?

5. **איך** נוצר הקשר בין התוקף לקורבן (איום, סחיטה, דרישה לשמור את העניין בסוד)? עם סיום החקירה על חוקר הילדים להעביר את הממצאים לממונה על החקירה במשטרה. חוקר הילדים ימסור לפקיד הסעד את תוצאות חקירתו. על פי דרישת פקיד הסעד, הוא ימסור לו גם העתק מעדות הילד, לרבות העתק מן העדות המוקלטת, ואם יש צורך יוסיף דברי הסבר.

חקירת ילדים היא עבודה מורכבת ביותר. המוכנות של ילד לספק פרטים לחוקר הילדים תלויה לעתים קרובות במידת התמיכה שהוא זוכה לה מצד החוקר, באווירה הנוצרת בעת החקירה, וכן מרמת הפחד והחשש מתוצאות חשיפת האירוע. קורה, במיוחד באירועים של התעללות בתוך המשפחה, שילד שסיפר על התעללות חוזר בו לפתע מדבריו ומפסיק לשתף פעולה. כמו כן נפוצה התופעה של ילד שחשף התעללות וחש צורך להדחיק את האירוע, כחלק ממנגנון

ההגנה. וישנם ילדים המוכנים לספר על המקרה פעם אחת בלבד ומסרבים לחזור על כך בשנית. לכן חשוב מאוד שהחקירה תנוהל אך ורק בידי חוקר ילדים מיומן ומנוסה, שיוכל גם לתעד את מהלך החקירה ולהביא את הדברים כראיה בפני בית המשפט.

עובד נוער - משטרת ישראל

זהו איש משטרה במגזר החקירות, אשר הוסמך לעבודת נוער על ידי מדור עבריינות נוער. עיסוקו הוא בחקירת קטינים, פיקוח ומניעת עבריינות נוער (הגדרה לפי סעיף ו' לפקודת המטה הארצי, 14.1.05).

בכל תחנות המשטרה ברחבי הארץ קיימות יחידות נוער שבהן משרתים קצינים ושוטרים שעברו הכשרה מיוחדת כעובדי נוער. עובדי הנוער פועלים מכוח חוקי הנוער ונוהלי עבודה פנימיים מיוחדים המתאימים לבני נוער. עובדי נוער יחקרו ילדים נפגעי התעללות והזנחה שמלאו להם 14. מתחת לגיל זה תיערך החקירה על ידי חוקרי ילדים של משרד העבודה והרווחה (ראו לעיל).

גישתו של עובד הנוער היא חינוכית ומותאמת לאישיות הקטין ולנסיבות העבירה, כאשר האוריינטציה היא שיקומית: התמקדות בעתיד הילד ושאיפה להוציאו מהמעגל הפלילי.

עובדי הנוער פועלים בלבוש אזרחי, ברכב מוסווה ובשיתוף פעולה עם גורמי חינוך וטיפול בקהילה.

עובד נוער העוסק בחקירות יעשה את עבודתו ככל האפשר בשעות היום, בזמן שהקטין אינו במסגרת חינוכית או תעסוקתית, בחדר חקירות נפרד ובלא נוכחות עדים או נחקרים בגירים.

מערך הנוער במשטרה חותר לשפר את תפקודו ולפתח שיתוף פעולה עם גורמי טיפול וחינוך במשרדי הממשלה וברשויות המקומיות, ובמיוחד עם שירות המבחן לנוער במשרד העבודה והרווחה, עמו פועלת המשטרה לפי חוק.

חובת הדרכה

מתאמת לחברה המרדית

איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה חוברת הדרכה מותאמת לחברה החרדית

איתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה

חוברת הדרכה מותאמת לחברה החרדית